

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
NÉPRAJZI TÁRÁNAK
ÉRTESÍTŐJE

AZ „ETHNOGRAPHIA“ MELLÉKLETE

SZERKESZTI
BÁTKY ZSIGMOND

XXI. ÉVFOLYAM. 1929.
(ÚJ FOLYAM: XVI.)

55 SZÖVEGÁBRÁVAL.

BUDAPEST, 1929.
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KIADÁSA.

TARTALOM.

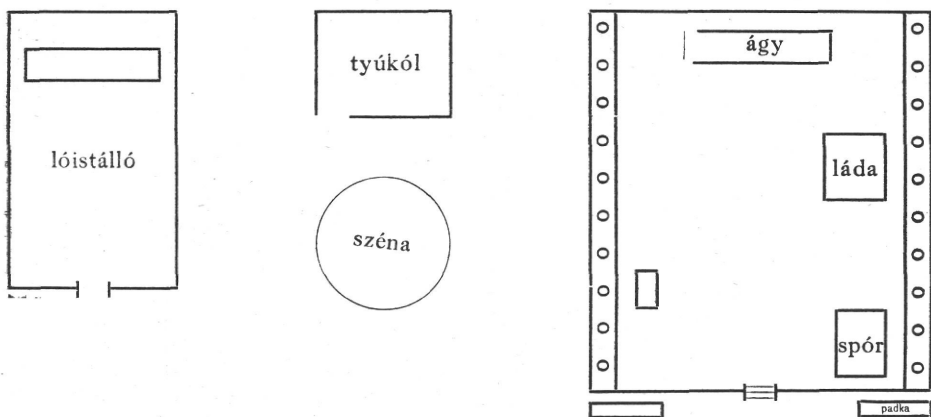
	Oldal
Bátky Zsigmond: Földöl és tüzelősöl	11—15
— — Akna és ablak	15—18, 45—48
— — Honnan került a kályhásszoba Boszniába?	49—51
— — A „karospad”-hoz	51
Ébner Sándor: Néhány adat az alföldi földházhoz és földölhöz (6 á.)	1—4
— — A mezei gabonás- és szénáspajta újabkori bevándorlása a faluba a Zelicségben (1 á.)	10
— — Gyékényszövés Bodroghözön (3 á.)	109—112
Ecsedi István: Hogy készül az ótó, gomolya és zsendice a szilajpásztorok kezén	22—24
— — Hogy készül a rühkenő	24—25
— — Éjjeli legeltetés és pásztortűz a Hortobágyon	53—54
Györffy István: A bihari cifraszűr (15 á.)	89—109
Kántor Mihály: Cigándi cigányok gyékénymunkája	113
Morvay Gyula: Nyomtatás Tardoskedden	51—53
Orosz Endre: Szigonyos halászat Vajdaszentiványon (1 á.)	19—21
— — Két erdélyi néprajzi lelet (1 á.)	21—22
— — Két felföldi ivócsanak (1 á.)	22
— — Nyárádmenti szigonyok	114
— — A csókai hivatalos acél	115
Palotay Gertrúd: Lakodalmi torták Boldogon (1 á.)	113—114
Túri Mészáros István: Adatok az alföldi gazdálkodáshoz	33—45
Vakarcs Kálmán: A szentgotthárdi fazekasok készítményei (1 á.)	5—9
Viski Károly: Adatok a székelykapu történetéhez (25 á.)	89—109
Régi följegyzésekből: 25, 55—57, 115—118 (Magyar viselet, ágyak, putrik, A magyar városok nomád sáttortáborhoz hasonlítanak: 25, Viselet-történeti adatok 55—57, 115—117, Népi elemek Württembergi Sándor költeményeiben 117).	
Irodalmi szemle: 25—30, 57—61, 119—125.	
Beynon, E. D.: Ancestr. occup. of the Hungarians	28
Byhan, A. u. Krohn, E.: Die Kunstgewerbe der Völker Nord-, Mittel- und Vorderasiens	124
Borbély István: A régi Torockó	26
Bosserth, H. Th.: Peasant art in Europa	30
La Bulgarie illustrée	123
Csallóközi Múzeum	26
Csernák Anna: Ébresszük fel a magyar ízlést	57
Csete Balázs: Pásztorok, művészek, mentsük meg a magyar népművészet emlékeit	57—58
Csutak Vilmos: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára	122
Deutsche Siedlungsforschungen	29
Donner, Kai: Quelques traîneaux primitifs	124
Eesti Rahva Muus. Aastaramat (1928)	60
Faller Jenő: Csetény község monografiája	122
Fettich Nándor: A zöldhalompusztai szkita lelet	58
Fischer A.: Zarys etnogr. wojewod. pomorskiego	124
Geramb, V.: Volkskunde der Steiermark	28
— — Ein Beitrag zur Geschichte der Walkerei	124
Giese, W.: Über portug. Brunnen	124
Glasznik etnogr. muzeja u Beogradu 1928	60
Heierli, I.: Die Volkstrachten von Bern	28
Hoffmann-Krayer: Volkskundl. Bibliogr. f. d. Jahre 1921—1922.	29
Jorga, N.: L'art popul. en Roumanie	59

	Oldal
<i>Kaindl, R. F.</i> : Bei den deutschen Brüdern in Grossrumänien	28
<i>Karutz, R.</i> : Atlas d. Völkerkunde (Europa, W. Indonesien)	60
<i>Kostov, St. L.</i> : Broderies nationales bulgares	123
<i>Latvija Saule</i>	29
<i>Le Coq</i> : Von Land u. Leuten in Ostturkistan	30
<i>Málnási Ödön</i> : A régi magyar juhászat	58
<i>Manninen, J.</i> : Über die ethnogr. Sammelarbeit in Eesti 1923—1926.	60
<i>Mészöly G.</i> : Mióta lovas nép a magyar?	119
<i>Miller, A.</i> : Survivance des formes anciennes du Daghestan	29
<i>Nagy József</i> : Iskolai gyűjtemények	25
<i>Népünk és Nyelvünk</i> (új folyóirat)	26
<i>Nioradze, S.</i> : Der Schamanismus bei den Sibir. Völkern	29
<i>Oprescu, G.</i> : Peasant Art in Roumania	123
<i>Padányi Gulyás Jenő</i> : Erdély és Bizánc	27
<i>Peasant art of Subcarpathian Russia</i>	28
<i>Marco Po'ò</i> : Am Hofe des Grosskhans	60
<i>Solymossy Sándor</i> : Bevezetés a néptudományba	121
<i>Sprygin, N. I.</i> : Die Kleidung d. Mordwinen	125
<i>Szabó Kálmán</i> : XIV. sz.-beli alföldi magyar konyha tárgyi emlékei ..	121
<i>Tér és forma</i> (Építőműv. folyóirat)	27
<i>Toivonen, I. H.</i> : Über Alter u. Entwick. d. Ackerbaus bei den finnisch-ugrischen Völkern	60
<i>Túri Mészáros István</i> : Alföldi élet	58
<i>Václavik, Ant.</i> : Podunajska dedinja	59
<i>Weigand, G.</i> : Ethnographie von Makedonien	60
<i>Wirth, Zdenek</i> : Umeni čehoslov. lidu	59
Beérkezett könyvek : 31, 61—63, 125.	
Múzeumi hírek : 31, 63, 126 († U. T. Sirelius, Székesfeh. Múzeum, Népművészeti és Néprajzi Bizottság).	
Anzeiger (Deutscher Auszug)	32, 64, 128

Néhány adat az alföldi földházhoz és földólhoz.

A Nyírség homokbuckáin s a Tisza—Duna közének homokhátaian mai napig fennmaradtak olyan földbeépített lakások és gazdasági épületek, melyek valamikor általánosak voltak. Ma már a földbeépített házat emberi lakásul, leginkább mint ideiglenes egy nyári hajlékot, a falujokból nyári munkára menő dinnyések és dohányosok vagy kukások használják. Állandóbb építmények a Nyírségen és Tisza—Duna közti pusztákon a földistállók, melyeket a Nyíren földólnak, a Tisza—Duna közti Peregadacs-pusztán gulyecnek vagy burgyénak neveznek.

Lássuk előbb a földházakat. Az idénymunkát vállaló csányi dinnyés márciusban felkerekedik családjával s ahol felesberbe dinnyetermesztésre földet kap, rendesen egyedül, de többedmagával

(Magyar Péter csányi dinnyés gunyhójának alaprajza Rákoscsaba-Ujtelepen, ahol 83 hold dinnyésen 10—13 holdat művel egy család márciustól októberig.)

is odaköltözik, elkészíti a melegágyakat és a dinnyeföld szélén felépíti primitív hajlékát, a dinnyés-gunyhót. Észak-déli irányban 8 méter hosszúságban, 5 méter szélességben 2—3 ásónyomra kiássa a földet és az így nyert mélyedés szélére jobbról, balról beássa a vastagabb szarufákat. Ezeket felső végükön összeszegzi, 6—6 összeszegzett szarufára 5—6 korpcálcát fektet, s olyan sűrűn fedi be arasznyi vastagon kukoricaszárral, hogy a rádobbott föld be ne omolhasson. A déli oldalra teszi a gunyhó bejáratát, mely egy-két lépcsővel vezet le a kis hajlékba. A gunyhó fedelzetének hátsó felét s a bejáratától jobbra-balra maradó üreget bedeszkázza, vagy vesszővel befonva betapasztja. Hátsó felén, néhol elül is, egy-egy kis ablakot

hagy a vértelken. A gunyhó mai tűzhelye a spór. Ez a gunyhó elülső jobb vagy bal sarkában van, s belőle kis kürtő vezet ki a füstöt. A gunyhóban annyi hely van, hogy benne egy ágy, egy láda s egy-két szék elfér. Csak az ordenárébb poggyászt hozza el hazulról, a jobb otthon marad. Az edények és evőeszközök tartására jó a korc-

1. ábra. Dinnyés gunyhó. Rákoscasaba-Ujtelep.

pálca. Ebbe szúrja be az evőeszközöket, szűrőkanalat. Innen lóg le a sózsák, a füstölt hús és a szalonna. A nagyobb edényeket a köröskörül húzódó padkán helyezi el. A dinnyefuvarozást végző ló részére

2. ábra. Dinnyés gunyhó sütőkemencéje. U. o.

ugyanígy épít istállót, mely csak valamivel kisebb, mint a gunyhó. A jászol az istálló hátulján van, a déli oldalon levő bejáróval szemben. Minthogy a föld homokos, az istállóban hidlást nem készítenek, a nedvességet a föld beissza.

Eppen ilyen egyszerű a gunyhóhoz tartozó sütőkemence. 5—5 család közösen épít egy-egy sütőkemencét. Alapját vályogból vagy

téglából rakják 3 m hosszúságban, 2 m szélességben s mintegy 80 cm magasságban. Akácából méteres, karvastagságú szarufákat hasíta-

3. ábra. Dinnyés gunyhó sütökemencéje épülőben. U. o.

nak, ezeket meredek nyeregtető alakjában egymással szembehelyezik, közbe korpcálcákkal befonják, s végül sárral betapasztják, csak az elején hagyva nyílást a begyujtáshoz. A sárral jó vastagon betapasztott sütökemencét aztán kiegészítik.

Állandóbb jellegű ilyen építmények a nyírségi és Tisza—Duna közti földistállók (ólak), melyek úgy építmódra, mint alakra meg-

4. ábra. Földól. Gebe (Szatmár m.).

egyezőek. Röviden a szatmármegyei nyírségi Gebén megfigyelt földólat írom le, mint általánosan elterjedtnek ismert alakot. Ugyanilyeneket talált Györffy István a szabolcsmegyei Laskodon, ahol a köznépnek csaknem egyedüli istállóformája volt ez még 1921-ben.

Búzás József dohányos szerint a földólat úgy építik, hogy a telek homokdombos részén beásnak $1\frac{1}{2}$ m mélységű gödrot és a hosszab-

bik oldal közepetáján menedékes lejárót a *gátor* részére. A földöl közepén és a két keskenyebb oldal középső felén 1—1 *főágast* állítanak, melynek ágas vége a föld színe felett csaknem $1\frac{1}{2}$ m-nyire ki-nyúlik. A földöl négy sarkában, a gátor tövénél és ezzel szemben összesen 8 kiságast állítanak. Ezeknek ágas vége a föld színén van. A főágásra teszik a nagy gerendát vagy pankgerendát, a kis ágasokra a kis gerendákat, melyek együtt a földöl fedélzetének vázát adják. A nagy gerendára és kis gerendákra fektetik egymással szem-közt a szarufákat, melyekre lécelés helyett napraforgókórót raknak, majd ezek fölé szalmát, s a tetejére földet hánynak. Hogy az ól oldala be ne omoljon, belül is kirakják napraforgókóróval. Ugyancsak napraforgókóró béleli a gátor két oldalát is, ami ajtónyitáskor a kívülről betóduló hideg levegőt visszatartja. Az így megépített földöl

5. ábra. Földöl a gátor felől. U. o.

jó meleg, csak a világosság kevés, úgyhogy a jószág szeme meg-romlik benne.

Néhol ugyan van kis ablak a vértelkes oldalán, de azon a típuson, melynek nem nyerges, hanem sátoros fedele van — ami gyako-ribb —, még ablak sincs és világosság csak akkor juthat be, ha az ajtót kinyitják. Néhol a földöl tetejére rakják a kicsépelte szalmát is, ami egyrészt az eső és hó ellen véd, másrészt még nagyobb meleget tart. Ló- és tehénolakon kívül kisebb földólakat készítenek a disznó és aprójószág részére is. Hogy a ganajlé ellen védekezzenek, hidlást is építenek az ól aljára, de legtöbbször a homok beszívó természete bízják.

A leírt földólat a dohányosok általánosan ismerik a Nyírség homokbuckás vidékén, de a Nyírséggel határos sík földön és az Ecsedi-láp fekete földjén, ahol dolgoztak, régebben is a vesszőből font és betapasztott földfeletti *paticsólat* látták.

Bátran mondhatjuk, hogy a földöl a Nyírségnek még ma is jel-lemző istállótípusa, különösen a szegénységnek és a gazdasági cse-léségnek kevés költséggel, könnyen összeállítható kezdetleges épít-ménye.

Ébner Sándor.

A szentgotthárdi fazekasok készítményei.

A fazekasmesterség Szentgotthárdon régi iparág. Vas megyének más helyein is ismeretes, így Szombathelyen, Kőszegen, Körmenten, Rábagyarmaton, Apátistvánfalván, Felsőszölnökön, Magyarorszombatán és különösen Jákon. A fazekast Vas megyében *cserepesz*, *agya-gosz*, *edényesmesternek* vagy *gerencsérnek*, *gelencsérnek* nevezik.

A szentgotthárdi fazekasipar ma nehéz helyzetben van, mert a kis határszéli város a trianoni diktátum alapján elvesztette nagy vásárlóközönségét. A szentgotthárdi cserepesipar hanyatlásának másik okát abban kell keresni, hogy a fazekasság lassankint a jövedelmezőbb kályhásiparra tér át.

A szentgotthárdi cseréparuknak mindamellet ma is megvan a jó hírnevük, mert Burgenland, Ausztria és a Vendség lakói még ma is Szentgotthárdon szerzik be cserépedénykészleteiket.

E kis városban a fazekasmesterség apáról fiúra száll. A fiatal fazekas 18—24 éves korában Grácban, Németországban praktizál és több évi gyakorlat után hazatér, hogy tapasztalatait hazájában értékesíthesse. Szentgotthárd képzett agyagiparosai ma a következők: *Kerécz János*, aki régi és jó hírnévnek örvendő fazekas és kályhásüzemét fiával, *Kerécz Jenővel* együtt folytatja. Az ifjú *Kerécz* a külföldön elsajátított német technika vívmányait igyekszik iparában meghonosítani. A legrégebb agyagiparos *Tosterer Béla*, aki most főképen a kályhásipart kultiválja. Végül a világlátott *Szekér János* válik ki még az agyagipar terén.

Hogy a szentgotthárdi fazekasok munkásságával megismerkedhessünk, vegyük szemle alá a napjainkban Szentgotthárdon készített agyagárukat.

A szentgotthárdi fazekasok napjainkban a következő agyagedényeket szokták készíteni:

1. *Bugyoga* vagy *bugyogakorsó*. Csinos formája van. Különbéféle ürtartalmú lehet. Kétféle fajtát lehet megkülönböztetni, nevezetesen a dísztárgynak és a használatra készített bugyogát. A dísztárgyképen szereplő bugyogának apróbb formái nagyon kapósak, mert tetszetős alakjuknál fogva megragadják a közönség figyelmét és hamarosan gazdát cserélnek. A használatra készült bugyogát a gazdálkodó emberek vásárolják és ivóvizet visznek benne a mezőre. Egy ilyen edény 1—4 liter ürtartalmú szokott lenni. Száján töltik bele a vizet és azon keresztül is isznak belőle. Azonban a legtöbb bugyogának a fogóján vagy kengyelén — körülbelül a közepetáján — van egy kis lyuk is, amelyet a nép „csecs”-nek nevez. Ez a lyuk arra szolgál, hogy a máskülönbén üreges fogón át a levegőt az edényben levő vízhez vezesse és ennek kicsurgását megkönnyítse. Ha nincs csecse a bugyogának, nehezebben lehet belőle vizet inni. A csecs segítségével csakis a gyermekek isszák a bugyoga vizét. A csecsnélküli bugyogát nem is tekintik valódi bugyogának. Leginkább a dísztárgynak használt bugyogának szokott hiányzani a csecse. Mint elterjedt és nélkülözhetetlen cikket minden fazekas készíti, s némelyik mester nagyon is ízlésesen és tetszetősen tudja előállítani ezt az egész országban ismeretes edényt, melynek száját dugóval vagy csutkadarabbal dugják be, hogy a por bele ne mehessen. A mezőn árnyékos, bokros

helyre teszik a bugyogát, hogy sokáig hűvösen és frissen őrizze meg az ivóvizet. Mint díszedény és mint használati tárgy is nagy kelendőségnek örvend, s az ára 60—150 fillér között változik. Szentgottárdon és Jákon csinos és bámulatraméltó bugyogát tudnak remekelni a fazekasok. Minden mester nagy örömmel készíti ezt a kedves portékát, amely az ügyes mesteri kezek között pár perc alatt formát ölt. Kívül szépen zománcozzák, különféle virágokkal.

2. *Vizes- vagy szájakorsó*, 3—7 literig, házi használatra. A legtöbb korsó szélesszájú, öblös és csecsnélküli, de fogóval, ú. n. kenyyel van készítve. Ára 80—100 fillér.

3. *Fazék*. Igen elterjedt edény, különösen falun, a szegényebb néposztálynál. A következő fajtái ismeretesek: a) *Hegyes fazék*, amelyet főzésre használnak, főképen szabad tűzhelyeken. Tartalma $\frac{1}{4}$ —12 liter. Ára 20—300 fillér. b) *Barna fazék* az ú. n. „sprudli“, „habarék“ készítésére. c) *Tejfeles fazék*, alkalmas nyílással a savó kibocsátására. d) *Zsíros fazék*, zsírtartásra. A zsírt tisztán őrzi meg. Ára 100—150 fillér. e) *Sósfazék*, sótartásra. Ára 50—200 fillér.

4. *Szélesfenekű, lapos fazék*, amely „sparherthesfazék“ néven is ismeretes. Úrtartalma: $\frac{1}{4}$ —12 liter. Ára 40—300 fillér.

5. *Kávésfazék, kávéfőzésre és kávéivásra*. Úrtartalma 2 literig. Ára 10—100 fillér.

6. *Lábas*, a tej felfőzésére. Ezt a lábast azonban tészta- és rántottasütésre, valamint gulyás és más étel főzésére is használják. Van háromlábú, de van lábatlan lábas is, amelyet szabad tűzhelyen külön lábasra állítanak fel, ha sütni vagy főzni akarnak benne. Darabja 30—100 fillér.

7. *Befőző-lábas*. Kívül, belül zománcos és győzi a nagyobb meleg is. Nagy kelendőségnek örvend és a háztartásban nélkülözhetetlen. Lekvárfőzésre igen alkalmas s ősszel a gyümölcsérés idején van nagy kelete. A gyümölcsöt lassan és egyenletesen forralja fel és főzi meg. A benne elrakott lekvárt is romlatlanul megóvjá. E keresett cikket még Pestre is szállítják s úrtartalma, mint az ára is, különböző. A legnagyobb lábas 25 literes. Falvakban háztartást ilyen lábas nélkül nem is tudnak elképzelni.

8. *Tepsi*. Igen elterjedt és régi edény, amelyben süteményt szoktak sütni. Kisebb s nagyobb fajtája van; alakja kerek és lapos. Ára 60—120 fillér.

9. *Tál*, amelyben levest, főzött vagy sült húst, főzelékfélét és tésztát tálal fel a falusi háziasszony. Nagyon régi és elterjedt készítmény. Ára 20—100 fillér.

10. *Mosdótál*, hosszúkás alakú; mosdanak benne.

11. *Tányér*. Laposabb vagy öblösebb lehet. Legtöbbszörre csak mázas szokott lenni, de némelyik a szélén és közepén díszítéssel is el van látva, még pedig virág-, leginkább rózsasz-, futórózsafigurával, néha pedig szalaggal is. Belőle étkezik az egyszerűbb család. Darabja 30—100 fillér.

12. *Mácsik-szűrő*. A mácsik eredetileg a mákoscsíkot, a mákos tésztát jelentette. A mákoscsík összevonásából származott a mácsik szó, amelyen ma mindenféle, csik formára vágott vagy sodrott, vagy pedig négyszögletesre metélt főtt tésztát értenek, amelyet aztán

nemcsak mákkal, hanem túróval, lekvárral és sajttal is köríthetnek. Ettől a főzött tészától, a mácsiktól, amelyet rajta szűrnek meg, kapta a *mácsik-szűrő* a nevét. A fenekén sűrű, apró lyukakkal van ellátva s ezeken át folyik ki a szűrőből a víz. Ára 100—150 fillér.

13. *Kuglófsütő*, hosszú, gömbölyű, négyszögletes és srófos is lehet. Különböző nagyságban kerül forgalomba. Ez az edény, amelyet tészta sütésre használnak, Szentgotthárd fazekasiparának különleges-

Szentgotthárdi fazekas edények. Az ábrák magyarázata felülről lefelé: 1. Öntözőkanna, 2. Vizeskorsó, 3. Tejfeles fazék, 4. Befőző lábos, 5. Tejescsésző, 6. Boroskorsó, 7. Kuglófsütő, 8. Bugyoga, 9. Ivókorsó, 10. Sporherdfazék, 11. Veidling, 12. Tepsi, 13—17. Játékedények, 18. Tányér, 19. Tál, 20. Virágcserep, 21. Virágcserep, 22. Mácsikszűrő, 23. Lábos, 24. Fazék, 25. Éjjeli edény, 26. Fedő,

sége s igen sokat visznek belőle a külföldre is. Darabját 100—200 fillérért árulják.

14. *Boroskorsó*, bor számára készül, rendszeren „csecs“ nélkül. Ürtartalma 5—12 liter között váltakozik; literenkint 60 fillér az ára.

15. *Ivókorsó* vagyis *ivókanecsó*, $\frac{1}{2}$ —3 literig, otthon való használatra. Ára 60—100 fillér.

16. *Tejesköcsög*. Belül mázas, kívül nem. Sok kel el belőle, mert úgy a városban, mint a községekben egyaránt használják. Az a tulajdonsága, hogy ha sokáig áll benne a tej, akkor kiválasztódik belőle a savótartalom s a tejből aludttej lesz. Ürtartalma: $\frac{1}{2}$ —2 liter; 40—50 fillérbe kerül darabja. Különösen tehenes házaknál, ahol sok a tej, az ilyen köcsögök számára külön köcsögtartó áll a gazdasszony rendelkezésére. Némelyik tehenes háznál rendes fogásokra rakják az üres tejesköcsögöket.

17. *Veidling*, kétfülű mosogatótál, különböző formában és különböző árban is: 100—400 fillér. A nagyobbfajta mosogatótálnak a helye nagyobb terjedelménél fogva rendszeren a konyha egyik szegletében szokott lenni.

18. *Fedő*, többféle nagyságban, a fazekak és más edények befedésére, hogy a por bele ne menjen az illető edénybe. Azonkívül arra is szolgál, hogy a fazékban levő ételnemű a lefedés folytán gyorsabban főjön. Ára 10—20 fillér.

19. *Spárgafedő* vagy *spárgaóvó*, amelyet tavasszal használnak, hogy a kertekben megóvhassa vele a gondos gazdasszony a spárgát a fagyveszedelemtől.

20. *Öntözőkanna*; 8—10 literes. A bádóg öntözőkannától abban különbözik, hogy a rózsája nem választható le a kanna törzséről. A vizet a száján eresztik bele. Darabja 200—300 fillér.

21. *Virágcserepek*, amelyeknek nagysága 10 cm-től egészen 1 méterig terjedhet. Legtöbbször az egyszerűen kiégetett virágcserepet vásárolják, de vannak díszítettek és különféle színűek is. Ezek szintén különféle nagyságúak. Egy virágcserep ára 10—200 fillér között mozog. A virágcserepek, virágtálcák és virágvázák nagy kelendőségnek örvendenek, különösen tavasszal és ősszel. A virágvázák is nagy változatosságot mutatnak különböző formájuknál fogva. E vázák mindenrendű embernek asztalán ott található illatos virágokkal megrakottan.

22. *Éjjeli edények*, különböző formában, nagyságban és árban.

Az elősorolt készítményeken kívül különféle különleges edényeket is készítenek a szentgotthárdi fazekasok, természetesen megrendelésre. Ezek közül a következők ismeretesek:

a) *Fánksütő*.

b) *Húsvéti báránysütő*. A valódi specialitás számba menő és ritka edény csakis elvétve található egyik-másik módosabb falusi gazdasszonynál. Nem bárányt sütnék benne, hanem bárányalakú tésztát. Az edény nem egyéb, mint a hosszszomszékben kettészelt bárány felének a negatív formája, amelyet tésztával töltenek ki. A formából kivett és bárányalakot mutató tésztát aztán a húsvéti ünnepeken ebéd alkalmával felszeletelten a vendégek elé tálalják.

c) *Húshűsítő*, amely egy burokból áll, s az alját egy tányérszerű edény alkotja. A hűsítőbe vizet öntenek és ebbe rakják be a húst, amely légmentesen elzártan igen sokáig romlatlan állapotban marad meg. Ez az edény nagy szerepet játszik, különösen nyáron a meleg időjárásban.

d) *Tyúkitató*. A falusi udvarokon a kút és vályú körül szanaszét hevernek ezek az apró edények vízzel telten, hogy belőlük minden

időben ihassanak a nagy melegségtől eltikkadt apró barmok. Az itató alakja legtöbbször félgömbformájú s az oldalán kisebb-nagyobb lyukak vannak.

e) *Pálinkaégető*. Ez ugyan törvényellenes edény és éppen ezért ritkaságszámba is megy. A megrendelő nem is *pálinkaégető* címen rendeli meg, hanem más néven. A fazekas nem árulja el magát, hanem elfogadja a megrendelést. Az égetőnek olyan formája van, mint a rendes *pálinkafőző-üst* felső részének.

Ilyen specialitások még a játékszerekként szereplő cserépedények is, különféle állat- és madárformákban. Továbbá az elősorolt készítmények kicsinyített formában szintén kedvelt játékszerei, úgy a falusi, mint a városi gyermekeknek. Nemkülönböztetve a dísz tárgyak is a gyakrabban megrendelt edények között foglalnak helyet. A népszívesen rendeli ezeket az edényeket, mégpedig a maga kombinációja szerint. Így aztán nem is lehet azon csodálkozni, hogy maga a mester sem tudja ezeknek a számát egysorjában elősorolni a kíváncsiskodó vevőnek. Ilyen tárgyak a *tintatartó*, *hamútartó*, *szivartartó*, *sótartó*, *szappantartó* stb.

Végül megemlíthetők még a takarékoskodásra, a pénzgyűjtésre használt *cserépperselyek* is, amelyek különböző formában és nagyságban fordulnak elő, különösen a gyermekeknek, akik megtakarított fillérjeiket a lyukon át a perselybe csúsztatják, hogy azt a pénzzel való megtöltés után széttörjék és az összeget összeszámlálhassák.

A fazekas sokszor, hogy annál kelendőbb legyen az áruja, az edényeket cifrázza, díszíti. Így látunk aztán különösen a tálakon, tányérokon pettyeket, vonalakat, cirádákat, virágokat, koszorúkat, szalagokat, köröket és a népi fantáziától termelt különféle alakokat. Egyébképen a fazekas képzelőtehetsége is sokféle figurát, cifraságot produkálhat. Legtöbb vevő azonban ma már nem nagy súlyt fektet a díszítésre, inkább a síma, szabályos és kecses formát nézi és arra ügyel, hogy a portékát jól kiégesse és fényes mázzal, zománcsal vonja be a fazekas. Egyszóval mutatós, ragyogófényű és sokáig tartó legyen a megvásárolt cserépedény.

Különösen az öregeknek még ma is kedvelt konyhaeszközei és főzőedényei a fazekas készítményei. Jobban ragaszkodnak a cserépedényekhez és szívesebben főznek és sütnék bennük, mint a vas-edényekben. Szerintük jobbízű leves fő és jobbízű kalács sült a cserépfazékban, illetőleg a cseréptepsiben, mint a fiataloktól használt vasedényekben.

Ma a cserépedények készítése terén a célszerűség játssza a főszerepet. A háztartásnak megfelelően készítik az egyes árukat. Az edények gyártása szezonszerűen történik. Így ősszel a háztartásban hiányzó összes edények kelendők; télen különösen a zsírosfazekak, kuglófsütők, lábasok; tavasszal tejesfazekak, virágcserepek; nyáron fazekak, veidlingok, bugyogák stb.

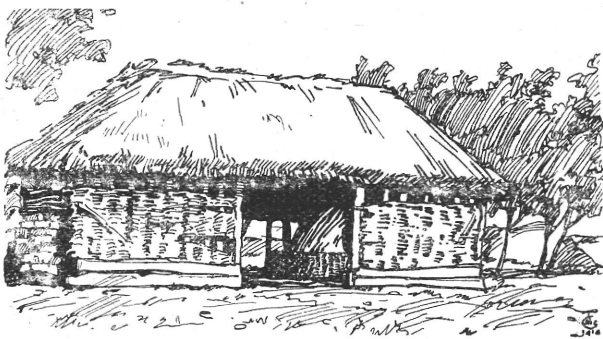
A fazekas nemcsak a piacon, hanem otthon, a műhelyében is értékesíti az áruit. Műhelye falán ki van függesztve egy lajstrom, amelyen meg vannak nevezve az árubabocsátott edények az árakkal együtt, hogy a vásárló tájékozódást szerezhesen magának még vásárlás előtt az egyes készítményekről és áraikról.

Vakarcs Kálmán.

A mezei gabonás- és szénáspajta újabbkori bevándorlása a faluba a Zselicségben.

Községeink települése szoros összefüggésben van népünk gazdálkodásmódjával, s így ennek változásai a településben is éreztetik hatásukat. Igen érdekes esetre bukkantam a somogy megyei Zselicségben a gazdasági épületek helyváltoztatására nézve, amit az újabb gazdasági változásoknak tulajdoníthatunk. A zselicségi erdős területen ugyanis régebben az irtásföldeket vehették művelés alá, s mint-hogy utak hiányában az erdőkön át nehéz volt a learatott terményeknek hazaszállítása, künn a *hőgyön* építették az ú. n. *gabonás pajtákat*. Ezekbe hordták a learatott gabonát és búzát s ott is nyomtatták el. Ugyancsak künn voltak a szénáspajták az öregek elbeszélése szerint még néhány évtized előtt is. Ma már ezek az épületek

Vesszöből font gabonáspajta. Szenna (Somogy m.).

innen eltűntek, illetőleg beköltöztek a faluba a beltelekre. Úgy a gabonás-, mint a szénáspajta hagyományosan ma is külön-külön épült a ház közelében a telek hátsó végén.

A szénáspajta mellé egy tető alá építik az istállót és a kocsi-fészert, de a gabonás pajta csak egymagában áll.

Még ma is láthatunk tiszta fából épült régi gabonás pajtákat Szennán a beltelkek kertjének hátulso végében. Nagy tölgyfatalpákon nyugvó hatalmas oldalgerendák alkotják a pajta vázát, s ezeket ívesen hajló kötőgerendák kapcsolják össze. A közben maradó üres teret vékonyabb vesszöböl font sövény tölti ki. A gabonás pajtának három része van: a közepe, a felső és az alsó fiókja. A közepe a pajtának első és hátsó ajtója között levő térség, ahol a kinyomtatott vagy kicsépeelt pelyvás szemet *szórták*, s így az rendesen szélirányba esett. A fiókokat a középtől csak egy méternyi magasságú sövényfal választotta el, ami a fiókokba helyezett kévét beszorította.

A gabonás pajtának régebbi elhelyezkedésére nézve még a baranyai Püspökbogádról is van adatunk, s feltehetőleg a Dunántúl más részein is, különösen az erdős területeken ugyanez volt a gyakorlat.

Ébner Sándor.

Földöl és tüzelősöl.

Egykori pásztorműveltségünk hagyományaképen egész sereg primitív hajlékfajta maradt ránk napjainkig ember és jószág számára, különösen az Alföldön. Ezeket Györffy István szedte rendszerbe és fogta össze „Das Bauwesen der Hirten im ungarischen Tiefland“ című szép és tanulságos könyvében. Ő azon az állásponton van, hogy e hajlékok újra divatba jövétele, illetőleg fennmaradása, javarészen a honfoglalás után beköltözött törökfajtájú nomádkodó pásztornépeknek, különösen a kunoknak rovására írandó. Azt hisszük általánosságban igaza is van. Hogy aztán ezekből a mai primitív hajlékokból egy részletesebb vizsgálat során mennyi marad meg a mi birtokunkban, illetőleg mennyi utalandó át egy történelem-előtti kontinentális pásztorvilág vagyonelejtárába, egyelőre korai, sőt részben talán sohasem is tisztázható kérdés. Ujra más az, mennyi illeti meg e hajlékokból a tiszta pásztorságot, s mennyi a félig vagy egészen megtelepült lakosságot, amire Györffy is utalt, bár nem emelte ki határozottan, hogy két életforma, két művelődés keveredése áll itt előttünk, illetőleg ment végbe, mondjuk csak a honfoglalás óta is.

Györffy ebbe a könyvébe veszi fel az alföldi tehén és ló „putri-ólakat“ is (44.), melyek úgy látszik elsősorban tanyákon, de falvakban is vannak, éppen úgy, mint a putrilakások, vagyis a távoli multba visszavetítve, egy, már helyhez kötött életmód velejárói. Ilyen földólakat Ébner Sándor közül folyóiratunk jelen számában.

Földbeásott téli ólak, melyek alkalmasint hasonló lakóházakkal járnak együtt, nemcsak hazánkban vannak és voltak, hanem tőlünk keletre eső, félig megtelepült, rokonfajú v. műveltségű népeknél is.¹ Természetesen nem az egész állatállomány (marha, ló) került télire föld alá, hanem csak a feltettebbje. A rideg jószág állásokban stb. telik ki.² Semmi okunk sincs ezek alapján föltenni, hogy ezt a szokást őseink már korábbi hazájukban is nem ismerték. Az a véleményünk, hogy a földólat őseink magukkal hozták, s hogy az alföldi tüzelősöl ennek a közvetlen utóda. Ezt a következőkkel próbáljuk bizonyítani.³

¹ L. pl. Sirelius: Über die primit. wohnungen der finnisch und ugrischen völker. (Finnisch-Ugrische Forschungen 1906—1909. évf. több helyén.) Hogy Európa nyugati és északi hidegebb tájain is el voltak és vannak terjedve, magától értetődik. Köztudomású, hogy az ú. n. „alsószászház“ is ilyen földalatti épület (hodály) leszármazottja.

² Igen szemléletesen írja ezt le Kovách Aladár: „Értesítő“ 1912: Kezdetleges épületek Tolna vármegyében c. értékes, szép cikkében.

³ Földbeásott házak már a finn-mordvin korban általánosak voltak a félig földművelő volgamenti népeknél, akik korábban szálfaróból rakott kúpos kunyhókban laktak s téli lakásuk még kevésbé volt fejlett. De ugyanakkor földólaik is voltak. Ma is vannak a votjákoknak, mordvinoknak, a szegényebb kirgizeknek, sőt a finneknél is. (Sirelius i. m. 1907: 124 stb.). Téves tehát azt hinni, hogy a honfoglaló törzsek kivétel nélkül sátorlakók voltak. (Napkelet, 1926: 691. stb.) A kúnokkal rokon turkománok is nemezzel bélelt putrikban húzzák ki a telet. Az az adat, amelyik e cikkben a X. századi arab író, Ibn-Dasta leírását a szlávokra vonatkoztatja, hogy t. i. putrikban élnek, Sirelius szerint a mordvinokra vonatkozik (1907: 108 stb.), akik 912-ben földalatti kunyhókban laktak, azokat fürdőszobának használták s bennük tanyáztak tavaszig. Még az is fontos Sirelius szerint, hogy e kunyhók leírt fedélszerkezete is olyan, mint az osztyák kunyhóké. A nyári és téli szállás és lakás váltogatása, tudjuk, csaknem általános a keleti finn és török népeknél. Ha az ősmagyarokról azt olvassuk, hogy télire a folyók mellé költözködnek halászni, semmi okunk sincs feltenni, hogy a magyarok a folyók mellé költöztek meg, mint pl. ma a téli halász osztyák-szamojédek (1907: 107.), vagy az asztraháni kirgizek (Simics: Kirgiz pásztorkalások, „Értesítő“ 1901). Ez az ősgor hagyomány (mely a téli megélhetést a halasvizek mellett biztosítja) bizonyára sokáig elevenen élt között

A magyar (mint a török fajtájú népek általában, akiknél a ház és gazdasági udvar szigorúan külön van tartva) nem lakik az állattal egy fedél alatt (mint elmaradt északi és déli szláv népek), vagy szabatosabban a család és állat nem hál egy helyiségben. Ez annyira megy, hogy rendszeres még a lakóházzal sincs egybeépítve az istálló, hanem attól külön, lehetőleg vele szemben. Olyan sajátosság ez, mely élesen elválasztja a magyarságot az egész szlávságtól. Régebben (legalább az Alföldön) meg éppen a telkeken kívül, a kertben voltak az istállók (*kertes ólak*) a takarmánnyal együtt (Györffy: i. m. 73. l. és *Alföldi kertes városok* „Értesítő” 1926). Itt volt a szérű s itt feküdtek a vermek is. Egy félig állattartó, félig földművelő életmód kultúrfokozata ez. A szabad legelőről az ólba telepített jószágra azonban állandóan vigyázni kellett. Ezért a férfinép itt tanyázott és itt hált, nem pedig a házban. Nyáron, kívül az ól bejárata mellé rakott „dikón”, vagy a földön, télen bent az ólban.⁴ Az ól tehát a lakóházzal szemben, mely az asszonyok és gyerekek birodalma volt, a férfiak tanyája, háza lett.⁵ Ez még ma is jóformán teljes szigorúságában így van a matyók között, ahol a *tüzelősólak* mint férfi klubházak, egészen különleges berendezésükről és életükről ismertek (l. pl. *Kóris: A matyó tüzelősól, Ért. 1905*).

De hogyan került a tüzelő az ólba? Tanyázgató férfiakat tűz nélkül bajos elképzelni. *Kovách A.* is azt írja, hogy az ólakban, éppúgy mint a teleltető fészerekben, ill. kunyhókban, esténként többen is összegyűltek s zombékokra, gyalogszékekre ülve beszélgettek a tűz körül.⁶ De ezen felül is, ha föltesszük, hogy ez az istállófajta valamikor a föld alatt volt, érthető, hogy e sötét helyiségben világítani is kellett (vagyis éppen ezért kellett világítani), különösen télen, amikor a hideg levegő betódulása ellen az ajtó is be kellett támasztani.⁷ Kezdetleges fokon, mesterséges világítás hiányában ezt a földre rakott tüzzel lehetett megoldani, akárcsak korábban a lakásban. Ez a tűz lett aztán idővel az ól életének központja, vagyis lassanként kialakult az az elsősorban alkalmasint világításra való *tüzelő*,

tük, valószínűleg élt egy darabig mai hazájukban is, mert hiszen nem pusztán törökfajú, mondjuk sátorlakó törzsek alkották az ősmagyarságot. Sátoros hírünket, mint Györffy kiemeli — bizonyára a kúnok segítették megerősíteni.

⁴ A szerb-horvát népterület nyugati felén a lakóház alatt fekvő, félig földbeásott istálló az idősebb férfi-családtagok hálójelvénye (*Rhamm: Die altslav. Wohnung, 1910: 188.*). Ennek felel meg az északi nagyorosz izba, melynek emeletén szintén lakóház, földszintjén kamarafele, vagy istálló van. Eredetét a cölöpházban keresik. (L. újabban: *Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia LVIII: 347.*)

⁵ Hogy a ház még ma is mennyire nem a család lakóháza, arra elég legyen Györffy egy passzusát idéznem (*Értesítő, 1909: 77.*). Nyáron a szoba kihált a Kunságon. Nappal a konyhában tartózkodnak, télen-nyáron ott esznek, gyalogszékeken ülve. Aludni nem alusznak bent. A gazda a tornácra, a legényfiú az istállóban, a gazdasszony és nagyobb lánya a konyha küszöbén, legfeljebb az apró gyermekek alusznak a sutban, hogy reggel láb alatt ne legyenek.

⁶ A montenegróiak pl. nem tudnak megválni lakóházaik nyílt tűzétől, melyet vallásos vallással kultusszal vesznek körül, bármennyire szenvedjen is tőle szemük és tüdejük (Mitt. d. Anthrop. Ges. Wien, XXXV: 318.). Egy primitívebb életmód hagyománya ez, mely a tüzet kialudni nem engedi. A szerb kunyhókban régen ember, állat együtt volt, az előbbieket a tűz körül aludtak (u. o. 316.).

⁷ Nyáron a jószág nyári jászlon van az udvarban, állás alatt, vagy faárnyékban. Ez különösen a matyók közt divatos, talán éppen hagyományosan. Megvan természetesen az alföldi tanyákon is, ahol ugyancsak tüzelős ólak vannak, helyelközettel másol is. Sárbogárdon láttam tipikus nyári jászlatot, tehát ott, ahol ilyen földbeásott hajlékok (lakások is) emléke még elevenen élt (I. Herman O.: A magyar ősfoglalkozás köréből, *Természettud. Közöny, 1899: 255*). Az *Ébner* által említett mai földölak a szegénység szükséghajlékai, aminőket zsellér- és cselédtelkeken egyéb rendeltetésben is gyakran láthatunk. Nem tüzelnek bennük, mert *nem közvetlen* utódai a kint fekvő kertes tüzelősólaknak, s így nem is váltak a férfinépség beszélgető, tanyázó helyévé.

mely a köréje csoportosított, nappal ülésre, éjjel fekvésre szánt fa vagy sárpadokkal annyira jellegzetes és sajátlagos tartozéka a régi alföldi ólaknak (l. még Györffy: A nagykun tanya, *Értesítő* 1910).⁸

A földólaknak érthető okokból (alacsonyág, tüzelés stb.) *padlásuk* nem volt. Feltűnő, hogy az alföldi (tüzelős) istállóknak még ma sincs Ez is arra mutat, hogy az ól nem az „állás”-ból alakult.

A *tüzelő lángjától az alacsony putritetőt védeni kellett*. Ezt úgy érték el, hogy belülről megtapasztották, akárcsak a putri-házakat. A föld fölé emelt tüzelősől nádfedele is meg van tapasztva egészen a szelemenig, még akkor is, ha ez a háznál jóval magasabb, tehát a meggyulladástól nem kell tartani. A füst az ajtón megy ki, fütlyuk vagy kémény nincs.

A földóra az épület két keskenyebb végén *ablak* nem kellett. (A mai ólon sincs, legfeljebb egy kicsiny lyuk az ajtó mellett, a tüzelő fölött). Ezzel az járt, hogy a házajt vagy fedél, az épület két végén is mélyen, akár a földig lenyúlhatott, vagyis *ősiformájú sátorfedél* lehetett. Bizonyára innen maradt meg az a gyakorlat, hogy a földfeletti istállóknak *ma is hatalmas sátorfedele*t építenek, míg a házaknál ez a fedélforma a félkonytyos vagy nyeregteretők javára csaknem teljesen eltűnt.

A földólakba csak *menetelesen lehetett lejutni*. Ennek a lejárónak tehát tetővel ellátott, jó messze *kinyúló folyosónak* kellett lenni. Ez a hosszú, falas folyosó természetesen feleslegessé vált, mikor az istálló a föld fölé került. De mégsem tűnt el teljesen, mert csökevénye megmaradt az istálló ajtaja elé rakott, a tetőtől a földig érő *kettős falban* vagy *keskeny álpillérekben*, melyeknek itt már sem szerkezeti, sem hasznossági értelmük többé nincs. Jellemző, hogy még mindig a lakóház terminusával *tornác*-nak vagy *gádor*-nak mondják s meglétét azzal indokolják, hogy enyhelyet ad az ajtónak. (A régi kun ólakon és részben házakon ezek még valószínű gádorok az istálló ajtajának védelmére, Györffy: *Értesítő* 1909. 37). Azonban aligha van több értelmük, mint pl. a komárom—csallóközi putriszerű sövényházak konyhabejáratát keretelő, vályogból rakott csinos ú. n. *ámbitusoknak*, melyek származásilag talán szintén a földházak gádo-

⁸ A tüzelő az istálló szögletében van. Egyszerű készüllet: négyszögletes lyuk, négy oldalán téglával kirakva, hogy a tűz minél több levegőt kaphasson. Szalmával, náddal, ganéjjal tüzelnek benne. *A legkezdtelegesebb tüzhelyek közé tartozik*, egyrészt mert a földön van, nem úgy, mint az asszonyok *konyhatüzhelye* (főzőhelye), amelyik a tüzhely fenekével, vagy tüzelőpadjával már felemelkedett onnan, másrészt, mert a tűz biztosabb égéséhez semmiféle járulékra (sártégla, vasmacska stb.) nincs szüksége, nem úgy, mint az asszonyokénak. Nagyon valószínű azonban, hogy ezek az elsődleges járulékok a hasábfával való konyhabeli tüzelőeljárás származékai. Mindazt itt a *tüzugdör* pótolja. (Ilyen közepén fekvő *gödörös* tüzelőt említenek nyomorúságos belső-szolnoki oláh házból 1844-ből; I. Közg. Lexicon II : 231. Ma már csak a Balkánon vannak). Földön tüzelnek pl. a pásztorhajlékokban és kunsági „tanyák”-ban is (Györffy i. h.), de „itt már főznek is szolgafán, bográcsban”. A tanyák szolgafája és bográcsa alighanem a pásztorság kezéről került ide, mert a kun konyhákban ilyenek — legalább ma — nincsenek; de, tekintve mindkettőnek messze földön való elterjedését nem lehetetlen, hogy valamikor voltak. Földön tüzelnek elmaradt középtengeri és balkáni népek is, de a konyhában, és láncon lógó kondérbán főznek. Ez alkalmasint ősbibb eljárás az előbbinél. Mind ezt azért mondtuk el, hogy ismételnél rámutassunk arra, hogy az alföldi „tüzelő” nem „tüzhely” s ezért nem is hozható vonatkozásba a magyar házzal (l. *Értesítő*, 1927 : 12.), másrészt, hogy ősi mivoltát kiemeljük az asszonyi tüzhellyel szemben. (Nem is mondják annak.) A férfiak itt szalonnát pirítanak. A tüzelő fölött *rács* v. *cserény* lóg, nem annyira a láng felfogására, mint inkább hűséműk füstölésére (ez most is itt történik) s egyben apró szerszámok tartására (nyársak, lóvakarók stb.). A magyar házban (konyhában) ennek sem találjuk nyomát, ellenben megvan Nyugatmontenegró primitív házaiban, ami ismét a pásztor férfi sütőmunkakör emléke lehet, az asszonyok főzésével szemben. (L. *Haberlandt*: Kulturwiss. Beiträge etc. Wien, 1917. III. tábla, 1—4.)

raira mennek vissza. Mondhatná ugyan valaki, hogy ilyen gádorok földfeletti istállók ajtaja előtt is elképzelhetők. Ezzel szemben azt mondjuk, hogy földalatti ólak (vagy hegyes kunyhók) gádorok nélkül, akár a homlok, akár a hosszanti falon, legalábbis kivételesek.

Magunk is tisztában vagyunk azzal, hogy itt közölt származtatás-kísérletünk nem minden tekintetben kielégítő. A nehézség abban van, hogy a fejlődés folyamatának egész menetét anyag híján nem tudjuk végigkövetni. A sejtett aggályokra ezeket akarjuk megjegyezni: Földbemélyesztett hajlékok, elsősorban hidegtelű országokban, félig, vagy egészen megtelepült népek között, régen, úgy látszik sokkal nagyobb divatban voltak, mint gondoljuk. Sokféle földlakás, ól, ellető, különféle rendeltetésű verem, pince stb. ma is van a szegénység kezén, ha nem is mindig, de mégis egy olyan kor hagyományaként, mely érthetőleg és több okból, szorosabban a földhöz volt tapadva.

Ha földhajlékokról beszélünk, nem kell nyomban mély, barlangszerű gödrökre gondolnunk, sőt élő példákból tudjuk, hogy az eredetileg földfeletti, s kiindulásukban szálfarókból rakott kerek kunyhók, csak lassan mélyedtek a föld színe alá, s viszont az építkezés fejlődése során éppen olyan lassan emelkedtek is ki belőle. A földoláknak még olyan mélyeknek sem kellett lenniük minden esetben mint a putriknak, mert az állatokban birta a hideget s maga is, trágyája is termelt meleget stb., mivel ablakra nem volt szükség, nemcsak a tetőt, hanem a nagyobb meleg kedvéért az esetleg arasznyi magas falat is be lehetett hányni földdel, ganéjjal stb. (Kezdetben az ólnak fala nem volt, a tető a földön állott).

Az ilyen hajlékok, mint a putrik is, belül természetesen olyan alacsonyok voltak, hogy a jószág éppen csak megállhatott bennük. Tudjuk, hogy a régi magyar parlagi fajta sokkal kisebb termetű volt mint a mai. Az ólak méretére álljon itt Le Coq legújabb munkájának egy passzusa (Von Land u. Leuten in Ostturkistan, Berlin, 1928): „A szegényebb dolánok (eltörökösödött mongolok) gyakran jószágukkal együtt félig földalatti nádkunyhókban (*szalma*) laktak. Egy méternél valamivel mélyebb gödröt ásnak, oldalát náddal kibélelik, s hegyébe $\frac{1}{2}$ —2 m magas, vastag nádtetőt raknak. Télen egészen jól lehet bennük lakni, amint magunk is kipapasztaltunk“.

Nagyobb gondot okozhat a talajvíz és felgyülemlett trágyalé, de talán legnagyobbat a füst elvezetése. Az első, bizonyos helyeken lehetetlenné teszi az építést, bár töméssel, döngöléssel ezen is lehet, úgyahogy, segíteni. A másik kettőre Györffy egyik alapos cikkében (*Értesítő*, 1910. 139—140) találunk feleletet, ahol azt olvassuk, hogy a legegyszerűbb „tanyán“ (földfeletti épület = ól) ablak nincs, legfeljebb egy lyuk, a füst az ajtón távozik. Nadrágos ember azt nem bírja ki, a lovak is gyakori prüszköléssel tiltakoznak ellene, de nincs akkora füst, hogy a kun embert kizavarná az ólból, mert azt tartja, hogy tisztul a füsttől a szem, ha könnyezik. Ugyanezt hiszi a dunántúli magyar is, melynek konyhája mai napig se ismeri a kéményt s a füstöt az ajtón ereszti ki. A régi lóólban (első okleveles említése 1247-ből helynévképen Ács mellett; ma Lovadi-pusztá) bizonyára kevesebbet tüzeltek, mint a mai konyhában, tehát akkor is kibírhatták a füstöt, aminek különben haszna is lehetett.

A mai alföldi *óltüzelő* eleinte persze szerény kis alkalmatosság volt s csak idők folytán az ól fokozatos földfelé kerülésével lett valóságos nagyszabásúvá, de alacsony származásának legnyomósabb bélyegét, t. i. a tüzelőnek a pusztá földön való fekvését, mai napig megőrizte. Méltó kiegészítői ennek az ősi vonásnak a földre rakott *sárfászló*, a tüzelő körül épített *sárpadkarendszer* és szénatartó *sárfal*, a földásás technikájával együtt *fejlett* sártechnika sokatmondó alkotásai. A sárpadok (ülő- és fekvőhelyek)

t. i. bizonyára úgy keletkeztek, hogy a kiásott földet ott nyomban felhasználták.⁹

A földől kezdetben időszaki, *téli ól* volt, a gyengébb, vagy az ú. n. „kezes jószág“ számára.¹⁰ Állandó istállóvá csak akkor vált, mikor magasabb falat kapott s a föld fölé került. *Ól* nevét azonban máig megtartotta. Ilyen épületet a magyarságot környező mai népek között nem találunk s ezért is gondoljuk, hogy eredete távolabb keresendő.¹¹

Bátky Zsigmond.

Akna és ablak.

A *Nyelvünk és Népünk* 1929. 1. számában Cs. Sebestyén Károly „A magyar parasztház ablaka“ címen egy kisebb cikket szán a magyar ház e két szervének, s nem annyira tények, mint inkább kikövetkeztetések alapján, a magyar ház eredetét illetőleg, igaz hogy csak „vélemény“ formájában, fontos megállapításokat tesz.

Az *aknáról* ezt írja: Hogy a füstöt a primitív hajlékból eltávoztassák, *vagy** a falak felső részén, *vagy* a tető csúcsán hagytak réseket, illetőleg nyílást. Hogy a honfoglalás korában és azon túl is egy darabig hazánk területén is voltak ilyen felső világítású házak, arranézve *tárgyi bizonyi-*

⁹ Utólag látom, hogy *Sirelius* erre meggyőző konkrét példákat hoz fel (i. m. 1906:103.). Az ukránok sártechnikáját különösen *Zelenin* hangsúlyozza a többi országokkal szemben, s azt mondja, hogy a *chata*, mely nem orosz találmány, sárból rakott, vagy sárral tapasztott épület lehetett (i. m. 287). A nagyoroszok és fehéroroszok a boronaházakat tapasztatlanul hagyják, az ukránok betapasztják. A déli nagyoroszok még a cserényfalú melléképületeket se kenik be. Kár, hogy ezek tárgyalása kimaradt a könyvből (i. m. 261.).

¹⁰ Ez a kisebbik, mondjuk *igás jószágállomány*, mint láttuk, a lakótelep körzetében, régebben a telkeket környező kertekben, vagy szérűkben volt elhelyezve s a tulajdonosok állandó felügyelete alatt állott. Ebből a két okból kaphatott az *ól* bizonyos *lakóház*-jelleget, nevezetesen zárt épületet és bele tüzelőt, hálóhelyekkel. Lényegileg tehát állati és emberi hajlék keveréke, pásztorhagyományok alapján; egy, a legeltető életmódból a földművelés kívánta megtelepülésbe átmenő nép találmánya. A *nagyobbik*, vagy *rideg jószágállomány*, csordákba verve, állásokban, fészerekben stb., a legelőkön telelt, s ezekből máig sem lettek igazi épületek, hanem, legalább nálunk, megmaradtak primitív enyhelyeknek. Pásztoraik rendszeresen is itt húzzák ki a telet, hanem külön kunyhót építenek maguknak. Ez az életmód képviseli a nomád állapotot.

¹¹ *Györffy*nek az a megállapítása, hogy a tüzelősől (szerinte az fedeles, falas épület volt) a volgamenti törökfajú népektől származott ránk (i. m. 148), egyelőre még részletesebb indokolást kíván. Azt a nézetét, hogy a nomád kun s valószínűleg a magyar is, előbb emelt fedeles, falas épületet jószágának, mint magának, ma már aligha tartja fenn s bizonyára inkább azt mondja, hogy „a becsebb jószágot védelmező ól“ építésében a lakóház szolgált neki tapasztalatokkal. Mikor a magyar tüzelősől kiindulását a földőlban keressük, s azt keleti hagyományokra gondoljuk visszavezetni, mert ezt a szokást a magyarságot környező mai népek között nem találjuk meg, természetesen nem feledkezzünk meg arról, hogy ideiglenes téli hajlékok, nevezetesen istállók is, gyakran a földbe mélyesztve (pl. Bulgáriában; ebben a putriban alusznak a házközösséghez tartozó legények, *Rhamm* i. m. 194.) sok helyen tüzelővel is ellátva (pl. Albániában u. o.), egy patriarkális kor emlékeképpen, mint „férfi- és női házak“, még ma is sokfelé élnek kontinensünkön (l. pl. *Buschan*: *Illustr. Völkerkunde*, II. 2: 426, 438.), Hogy a földházaknak és földólaknak (zemlyanka) már Herodótosz óta a délorosz síkság s ennek ázsiai folytatása az igazi hazája, köztudomású. Az oláhok is azt hirdetik, hogy innen került a sok putri az aldunai síkságra. A kérdés a földházzal és általában a magyar házzal kapcsolatban, sokat foglalkoztatja még etnográfusainkat.

* A ritkítások tőlem származnak.

tékaink ugyan nicsenek, de *nyelvi bizonyítéka* ennek az, hogy az *akna* szónak Dunántúl déli felében és Szlavóniában *kémény* a jelentése. Mikor később már nem egyszerű lyukon engedték ki a füstöt, hanem kéménnyel vezették el, ezt a tökéletesebb szerkezetet is, egyes vidékeken továbbra is a régi szóval *akná*-nak (a padlásablakot *aknalik*-nak) nevezték. A magyar *akna* a szláv *okno*-ból származik, s ez a legtöbb szláv nyelvben előbb *padlásablakot* (?), majd általában *ablakot* jelentett.

Az *ablak*-ról ezt írja: mai házaink ablaka *nemcsak* az egykori füstlyukból (tehát az *aknából*, mely füst- és világítólyuk volt egyben) származott, hanem még más úton is. *Az ősi vesszőfonásos ház csak az aknán át kaphatott világosságot.* De van egy másik ősi házfajta is, t. i. a *boronaház.* Ennek tetején *valószínűleg nem volt füstlyuk, mert nem volt rá szüksége,* amennyiben a tűzhely füstje a gerendaközök résein távozott el s itt szűrődött be a fény is. Mikor aztán a tűzhely kiértöt s ebből kifolyólag a hajlék mennyezetet kapott, a gerendaközök fokozatos jelentőséghez jutottak a világítás tekintetében; érthető így, hogy a gerendaközök réseit kezdték el tágitani. *Ez adott alkalmat a mai ablak keletkezésére.* A magyar *ablak* (szláv *oblok*) szót ősaink csak olyan szlávoktól vehették át, akik *boronafalú* házakban laktak. Ez a nép a *dunántúli szláv*ság volt, s azért fel kell tennünk, hogy ősaink ezek szomszédságában kezdtek először boronafalú házat építeni, nem pedig az Alföldön, s ennek következtében *ezeknek nyelvéből vették át,* egyéb házépítési műszavak közt az *ablak* szót is a XII., XIII. sz.-ban, mikor a magyarság tömegesebben kezdte felcserélni sátorlakását az állandó házzal.

Legyen szabad szerző e véleményéhez, ennek a két szónak és tárgyának szűk keretét lehetőleg megtartva, néhány megjegyzést tennem kiegészítés és megvilágítás szempontjából. Ez a kérdés a legtágasabb hozzászólást is megbírja és kihívja. E nélkül eredmény nincs.

Dunántúl déli és nyugati felén tehát a *kéményt hívják aknának*,¹ amit egy feltételezett és szintén *aknának* nevezett lyuknak kellett megelőznie.

Ez a dorongokból rakott és sárral megtapasztott, kívül deszkával borított akna „a szlavóniai házakon a *szenes ház*-nak (konyha) majdnem egész szélességében nyílik fölfelé és fölfelé keskenyedik“ (*Garay: „Értesítő“* 1911 : 246). Azért idézzük ezt a részt bővebben, hogy már itt rámutassunk arra, hogy ez az *akna szabványos kémény.*

Mi volna e feltételezett tetőnyílásnak valószínű eredete és tipológiai értéke?

Sátorszerű kúpos hajlékok (*csum > kubitka*) csúcán természetes s ezért csaknem általános ez a felső füstnyílás. De vajjon az-e a négyszögletes hajlékokon is? Vagyis lehetséges-e, hogy ezek amazokból származtak? Erre a kérdésre *Sirelius*² nagy munkájában találunk feleletet. Ebből azt látjuk, *legalább a finn-ugor népekre vonatkozólag,* s ezt hangsúlyozottan kiemeljük, hogy négyszögletes hajlékok szálkarókból rakott, kerek kunyhókból csakugyan alakulhatnak, mégpedig úgy, hogy füstvezető nyílásuk továbbra is eredeti helyén, vagyis az épület tetején marad.³

¹ A cikkből azt látjuk, hogy igen fontos volna tudnunk és térképre rajzolnunk, hogy hol hívják még annak, vagy hol hívják a kéményt kéménynek, de szótárainkból sajnos ezt nem tudjuk meg.

² *Über die primitiven wohnungen der finnisch-ugrischen völker,* Helsinki. (Eredetileg a Finn-ugor Társaság *Forschungen* című kiadványa 1906—1911. évfolyamában jelent meg. Ezt idézzük az évszámmal és lapszámmal s a név kezdőbetűjével).

³ E hosszúkás rés finn neve: *repänä*, zürjén neve: *reped* s lehetséges, hogy a finn eredetű és hasonló jelentésű magyar *repedni* ige van benne. E rés *alaki*, de nem egyúttal *leszármazott* párját l. sátoros tetőkön: *Értesítő*, 1905 : 4, és *Gönczi* i. h. 9. á.

De még mást is tanulunk S. pompás munkájából. Nevezetesen azt, hogy ez a tetőnyílás, négyszögletes *nyeregvetős hajlékok* esetében nem kerek lyuk, hanem a tarajon végig, vagy annak csak egy darabján nyitvahagyott rés, mert ezek a tetők az *ugorságnál* két egymásnak támasztott szélfogó lapból (enyhelyféle szélfal) alakultak.⁴

Azt látjuk tehát, hogy négyszögletű finn-ugor faházon legalább is kétféle tetőnyílás, egy kerek és egy hosszúkás lehetséges, mégpedig az építőtechnika egyenes következményeként is. (A nyílásból később persze újra lehet lyuk, S. 1909 : 73).

Mit szól ehhez az *akna* > *okno*?

A szláv *okno* az ószláv *oko* = szem szóra megy vissza. Képzett szó tehát, s körülbelül annyit jelent, mint *szemes, szemmel ellátott* (ház).

Lehet-e már most ebből a *szem-hasonlat*-ból tárgyilag arra következtetnünk, hogy valamikor az ószláv hajlék is kerek volt, vagy legalább arra, hogy az a szláv házforma, amelyiket a honfoglalók feltehetőleg még itt találtak, szintén ilyen lehetett, vagyis *csúcsán*, esetleg taraján, aknája volt.

Tudjuk, hogy az északi nagyorosz, ú. n. „emeletes” ház (*izba*, a név a germán *stuba*-ból) a legrégebb nyomok szerint is nyeregvetős volt, fala dorongokból rakott. A déli nagyorosz, ukrán és részben fehérorosz ú. n. „földszintes” ház (*chata*, az oroszok szerint a magyar *ház*-ból) teteje azonban kontyos vagy sátoros volt, fala pedig inkább cserény vagy sár volt. Kétségtelen, hogy ez az utóbbi az ősi alak és falatlan formájában (mint amilyen az orosz *szin*) közel állott a sátorszerkezethez, ami nevében is kifejezésre jut, amennyiben ezt a tetőformát a déli nagyorosz tájszólás a török *kolpak* (= magyar *kalpag*) néven is hívja.⁵

Feltéve tehát, mégpedig az előbbieket szerint talán joggal, hogy legalább az orosz *chata* valamikor a kürtötlen kemencék korában, valamiféle kerek nyílást, ilyen aknafélét hordott a tetején, hogyan magyarázzuk meg azt, hogy az oroszban az *okno* ezt *sohasem jelenti*. *Zelenin* (i. m. 273) erre vonatkozólag ezt mondja: Az egész házat betöltő füst az ajtón, vagy a tető egy külön nyílásán, vagy gyakrabban a tetőn magán tódult ki.⁶ A második esetben tételezhetnénk fel tehát ilyen kerek nyílást, vagyis aknát, de erre *Zelenin* egyébként igen részletes nyelvi közlései között (maga is nyelvész) külön műszót nem találunk. Ennek és egyéb munkák alapján azt kell feltételeznünk, hogy az *ősi orosz házon ilyen külön akna nem volt*, mert alig tehető fel, hogy minden tárgyi és nyelvi nyom nélkül eltűnt volna. Hogy a füst a mi kéménytelen, szalmás házaikon sem kíván feltétlenül a tetőn(!), annál kevésbé a tarajon külön füstlyukat, ismeretes.

De tudomásunk szerint arra sincs semmi adat, vagy nyom, hogy a délszlávok, mégpedig az itt elsősorban számbajöhető *szlovének*, akik az V. sz.-ban szakadtak le az Osztrák-Alpok vidékére, s akik házuikat őshazájukból hozták ide magukkal (erről még lentebb), a *tetőlyukat ismernék* s azt *okno-nak* neveznék.

Vagy talán azt kell feltételeznünk, hogy a déldunántúli magyarság háza valamikor kerek kunyhó formájú volt, tehát a fentebbinél ősibb formának emlékét őrzi az *okno*-ban?

⁴ Gönczi Göcsej-monográfiájában, ahol annyi szép anyag van megmentve, véletlenül egész sereg, fejlődési sort képviselő kerek és négyszögletes pálinkaégető kunyhó került egymás mellé (479, 480 l.), meggyőző igazolásul annak, hogy régibb és újabb formák élhetnek közvetlenül egymás mellett.

⁵ V. ö., hogy a karókból rakott orosz gabonaszárító „Riege” sátorváza is *kolpak*. (*Zelenin*: Russische (ostslavische) Volkskunde. 46.)

⁶ Hangsúlyozni kívánjuk, hogy szerző ebben a tekintetben nem tesz különbséget boronafalú, tapasztatlan, de azért jól záró falú, vagy mohával kitömött és fonottfalú, tapasztott házak között, amennyiben kemencéjük egyformán kürtötlen.

Ha a szomszédos területeken körülnézünk, a Balkánon (pl. Bosznia=Szerbia) találunk primitív, kerek, „körteformájú“ kunyhókat (l. pl.: *Haberlandt*, Kulturwiss. Beiträge zur Volkskunde von Montenegro etc. Wien, 1917). Ezek ma a szegénység hajlékai s eredetüket illetőleg nagyon valószínű, hogy nem az ideplántált szláv, hanem az ősbalkáni kultúra maradványai, melyek a török uralom nyomorúságai alatt kaptak újra lábra (Cvijics: Naszelya szrszpkich zemlya, magyar kivonata Németh József-től). *Ilyen okno-val azonban ezeken sem találkozunk.*

A Garay közölte szlavóniai magyar ház, tűzhelyét illetőleg látszólag a balkáni *kútya*-típussal tart ugyan rokonságot, de ez a tűzhely nem eredeti szláv jelleg rajta, azonfelül éppen ezeken a délszláv területeken ritka még az a másik, mondjuk *igazi okno* is, amelyekre hamarosan rátérünk.

A kémény tehát az ősi *akna* (füstlyuk) helyére lépett volna házaikon. A legnagyobb tárgyi nehézség ezzel szemben az, hogy *sem az orosz, sem a délszláv, sem a dunántúli magyar házaknak nem volt kéményük, tehát föltehetőleg azt megelőző okno-juk sem.* Azt kell tehát mondanunk, hogy *ilyen felsőnyílású házak a honfoglalás korában, legalább is a szóbanforgó alapon, nem igazolhatók.*

Mivel pedig a kérdés elől nem térhetünk ki, feleletet kellene adnunk arra, hogyan magyarázzuk meg, hogy az utóbbiak a kéményt mégis így hívják! Erre ez a véleményünk: A szóbanforgó kémény nyilvánvalóan újabb, szerintünk német kiindulású kölcsönzés (bár egy füstvezető kürtő megelőzhette). Ennek egy esetleges füstlyukhoz, tehát a feltételezett szláv csúcs v. taraj *okno* tárgyhoz és szóhoz semmi köze. Mikor a kémény (tárgy és szó) hozzánk érkezett, a szlávból kölcsönzött *akna* szó már századokat élt meg nyelvünkben, magyar szó lett, jelentésváltozásokon ment át. Régi értelme minálunk általában *lyuk* volt. Amint aztán a hordón ütött lyukat (átvitellel a dugót és dongát) aknának hívták, éppúgy mondhatták a füstházon (a fedélen vagy tarajon) ütött lyukat (Örség) és kéményt (többfelé) is annak, amint pl. éppen azon a vidéken *ürög*-nek hívták hasonlósága alapján az alacsony, zárt tornácot vagy közpitart.

Az aknának erre a lyuk értelmére s egyben *élő* voltára mutat szerintünk az is, hogy a régi göcseji háztető hosszú oldalán hagyott, nyitott szénahányó *herkelikak* helyére a melléképületeken épített, s deszkaajtóval ellátott újabb ilyen likakat *szénahányó aknáknak* nevezik (Gönczi i. m. 460). Ez az, amit *Malonyay aknalik*-nak jegyzett fel (talán hibásan, l. nála a 327. lapon is!), ami a szlavóniai házon délszláv-török *kapak* (= tető, fedém) nevet visel (Ért. 1911 : 243), mert a lyuk felett a zsupp tetőmódjára van kitámasztva.

Ehhez a szénahányó aknához tárgyilag és jelentésileg nagyon megfelelőnek látszik a következő adat: „Ény.-Bulgáriában egy melléképületet hívnak *izbának* (háznak). Ez 1½ m széles, 3 m hosszú s több mint 2 m mély, földbeásott kunyhó. Egyetlen nyílása van, neve: *okno, oknica*, s ez az ablak és egyben ajtó, ahová létrán kapaszkodnak fel a kunyhóból. Ilyen izbában szönek az asszonyok“. (Mitt. d. Anthropol. Ges. Wien, XXXVI : 100.)⁷

Bátly Zsigmond.

(Vége a jövő számban.)

⁷ Azt az állítást, hogy a boronaház tetején nem volt füstlyuk, mert a füst a gerendaközökön ment ki, de a kémény mégis ennek a helyére lépett, nem értjük, vagy talán félreértjük. Annyi bizonyos, hogy a házak nem egy séma szerint épültek minden korban és mindenütt. A kutatásokból az tűnik ki, hogy voltak füstlyuktalan és voltak füstlyukas (vagy fénylyukas) házak is. A finn-ugorok kezdetleges kunyhóin kívül (erről lentebb) az ú. n. *északi házakon* (Skandinávia), melyek falmagasságig a földbe voltak süllyesztve, közvetlen a tűzhely fölött, lappanccsal elzárt füstlyuk (lorje) volt (pl. *Stephani*: Der älteste deutsche Wohnbau. I.).

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Szigonyos halászat Vajdaszentiványon (*Maros-Torda m.*). A szigonyos halászat elterjedését, módjait és a szigonyok formáit hosszabb időn át tanulmányoztam és gyűjtöttem Erdélyben. A *Kis-Szamos* völgyében, a 3 *Zsuk* falu halászáinál feltalált és megmentett néprajzi anyaga közlése után* még ugyanezen év folyamán a *Maros* völgyében folytattam kutatásaimat. A Szászrégentől Dny-ra, a Mezőség keleti szélén fekvő *Vajdaszentivány* község régészetiileg is nevezetes területének kutatása közben, miként Zsukon, nyomozásaim itten is eredményesek voltak, mert egy bronzkori őstelep felfedezésén és egy ősi földsánc feltalálásán kívül, az itteni szigonyos halászatnak emberben és szerszámban utolsó mohikánjaira sikerült rábukkannom. E helyen is igaz köszönettel kell kiemelnem *Nagy Dénes* volt magyar állami iskolai tanító úrnak szíves segítségét, ki nemcsak a halászokkal ismertetett meg, hanem a szigonyok felkutatása és megszerzése munkájában is mindvégig támogatott.

Az 1912. évben még kedvező alkalom kínálkozott néhány szigony megszerzésére s a még élő, de kevésszámú öreg halász elbeszélései alapján a szigonyozás megismerésére. A 80-as évekre esik a szigonyos halászat felhagyása. Ezután, minthogy a fiatalabbak nem tudtak már a számszámal bánni, csak a 60—70 év körüli öreg emberek használták. Egyaránt volt köztük magyar és oláh, de inkább, különösen az udvarnál úrbéresekként vagy napszámosokként dolgozó cigányok közül kerültek ki a szigonyos halászok. Azóta ez a halászó mód is tiltva van, eszközei elkallódtak.

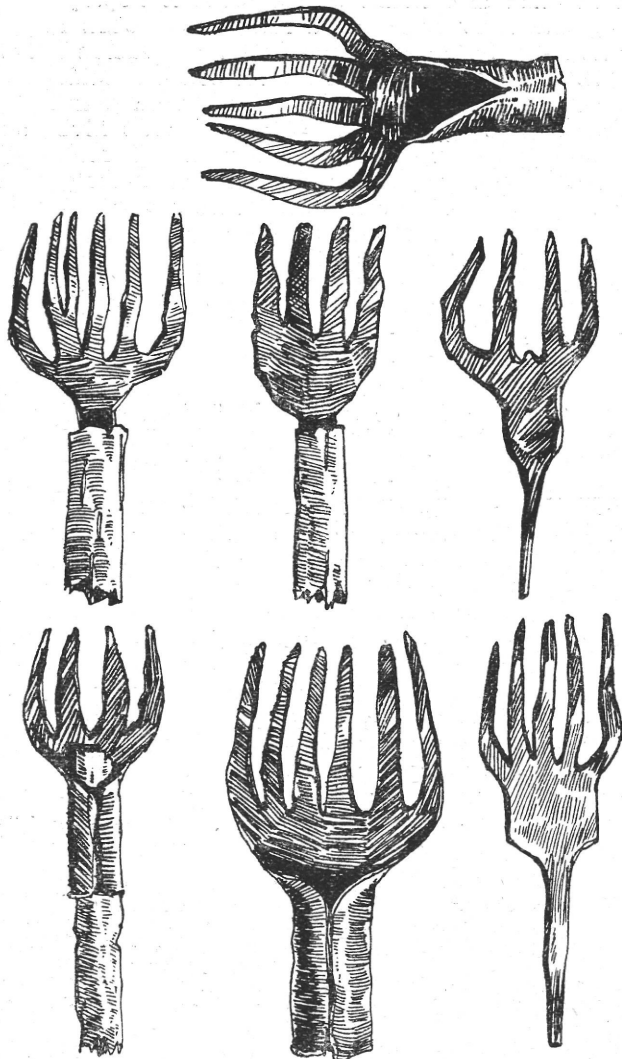
Vajdaszentivány vidéke különösen alkalmas volt a szigonyos halászat gyakorlására. A községtől északra egyesül az *Egres* patak a *Luc*-cal, mely viszont délkeletre ömlik a *Marosba* s még alább a *Sárpatak* torkoll ugyanoda. De ezeken kívül ott húzódik el a *Maros* széles ártere a folyó kanyarulatatos hurkaival, melyeknek homokzátonyos sekély vizei mindig megannyi kínálkozó helyei voltak a szigonyos halászatnak. A *Sárpatak*-nak a gátig húzódó szakaszát „*Suga*“ néven nevezik az odavalók. Mindegyik helyeken olyan bőségekben volt régen a hal, hogy mint beszélték, egy fáklvány és két szigonyos ember egy éjjel három véka halat is össze tudott fogdosni, s egy 30—40 cm hosszú hálnak csak 10 krajcár volt az ára. A leggyakrabban szigonyozott hal volt a márna, paduc és a balin; néha félméteres fiatal harcsa is került szigonyra.

Rendszerint éjjel, borult, sötét időben, fáklvány mellett halásztak. Többféle világítószert használtak, nevezetesen jó, vastag kötésű, magvas kendert, melynek mindennél nagyobb „lobatája“ (lángja) volt, 15—20 nádszálból való köteget, ősszel a kerítés ócska, száraz fűzfaágsövényét, fenyőfa gyaluforgácsát; végül lámpással is lehetett szükségből halászni. A fáklvát külön ember hordta a vállán a szigonyos mellett járva, de két halász is dolgozhatott egy-egy világító fényénél. A halak éjjel a folyóvizek széleinek félméternyi sekélyes helyein — hol a fenék minden kavics és homokszeme kilátszik —, libasorban, csapatosan szoktak egymás mellett

De ez sem minden házon volt. *Rhamm* azt vitatja, hogy az ó-alsószász háznak az épület magas volta miatt nem volt fénylyuka, viszont az ó-bajornak igen. (*Zeitschrift d. Ver. f. Volkskunde. Berlin, 1916: 393, 398*). *De ebből a fényfüstlyukból igazi kémény nem lett.* A gerendahézagokat pedig télire tudvalevőleg rendszeren betömködték, ha egyébként nem zártak jól. Nem értjük azt sem, hogy ezzel szemben a tapasztott sövényház (persze, az sem volt mindig tapasztott) miért éppen a tető füstlyukán kaphatott csak világosságot! Hiszen azok a magyar házak, amelyekről a cikkben szó van, *kizárólag boronaházak!*

* Régi szigonyos halászatról a *Kis-Szamos* völgyében. „Erdély“ 1912. XXI. évf. 55—59. l.

pihenni vagy aludni; ilyenkor, mikor a fáklya szokatlan fénye elveszi szemük világát, vadászik a szigonyos reájuk. A hal rendületlenül állja a folyton lobogó fényt, a halász pedig tetszése szerint válogathat a nagyjából. Két kézre fogván a szigony rúdját, csendesesen a víz színéig közelíti, célba veszi s hirtelen nyakon szúrva, fenékre szögezi. Ekkor vagy ő maga nyúlt

Szigonyok. Vajdaszentivány.

a hal alá és kiemelte, vagy odaszólt a társának, mondván: „gyere, fogd meg“. A szigonyos halászatot rendszerint ívás („vivás“) idején gyakorolták, mikor t. i. azok seregestől a vízparti sekély vizekbe tódulnak, ikráik lerakása végett. Késő őszi időben is jártak szigonyozni, de ilyenkor a szigonyozás legfeljebb egy óra hosszúra tarthatott, mert a sötét éjszeleken ennyi időre 3—4 fáklya volt szükséges; még inkább pedig azért, mivel

a „szilonnyal“ való halászatnál köszvényt kaphatott a láb, s a jéghideg vízben járkálást egy órán túl kibírni nem lehetett. Ilyenkor a fákyavivó falábon járt.

Vajdaszentiványon 1912. július hó 2-án és 3-án 7 darab szigonyt sikerült felkutatni, melyeknek leírása a következő:

1. Kovácsolt vasból készített, ötágú, nyelves befoglalású szigony, telepedett cigány halásztól.

2. Köpüs megerősítésű, hatágú, ugyancsak cigány halásztól. Eredetileg négyágú volt, de később még két ágat szegelt reá a kovács.

3. Köpüs, négyágú, szakátlan, fenyőfarúddal. Az ágak összehajolnak.

4. Csinos, lantidomú, négyágú, nyelves szigony.

5. Nyelves, ötágú, fűzfanyélbe verve és vaskarikával beszorítva. Ágai szétmerednek. A padlás füstjében egészen megfeketedett, régi szigony gazdája Peczer Juon 97 éves öreg oláh halász. Az öreg ekkor már szeme világát elvesztette volt, de emlékezőtehetségének teljes birtokával, minden kérdésemre értelmes feleletekben tudott válaszolni. Az 1848–49-i szabadságharcban nemzetőri szolgálatot teljesített öreg halász könnyekkel vett búcsút tőlem, mint aki lejárt élete boldog emlékeit felidéztem.

6. Nyelves, hatágú.

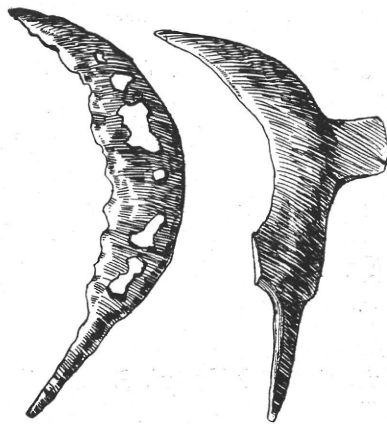
7. Köpüs, ötágú.

A most leírt szigonyok legjellemzőbb tulajdonsága a szakátlanság és tompaság. Minden tekintetben olyanok, mint a zsuki szigonyok. Népies nevük: *szilony* vagy *szurony*. A 3–4 ágúakat nagy halak, az 5–6 ágúakat pedig egyaránt nagy és kisebb halak fogására használták s letelepedett cigánykovácsok készítették.

Orosz Endre.

Két erdélyi néprajzi lelet. Éppen egy negyedszázados apahidai tartózkodásom ideje alatt megtanítottam a falu népét arra, hogy minden régiséget, mely fölbukkan a föld alól, nekem megmutassanak, vagy legalább arról hírt adjanak. Így került néprajzi gyűjteményembe az a két vastárgy, melynek itten rajzát és rövid leírását adom.

1. Rozsdaette igen régi nád-vágó, mely a prehisztórikus bronzsarlók széles pengéjét egyesíti magában az újabbkori aratósarlók félköríves görbületével. Hossza a nyélvége és a hegye közt 29·5 cm. Nyele 10·5 cm és pengéjének legnagyobb szélessége 5·5 cm. Fanyele elkorhadt. Találták 1905-ben, Apahidán, Kolozs m. Nád-vágásra szolgáló rendeltetését formájában kívül az Apahida körül létezett sok régi halastó is okadatolja, melyeknek emléke a XIV. századtól kezdve oklevelekben is fennmaradt. Ilyenek a történelemelőtti eredetű *Darvastó*, 1326-ban az *Ökörítő*, 1381-ben az apátúr *holtszamosi* halastava, 1496-tan a *Hatyás* nevű halastó, 1525-ben a *Bakamáli* tóisorozat, 1469-ben

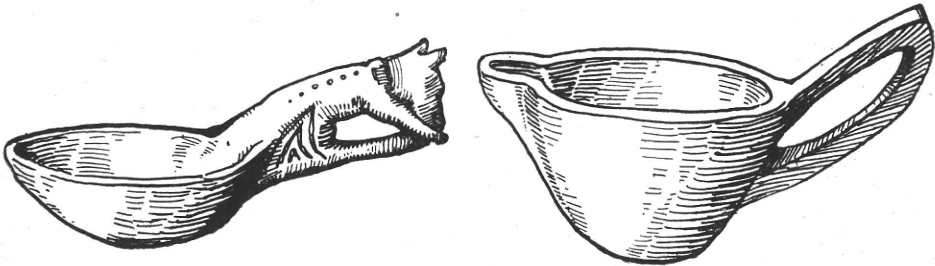
Nád-vágó és szőlőmetszőkés.
Apahida (Kolozs m).

a Szentmiklós melletti *Bozos-tó* és végül a dezsméri határban fekvő *Büdös-tó*, amelyeknek részletesebb ismertetését majd egy külön közleményben szándékozom bemutatni. 2. Régi szőlőmetszőkés, mely a kacor és a kisbalta összetételéből keletkezett. Hossza a két vége között 25 cm, nyele 13 cm és baltakiugrása 43 cm. Ez is rozsdás, földi lelet, melyet Apahidán egy grlaközi kertben talált Sándor Miklós földműves. Apahidán ma — midőn

lakói mind oláhok, — szőlőt még hírmondóul sem lehet látni, de éppen 250 évnek előtte — midőn lakossága még magyar volt, — bizony e szerzámmal is szorgoskodtak a szőlőhegyen. A kolozsvári ref. egyház levéltárában van egy záloglevél 1679-ből, mely azért nagyon érdekes, mivel benne nemcsak az eredeti határnevek, udvarházhelyek, szénarétek, szántóföldek, parlagok, nemes- és paraszt-szessziók, fundusok, dezerták, malom, tó és tóhelyek, kaszáló rétek, berkek és berkes helyek, szőlőhegyek, épületek fel vannak sorolva, hanem még a zálogba került jobbágyok neveit összes vagyoni kimutatásaikkal együtt is tartalmazza. Csalhatatlan és letagadhatatlan bizonyoságot tesz e záloglevél arról, hogy a falu lakosai ekkor még magyarok voltak, aminthogy a határnevek is tisztán magyarok. Ebben olvashatjuk: „vagon egy darab szőlő hely napkelet felől a suki határon belül”.¹ Erdemesnek tartottam felidézni e sorokat, mert íme, egy oklevéllel datált régészeti leletben történelem, régészet és néprajz mily szépen egészíti ki egymást.

Orosz Endre.

Két felföldi ivócsanak.² Az 1905. év nyarán a Magas-Tátra hegyvidéke kére tett kirándulásom alkalmával egyéb pásztoréleti tárgyak között két darab, fából készült csinos ivócsanakot is szereztem néprajzi gyűjteményem

Pásztorivócsanakok. A bal Aggtelekről, a jobb Szepesvéghelyről.

számára, melyeket közzéteszek. 1. Evőkanál alakú ivócsanak juharfából. Nyele kutyamódra nyugvó helyzetben két mellső lábára fekvő rókafejet ábrázol, melynek nyakán sárgaréz nyakravalója van és a hátsógyöngyök büttykeinek megfelelőleg 7 apró szeg díszíti. Lelőhelye: *Aggtelek* (Gömör m), ahol Bibliák Mátyás öreg magyar selyembacsótól vettem meg. A selyem jelző a finom gyapjas spanyol vagy merino-juhokra vonatkozik, melyeknek számadó juhásza. 2. Rövid, keskeny csónakidomú ivókanál. Semmi egyéb díszítése nincsen. Lelőhelye: *Szepesvéghely* (Grénic), melynek határában teheneket őrző tót csordásfiútól szereztem meg, kinek tarisznyáján lógott.

Orosz Endre.

Hogy készül az ótó, a gomolya és a zsendice a szilajpásztorok kezén? Az *Értesítő* XX. évf. 2. számában *Málnási Ödön dr.* hosszasan foglalkozik a szoboszlai juhászokkal. Megemlékezik a juhtej feldolgozásáról is, azonban annyira rövidre fogja mondanivalóját, hogy abból nem érti meg senki a gomolya vagy zsendice készítését. Pedig azt mondja az ő sokszor hivatolt juhászának, Végh Mihálynak a felesége, hogy az angyalházi juhászné készíti a legjobb zsendicét.

Én már évekkel ezelőtt összejegyeztem a hortobágyi és a hortobágyvidéki juhászoktól a juhtej feldolgozását és az alábbiakban adom elő.

¹ Közölve: a *Történelmi Tár* 1894. évf. 163—170. lapjain; Török István: Záloglevél 1679-ből.

² Az *EKE* csanakgyűjteményének leírását tőlem l. *Erdély* 1912. évf.-ban.

A juhtej feldolgozásának legfontosabb eleme az ótó. Az öreg juhászok állítása szerint van száraz ótó és kanalasótó. Az ótót Végh Mihályné szerint a juhászné maga csinálja. Télen disznóöléskor kiveszi a disznó gyomrát (fiketó), vízben felforralja, meghúzza. A belső csúnya pacalt lehúzza róla. Újra megkaparja és mossa. Mikor így megtisztult, kiteríti, beletesz egy félmarék sót. Azután tübe cérnát húz és úgy felszedi, hogy úgy néz ki, mint egy zacskó. A só benne van. Most a mestergerendára vagy a sut felé akasztja száradni és itt szárad januártól, februártól ápriliséig.

Április elején újra előveszi. Hagyat két liter tehéntejsavót. Ezt felfőzi. Meghagyja hűlni és higgadni. Egy üvegbe tölti. Ekkor a pacalt leveszi a gerendáról, hosszú, vékony szeletekre vagdolja és beleereszti az üvegbe. A sót is hozáteszi. Tesz még belé 9 szem fekete borsot, 2 cső piros paprikát, babérlevelet, szegfűszeget. Az üveget bedugja. A napra vagy a sutba teszi érni egy vagy két hétre. Mikor megérik, gyönyörű szép piros, kissé sárgás folyadék lesz belőle. Ez a kanalasóto vagy savóóto.

A száraz ótó a kis borjú gyomrából készül. A kis 3 hetes (tejes) borjút, mikor vágni viszik, előbb megszoztatják. Mire a vágóhidig érnek, a borjúból megalszik a tej. Az ótógyomrot kiveszik. Megsózzák, megszártítják. Darabokra vágva, egy kis darab vászonruhába kötik és felakasztják száraz helyre. Ez a száraz vagy gyomoróto. Ezt lehet báránygyomorból is csinálni.

Ezt a száraz ótót még úgy is csinálják, a háromhetes gyenge borjú ótógyomrából, hogy a borjút levágás előtt megszoztatják. Levágás után az ótógyomrot óvatosan levágják a bendőről. A gyomorban benne van megszilárdult állapotban a tej is. Ezt a gyomorral együtt kimossák. A tejet a vágás alkalmával esetleg belekerült szőrszálaktól kitakarítják, azután a benne levő tejet félmarék sóval összegyűrik. Hogy pedig jól kiforrjon és kiérjen, szellős, száraz helyre felakasztják. Közél egy hónapig van ilyen állapotban. Ekkor újra munkába veszik. Vesznek 1 liter ecetet, az ótógyomrot a benne levő tejes masszával feldarabolják és egy üvegbe, a liter ecetbe teszik. Az ecetben nyolc napig lesz, miközben többször felrázzák. Nyolc nap után jó durva (lapos) korpába begyűrik az ecetes anyagot, a massa elég nedves legyen. Jól lenyomkodják egy tiszta edénybe. Három napig marad ilyen állapotban, akkor kovász-szártóra terítik és megszártítják.

A juhtej feldolgozása úgy történik, hogy a juhász vagy a juhászné a juhstejet fejés után leszűri. Ezután állni hagyja pár óráig, míg a felét fel nem adja. Ekkor megszedi a tejet (lefölözi). A megszedett tejet egy nagy rézüstben a tűzre teszi és lassan melegíti, míg tógymeleget nem lesz (37 C°). Ekkor 20 liternyi tejbe két kerekfejű kanálnyi savóótot tesz. Ezzel a tejet beoltotta. A beoltott tejet összekavarja, azután pihenni hagyja az ótóval, míg a tej megalszik.

Elővesz egy nagy fakanalat, vagy felgyürkőzik és a megaludt tejet a kanállal vagy kezével jól feltöri. Ez a savóját feladja. Ezután mindenestől egy sajtruhába tölti, a folyékony savót kinyomja belőle, ez a tállba folyik, a keményebb rész a ruhában marad. Ezt felakasztja egy szegre, aláteszi a dézsát és a savó csepeg tovább. Majd előveszi a sajtnyomódeszkát és azon gyúrja, nyomja a gomolyát, hogy a savó minél jobban kijöjjön belőle. Ha jól kinyomja, a ruhát leveszi róla és kész a kerekalakú gomolya.

A tejbeoltás történhetik száraz ótóval is. A tejet felmelegítik tógymelegre. Vesznek egy marék korpába gyúrt száraz ótót, langyos vízben megáztatják. Ezt tiszta vászonzacskóba teszik, belecsüngetik a felmelegített tejbe. Egy félóra múlva megalvad a tej. Ezután 80 perces időközökben jól feltörik, hogy a savó minél jobban a felszínre kerüljön. A híg rész a savó, az alsó szilárd rész a túró. Az egészet gomolyaruhába töltik és lecsepegtetik. A gomolyát szellős helyen, rendszeren a kunyhó végénél érni

hagyják. Egy hét múlva meghámozzák, megreszelik, sóba begyűrják, szilkébe nyomják és kész a finom juhtúró.

A lecsorgott savóból, mint melléktermékből készül a *zsendice* vagy szoboszlaian *zsemlice*. A kicsepegtetett savót újra feltöltik az üstbe. Felteszik a katlanra, alágyujtanak és melegítik addig, míg olyan meleg nem lesz, hogy az ember keze elállja. A forró savóhoz juhtejet is töltenek, még pedig a szoboszlai juhászné minden 20 liter tejhez 2 liter juhtejet, a hortobágyi juhász 15 literhez 1 liter tejet. Most összekavarja. Lassan tüzel alá, addig kavarja, míg kásás nem kezd lenni. Azért kásázik, mert a savóban levő ótó a tejet benne összeviszi. Az összetent tej benne túróvá válik. Kiveszi a kanalat belőle és a tüzet pislákolni hagyja addig, míg az üstben valahol fel nem buggyan a túró. A gyenge tüzelés azért kell, hogy a túró meg ne főjjon, hanem szép gyenge legyen. „Mert a jó zsemlice túrója csak úgy rezeg!” — mondja Végh Mihály számadó juhász.

Ha a zsendice elkészült, ügyesen kimérik a túrókat savóval. Ehhez nagy ügyesség kell. A zsendicét előre megrendelik, ilyenkor 2—4—6 litert mérnek egy szilkébe. Különösen gyomorbetegesek eszik.

Sok juhászné, különösen a Hortobágyon, ahol nehéz eladni a zsendicét, tisztán csak savóból készíti, juhtejet nem tölt hozzá. Ez a sovány zsendice. Túró alig van benne, csak savó. Ha nem éheztek zsendicére, nem is bajlódnak vele, hanem a savót a disznónak adják, mert kár a tűzrevaló rá.

Pár évtizeddel ezelőtt Debrecenben, akkor, mikor még a juh a várost környező nyomáson járt, a juhásznék a háznál megfőzték a zsendicét, nagy fazékba öntötték, a fazekat kasornyába tették, egy nagy, fehér rúdra öltötték. A rúdon két nő vitte. Megálltak egy utcasarkon és szelővel mérték a lakosságának a zsendicét.

Ma már a legelőt elosztották. A juh a Hortobágyon van. A zsendicét nem érdemes behozni. *Ecsedi István dr.*

Hogy készül a rühkenő? A juhászatban fontos szerepet játszik a *rühelés*. Az ősi magyar juhót nem bántja annyira a rüh, a birkát azonban erősen megtámadja és a juhásznak folyton vigyázni kell, hogy a gonosz féreg tönkre ne tegye a gyapjút, szégyent ne hozzon a juhászra.

A rühkenőt vagy rühzsírt a nomád juhász Hajduszoboszlón 3 kilóból csinálta régen. Ez azt jelentette, hogy vett 3 kiló vastag terpentint, másfél kiló vékony terpentint, 75 dekagramm *kínyesőt* (kéneső) és 4 kiló fagyút.

Most elővette a 8—10 literes tölgyfabodont, melyben egy erős fakanál volt és fedele is volt. Ebbe beletette a vastag terpentint egy nyolcadrészt, a 75 deka kínyesőhöz $\frac{1}{2}$ deci vékony terpentint tett és egy óráig rázta az üvegben a kínyesőt, míg a terpentint meg nem ette a kínyesőt. Ekkor a bodonba az $\frac{1}{8}$ rész vastaghoz öntötte. Ezt feltörte, míg az egész meg nem kékült és le nem csurgott a fakanálról.

Most hozzátette a többi vastag terpentint is. Összetörte. Ehhez egy negyedkiló vékony terpentint töltött. Erősen törte a kanállal.

Mikor jól összetörte és feloldódott a keverék, a megolvasztott fagyút hozzátette. Összekeverte, törte jól és kész volt a *valódi rühkenő*.

Felhasználása akként történt, hogy a bodonból kisebb bodonba szedték és úgy vitték a karámhoz. Ebből a kisebb bodonból vett a juhászbojtár a csinos rühzsíros kupába és hordta a szűrőjében vagy a bundaaljában. Ha valamelyik birka vakaródzott, a kampóval kifogta, elővette a kupát és ujja hegyével megkenté a veres helyet, előlte a rühöt.

A valódi rühkenőt ma már alig csinálják, hanem tanatonnal, kreolinál rühelnek.

Az öregebb juhászok bizalmatlanok e patikai gyártmányok iránt, amazt tartják valódinak, de ezt használják, mert olcsóbban és könnyebben jutnak hozzá.
Ecsedi István dr.

RÉGI FÖLJEGYZÉSEKBŐL.

Magyar viselet, ágyak, házak, putrik. *Keyszler, I. G.* (Reisen durch Deutschland, Böhmen, Ungarn, etc. Hannover, 1776 : 1279. és 1284.)¹ írja: A bányavárosokban a *női viselet* nem csúnya, mert az ingujjakat s a fejet szalagokkal díszítik. A *pórnép* viselete azonban szegényes. A férfiak és aszszonyok bőrbundát hordanak. Az utóbbiak csizmában járnak, testüket övvel leszorított durva ing takarja, fejükön fehér kendő van s erről két hosszú szalag lóg le. Öltözékében mindkét nem szereti a kék színt. Az *ágyak* olyan kurták, hogy a magyarok bizonyosan úgy alusznak benne, mint ahogyan lovon ülnek. A parasztság füstölt avas szalonnát eszik. A *lakóházakban* malacokat, ludakat és tyúkokat tartanak.

Komárom táján (Csallóközben) a *falusi házak* olyan silányak, hogy nem is egy forintért vehetni egyet. Alig látszanak ki a homokos földből. *B.*

A magyar városok nomád sátoráborhoz hasonlítanak. Ezt a megállapítást, mellyel külföldi könyvekben olyan sűrűn találkozunk (l. *Földrajzi Közlem.* 1915 : 490.). *Quitmann, E. A.* könyvében olvassuk legelőször (Reisebriefe aus Ungarn, dem Banat etc. Stuttgart, 1850 : 145.). Ezt mondja itt: „A magyar mezővárosok és falvak mind egyformák s úgy tetszik, nem egyebek, mint táborhelyek, amelyeken a magyarok egyes törzsei bejövételük alkalmával megszálltak, s amelyeket az utódok hűen megtarottak. Ha egy ilyen falun keresztül utazunk, az a benyomásunk, hogy inkább *nomád sátorvárosok* azok, mint állandó lakótelepek. Az utcák olyan szélesek, hogy lovasgyakorlatokat lehet bennük tartani.“ *B.*

IRODALMI SZEMLE.

Nagy József: *Iskolai gyűjtemények.* Budapest 1928. 8°. 32 o.

Nagy József debreceni tanár, az ot-tani Közművelődési Könyvtár volt igazgatója, érdemes gyűjtő és muzeológus, aki legutóbb — 1928 nyarán — szép kiállítást rendezett debreceni exlibrisekből, ebben a tanulmányában most már másodízben vizsgálja azt a kérdést, hogy miképen lehetne a középiskolák könyvtárait, gyűjteményeit, szertári fölszerelését a nagyközönség számára hozzáférhetővé tenni, a szabadoktatás tényezőjévé avatni. Bár a megoldásnak nem egy fizikai és anyagi nehézsége van, Nagy József eszméje, melyet már 1912-ben kifejtett „Holt szertárak“ c. tanulmányában, komoly megfontolást érdemel, s az iskolán kívüli oktatás intézőinek teljes figyelmére méltó. Min-
ket ezen a helyen dolgozatának külö-

nösen az a fejezete érdekel, amely a néprajzi szertárról szól. Mult füzetünkben megemlékeztünk a csornai polgári iskola efféle szép kezdeményéről, örömmel látjuk, hogy az életrevaló gondolat egyebütt is él és megvalósulni igyekszik. Nagy József is elsősorban a rajzoktatás és kézimunka- (szlőjd-) tanítás szertárának részeként képzei a néprajzi, elsősorban népművészeti gyűjteményt. „Jól megválogatott népművészeti tárgyak s nem német divatlapokból kivágott, vérüktől távoleső, merőben más érzés- és gondolatvilágon alapuló minták után, szolgai érzéstelenséggel dolgozzanak leányaink, asszonyaink. Gyűjtsük a fafaragásokat, cserepeket, kisebb házi eszközöket s ezeket rajzolják, faragják a fiúk, s míg a vérbeli díszítéseket rajzolják, véssik, megtanulják megérezni, megbecsülni, szeretni

¹ Korábbi kiadása 1740-ben jelent meg.

kézimunkában, viseletben a magukét, a magyart."

Semmi sem kerül kisebb fáradságba, semmihez sem kell kisebb erő és áldozat a tanár részéről, mint ilyen kisebb néprajzi, népművészeti gyűjtemény megszerzéséhez. A tanulók egy kis biztatásra szívesen hordják az iskolába a néprajzilag becses, otthon azonban hánytvetett holmikat. Csak egy kis fölbuzdulás, kitartás, egy kis tudomány-szeretet, néhány okos szó az ifjúsághoz s minden iskola ingyen jut egy nevelő-erejű, s egyben tudományos értékű gyűjteményhez. V. K.

Csallóközi Múzeum. Szerkesztette és kiadja *Jankó Zoltán*. Bratislava, Pozsony, 1928. 106 o.

A pozsonyi Uránia tudományos egyesület kezdeményezésére alakult ki a fenti címmel tervezett múzeum gondozata. A könyv az alakítandó Csallóközi Múzeumegyesület eszméjét népszerűsíti. Cikkjei a következők: *Weyde Gizella:* Milyen legyen a Csallóközi Múzeum? — *Bittera Károly:* A mi falunk. *Kemény Lajos:* Emlékezzünk csallóközi régiekről. — *Khin Antal:* Mit beszél a Csallóköz? *Balogh Edgár:* A csallóközi ember történelme. — *Kisfaludy Zsigmond:* Somorja az Árpádok alatt. — *Csáder Mihály:* Csallóközi népművészet (rajzokkal). — *Jankó Zoltán:* Hogyan lett a Csallóközi Múzeum? Bevezető sorokat *Bodnár Cecil* és *Szekfü Gyula* írt. Az érdekes és lelkes cikkek közül külön is ki kell emelnünk *Balogh Edgár* szép és alapos tanulmányát, amelyben minden ígéret meg van arra, hogy szerzője sokoldalú, komoly készségétől még sok tanulságos tanulmányt és új eredményeket hozó kutatást várhassunk.

A múzeum szerény keretei már megvannak Somorján, s reméljük, hogy a megszálltságbeli magyar ifjúság ez első ilyen kezdeményét nemcsak ott fogadja lelkesedéssel a magyarság, de ideát is — elsősorban a Csallóköznek és környékének fiai — szeretettel támogatják e nemes szándékú tudományos és közművelődési alakulatot, amelynek hivatását e helyen felesleges magyaráznunk. V. K.

Borbély István: *A régi Torockó.* Cluj-Kolozsvár, 1927. 175 o.

Rövid, népszerű összefoglalás, jobbra Orbán Balázs és Jankó János művei alapján. Annak a kíváncsornak, amit a megbízó, Torockó város, adott, hogy „írja meg Torockó történetét a

szakszerű történetírás mai kívánalmai szerint", természetesen nem feleltett meg, már csak a szűkös terjedelem miatt sem. A munka tehát nem szakszerű történetírás, hanem „elsősorban a nagyközönség részére készült", ahogy maga a szerző mondja bevezetésében. Viszont népszerű könyvben nem szabad olyan megrögzött, de bizonyítatlan véleményeket újra közölni, hogy a IV. László 1289-i oklevelében felsorolt aranyoszeiki községek neveinek tanúsága szerint az „öslakók magyarok, németek és szlávok". Mi bizonyítja ezt? Melyik szakszerű történetíró mondaná ma azt, hogy pl. *Igrechi* öslakói szlávok? Általában a helynevekkel óvatosabban kell dolgozni; az egykori *Obrothusa* pl. nem olvasható *Abrudházának*, ahogy Borbély gondolja; későbbi SzOkl.-adatokból látható, hogy ez a hely *Obrogy hása*, azaz *Abrud havasa*. Az egykori Trozskow, Thuruzkov, Thuruzkow végén B. szláv ov képződést lát. E helynévfeljegyzés során azonban nem említi a torockai *tarack* tájszólást, mely vassalakat jelent és azt sem, hogy a torockai ember *tarack*-nak mondja magát. Anélkül, hogy állást foglalnánk a B. által említett újabb *Troszkgau* etimológia ellen, nem látjuk, hogy mi nehézsége volna egykori Trocko, Trozsko (B. szerint Trozgó) ejtésnek, ahogyan B. szerint „e helynevet sohasem ejtették", holott pár sorral odább maga idézi az egykori *Trozkau*-alakot. V. K.

Új néprajzi és nyelvtudományi folyóirat. Az 1928 elején alakult Szegedi Alföldkutatási Bizottság néprajzi, társadalomrajzi és nyelvészeti szakosztálya önálló folyóiratot indított *Népünk és Nyelvünk* címmel, amelynek első száma ez év elején jelent meg. Szerkeszti Horger Antal egy. tanár, nyelvész és Cs. Sebestyén Károly etnográfus segítségével — Bibó István egy. könyvtárigazgató, etnológus. A tudományos és közérdekű folyóirat a Nagyalföld népének megismerését és megismertetését szolgáló tudományos és közérdekű közleményeket igér; a Bizottság s a szerkesztőség teljes biztosíték arra, hogy ezek az ígéretek valóra is válnak. Különösen akkor, ha az alföldi egyetemeknek sikerülni fog olyan ifjú dolgozó gárdát nevelniök, ami nélkül a magyar néprajzi és néprajzi kutatás a legszomorúbb jövődönék néz elébe. A néprajzot nézve már mutatkoznak biztató jelek, a néprajz azonban továbbra is annak az elkerült területnek isérkezik, amilyen eddig is volt. Pedig *ma-holnap csak nyelvében él a nemzet.*

sőt a nép is, elhagyva vagy elhányva minden hagyományt és hagyatékot, mielőtt sajátos néprajzi egyéniségét a tudományak módjában lett volna megrajzolni. — Örömmel kell tehát üdvözlőnk minden kezdeményt, amiből népünk egészének vagy csak egy-egy foltnak is alaposabb megismerését remélhetjük. Az új folyóirat szerencsésen eltalált hangjából az is remélhető, hogy az Alföld közelebről érdekelt művelt közönségének szélesebb köre lesz olvasója a folyóiratnak, s előbb-utóbb talán gyűjtőmunkatársra is.

Programot *Bibó István* ad bevezetésül, *Szendrey Zsigmond*: Apróbb szokások, *Csefkó Gyula*: A tulipán szó és motívum történetéhez, *Sebestyén Károly*: A magyar ház ablaka, *Szendrey Ákos*: A közigazgatás népi szervei címen értekezik; a kisebb közlemények, Néprajz és néphagyomány, Népi foglalkozások, népszokások, népjellem, Népművelés, Könyvismertetés, Kérdések-feleletek című rovatokban *Bátky Zsigmond*, *Csefkó Gyula*, *Horger Antal*, *Mészöly Gedeon* és mások írtak kisebb-nagyobb, de egytől-egyig tudományos értékű, érdekes cikkeket. — A folyóirat évenként 20 íven jelenik meg, előfizetési ára egy évre 6 pengő. V. K.

Tér és forma. Építőművészeti folyóirat, 1929. I. sz.

A folyóirat e számának négy cikke ismerteti a magyar népi építkezést a folyóirat építés olvasói számára. *Wigand Ede*: *A magyar parasztház eredete és fejlődése* címmel, ismert módon rában és jobbra ismeretes illusztrációk mellékelésével, ismert adatok alapján beszél a témáról, s meggyőződéssel agítál népi építőhagyományaink megbecsülése és építészeti értékesítése ügyében. Képcímei között ilyenek is vannak: „Vörös Peti pitortapas parasztportája” (tk. csak ház, nem porta); „sátorössüvegű csűrös szin”; „székely kemence” (tk. cserepes, azaz füstfogós tűzhely); „tüzeltől — istálló — kúnsági óltanya”; „hamvas — kettős tábori kemence Ecség pusztán”. — *Györffy István*: *Az alföldi parasztház* címmel foglalja össze az építést is érdeklő tudnivalókat. Az etnográfus figyelmét is felkelti az az ötlete, hogy: „nem lehetetlen, hogy a házat az ugor eredetű nők hozták, az ólat pedig a török férfiak, mert a ház szó finn-ugor eredetű, az ólat pedig török, s az ország némely részén ma is az asszony a házban lakik, a férfi pedig az ólban”. Ez az ötlet gr. Zichy István ama föltevésén alapul,

amely szerint a magyar egy ugor és egy török nép összeolvadásából keletkezett. Herman Ottó ismeretes *gádoros putri* — *bocskoros nemesi kuria* eredeztetése után most másodszer látunk igen érdekes és meggyőző kísérletet nemesi kuriáink egy részének — szabolcsiaknak — származtatására. Györffy szerint e kuriák a konyhából fűtött parasztházból fejlődtek. E négyzetes alaprajzú kuriák tk. nem egyebek, mint hátukkal egymásnak épített háromszatú parasztházak, most már négy szobával s dupla pitvar-konyhával, amely utóbit három részre osztottak: előszobára, négykemenceszajú „fűstházra” s emögött levő konyhára. Ha két oldalt 3—3 szobát építettek, a fűstház nyolcoldalúvá lett, 6 kemenceszájjal. — *Viski Károly*: *A dunántúli parasztház* c. cikke különösen a Balaton-melléki közházakat ismerteti s a Balaton-melléki építőhagyományok megbecsülése és építészeti felhasználása és továbbfejlesztése érdekében agítál. — *Padányi Gulyás Jenő*: *Hevesmegyei kisházak* c. dolgozata nem annyira néprajzi, mint inkább azzal a sokféle jóval és rosszal foglalkozó építészeti tanulmány, ami jóra-rosszra a sokféle modern anyag, a hagyományok kényszerű elhagyása, az úrhatnamság s a falusi pallér-nagyképűség és izléstelenség veszi rá a falusi építetöt. — Mindenik dolgozatot szép, részben színes, válogatott és jellemző képanyag kíséri. V. K.

Padányi Gulyás Jenő: Erdély és Bizánc. (Magyar Szemle. V. 1929. 64—68. I.).

A cikk Erdély új urainak féktelen oláhosító törekvéseit mutatja be az építőművész szemüvegén keresztül nézve. „A Genius Transsylvaniae — írja Padányi Gulyás — finom, de könnyen felismerhető bélyeget ütött a székely házon és templomra kívül a román háza és templomra is. Sőt a szászok építészete is minden germán jellege mellett sem vonhatja ki magát a környezet, a levegő Taine-i értelemben vett hatásai alól. Nagyszében, Torockó és Sztána egyaránt olyan építészetet művelt, amelyet egyszóval csak erdélyinek nevezhetünk”. Az oláhoknak azonban ezek a helyi hagyományok nem kellenek. Bizánc formavilágát hurcolják Erdélybe, még a régibb magyar épületekre is rátesznek annyi balkánibizánci vakolatot, amennyit csak elbír. Csak természetesen, hogy az erdélyi oláhság is értetlenül nézi ezeket az erőlködéseket, amikkel a regátbeli „művészek” boldogítják a megszálltságot.

Ezekből is látni, hogy a római farkas ivadékainak szívéhez ma is közelebb áll a Balkán és Bizánc, mint a latin (azaz nyugati) kultúra bármely stílusa. Ez ugyan nagy, belső ellenmondás, no de nem egyetlen... V. K.

Beynon, E. D.: *Ancestral occupations of the Hungarians.* Reprinted from the *Geographical Review.* Vol. XVIII. No. 4. 1928. 606—615 p.

Beynon, egy amerikai magyar metódista egyház lelkésze egyre mélyebbre ható tanulmányokat végez a gondjaira bízott magyarság ö hazájának megismerése és megismertetése érdekében. Nem régen emlékeztünk meg a magyarság etnikai csoportjairól írt becses tanulmányáról, amelyet most a magyarság öfoglalkozásairól írt dolgozata követ. Szól a magyar őshazáról, az ott folytatott foglalkozásról, az ősi vadászat, halászat és pásztorélet mai néprajzi emlékeiről, nyolc jó illusztráció kíséretében. V. K.

Peasant Art of Subcarpathian Russia. Explanatory text by S. Markovskiy. Preface by J. Gordon. Prague, 4°. 152 o. (10 színes tábla.)

Mintaszerűen szép tipográfiai kiállításban, izlésesen összeállított, részben színes illusztrációk nyomán, tájékoztatást kapunk az Északkeleti Kárpátok ruténjeinek népművészetéről. Főleg a fadaragást, kerámiát, viseletet, szövést és hímzést mutatja be szerző, a lelőhelyek pontos megjelölésével, de nagyon szép fotográfiákat közöl ezenkívül fatemplomokról, típusokról is. A magyarázó szöveg bizonyítani igyekszik, hogy a rutének több mint egy évezred óta úgy viseletben, mint ornamentikájukban, sőt gyakran még fatemplomaik építésében is híven megőrizték orosz jellegüket, mely a magyar, oláh, galíciai és tót hatás ellenére még ma is tisztán észlelhető. Tanulságos a szomszédos területek néhány népművészeti termékének bemutatása összehasonlítás szempontjából és az egyes kézművesiparágáknak, mint pl. a fazekasságnak vidékenkint, sőt falvak-kint való csoportos bemutatása. Ez utóbbi csoportban kétségbevonjuk a 46. és 47. ábrán bemutatott kancsók egy részének „régii galíciai” voltát, amelyek nyilván magyar gyűjtőktől (Erdély felől) kerültek az ungvári gyűjteménybe. Palotay Gertrud.

Kaindl, R. F.: (Graz.) *Bei den deutschen Brüdern in Groszrumänien.* Erzählungen u. Schilderungen von —.

Mit 31 Bildern u. einer Kartenskizze. Wien, 1924. 8°. 107 o. (A Deutsche Art — treu bewart c. sorozat I. kötete).

A mai Románia területén szerző szerint 1924-ben 716.000 német élt (ebből 540.000 az oláh megszálltságú magyar területeken). E szétszórt német telepések történetéből, mai életéből, folkloréjából, szokásaiból ad mutatókat a rajzoló képeket szerző, a német összetartás eszméjének szolgálatában. Különösen érdekes az a fejezete, amelyben bemutatja, hogy a telepítés idején mibe került egy sváb telepescsalád telepítése (55. l.). V. K.

Geramb, V.: *Volkskunde der Steiermark.* Ein Grundriss mit 4 Karten u. 46 Abb. (Heimatkunde der Steiermark, Heft 10. Haase-Wien, 1926. 72 o.).

A néprajz nemzetnevelő hivatásának mélyeséges átérzésével, népnek és földnek meleg szeretetével, nagy tudományos felkészültséggel s a hazai anyag teljes ismeretével, népszerűen, értelmesen és vonzóan megírt vázlata Stájerország néprajzának. De nem is vázlata, hanem jóval több annál. Nem csupán leír, hanem a népet megnyilvánulásának egyes részleteit magasabb összehasonlító szempontból tárgyalja, s ösztönzést öhajt adni elmélyedésre és továbbkutatásra. Ezt szolgálja a gazdag irodalmi felsorolás is.

A munka a néprajz fogalma és feladata című bevezetésen kívül a következő 7 fejezetben tárgyalja a népkultúrát: 1. település, ház és udvar, 2. házi és munkaeszközök, 3. életmód és gazdálkodás, 4. viselet és ékszer, 5. néphit, 6. népszokás, 7. népköltészet. A nagy gondal megválogatott képek elsősorúak. B. Zs.

Heierli, Julie: *Die Volkstrachten von Bern, Freiburg, und Wallis.* 8°, 173 o. 30 színes tábla, 236 ábra és szabásmintaív. Zürich, 1928.

A meglevő képanyag és feljegyzések leglekiismeretesebb áttanulmányozása után indul szerző a népviseletek felkutatására. Vidékenkint vizsgálja az öltözökeket, legapróbb kellékeikkel együtt, s kor- és stílustörténeti alapon mutatja meg minden egyes darabnak eredetét. Feltevését, hogy a népviselet nem más, mint az úri osztály meg nem értett divatjainak utánzata, s a nép életmódja szerinti módosulása, mintaszerűen tudja megokolni és lépésről lépésre követi az átalakulásokat, képek és írásbeli dokumentumok alapján. Értekes kiegészítője a szabásmintaív is,

amelyen eredeti nagyságban mutatja be az egyes ruharészletek körvonalait.

Palotay Gertrud.

Deutsche Siedlungsforschungen. (R. Koetzsche zum 60. Geburtstag dargestellt, 297 S., mit 5 Karten, Leipzig—Berlin 1927.)

Az ünnepi alkalomból kiadott könyvben 12, főképen módszertani természetű értekezés van, melyek a településbúvárlat mindjobban kiszélesedő munkaterületét akarják igazolni, a rokon segédtudományok (régiségtan, történet, néprajz, nyelvújvárlat, főképen hely, dűlőnév és tájnyelv-kutatás) haladásával felmerülő problémák bekapcsolása útján, hogy mindezek összedolgozása által az egyes népi területeken a telepek létrejöttének és életének összképet meg lehessen rajzolni.

Közülük megemlítjük: *Uhlemann W.*: „Az összehasonlító településkutatás jelen feladatai a német népföldön“, *Frenzel, W.*: A történelemelőtti és újabbkori település viszonyai és feltételei“, *Krause, Fr.*: „A néprajzi kutatás jelentősége a településbúvárlatban szászországi példákon“ (falutípusok népfaji hovatartozásának kritériumvizsgálata), *Beschorner, H.*: Helynévkutatás és településtörténet Szászországban, *Schönebaum, H.*: „A településmentés jelentősége a magyar megye kialakulásában“ (Mályusz: Túróc megye kialakulása című „pompás munkáján“ alapuló geográfiai és kultúrtörténeti jellegű vizsgálódás 2 térképpel, a megye faluformáinak s azok szláv és magyar eredetének megállapítása).

Latvijas Saule. 47—48. és 57—58. szám.

Rigában, Ed. Peagle szerkesztésében megjelenő népművészeti és archeológiai folyóirat két számát kaptuk kézhez. A lett népművészet fontosabb ágaival foglalkozva, különösen a szövés, hímzés, viselet, fafaragás, fém- és borostyánmunkákat ismerteti két színes bekötési táblán és számos szövegközti fényképpel. Ezeket kívül folklore és archeológia cikkeinek a tárgya. A külföldi múzeumokról cikksorozatot közöl, füzeteinek egyikében a lengyelországi múzeumokat ismerteti, főleg őket érdeklő, balti népművészeti vonatkozású szempontból.

Palotay Gertrud.

Nioradze, Georg: *Der Schamanismus bei den Sibirischen Völkern.* Mit

64 Abb. u. 1 Karte. Stuttgart, 1925. 8°. VIII + 121 o.

Rendszeres összefoglalása a címbeli terület samánkodásáról szétszórta jelent följegyzéseknek és magyarázatoknak. Az idetartozó irodalom nagy része természetesen orosz, melyet a szerző — úgy látszik — alaposan kiaknáz. Első fejezete a samánisztikus világnézet elemeivel foglalkozik, a második magával a samánnal és a samánkodás műveleteivel. Az utóbbi fejezetben a samán ruházatáról szótában a fejrevalók között említi a szarvasagancsot is (74—77. o.), amelynek talán valami kapcsolata lehet a mi regeseink, turkásaink szarvasagancsaihoz. A samán neveink sorában látjuk a jakut és burját bö nevet, mely a mi *bü* szavunkkal való esetlegesen egyezésre mutat. Illusztrációi között igen szép fényképek is vannak, részben magáról a nem könnyen megleshető műveletről is. V. K.

Miller, A.: *Survivance de formes anciennes au Daghestan. Vases en bois* (Materialy po etnografii, tom IV, vyp. perv., izdanie goszud. russk. muzeja, Leningrad 1927, 2 tábla, 72 ábra).

Szerző az Orosz Múzeum Néprajzi Osztályának tulajdonában levő dagesztáni (karata, dido, botlik, avar stb.) faedényeket írja le e cikkében. Kaukázus mai népei háziiparukban sok archaikus jelleget tartottak fenn s ezek a Középtenger korai műveltségével hozhatók kapcsolatba. Az edényeket alakjuk és díszítésük szerint 9 csoportba lehet osztani. Közülük egyesek ókori cserépe, vagy fémedények utánzatai. Díszítésük is nagyon régi, jellegzetes motívumok a „nap“ és a „Jabirint“. Részünkről úgy látjuk, hogy némely kaukázusi edényforma mai balkáni faedényekkel rokon, amiben végső soron semmi meglepő sincs. B.

Hoffmann—Kramer, E.: *Volkskundliche Bibliographie für die Jahre 1921 u. 1922.* Im Auftrage des Verbandes Deutscher Vereine für Volkskunde herausgegeben von —. Berlin u. Leipzig, 1927. 8°. XXVII + 414 o.

Az előbbi kötethez képest terjedelemben, geográfiaiban nem gyarapodott ez a kötet. Az exotikumokat illetőleg továbbra is csak a legszükségesebbekre szorítkozik. A különböző országok mennyiségileg, főleg a munkatársak számbeli egyenlőtlensége miatt, nincsenek egyenletesen képviselve. A magyar anyagot — mintegy 53 hirlapot és folyóiratot is számbavéve — Solymossy

Sándor szolgáltatta. Ő végezte a magyar anyag gondos korrektúráját is, talán a *Volltitel* c. alatt felsoroltak kivételével (XX. l.), ahol elég sok a sajtóhiba. Az anyag részletező szakcsoportokba van szedve s a szerzők névmutatóját bő tárgymutató követi. V. K.

Bossert, H. Th.: *Peasant art in Europa. On hundred plates in full colours and thirty two plates in black and white reproducing 2100 exemplars of peasant ornament and handicraft taken directly from unpublished originals: selected and arranged by.* London, 1927. (XII. 45 l. szöveg.)

Csakugyan egész Európát felölelő nagy folio kötet, már amennyire 2100 ábrával egy ilyen feladat megoldható. Úgynevezett díszmunka, amely valamennyire felszerelt szakkönyvtárban hiány nem pótol, bár címe szerint eddig nem közölt anyagot tartalmaz. Nekünk figyelemre legméltóbbak a nyugati nemzetek nehmányának népe által alkotott holmik (franciák, spanyolok, belgák, hollandiak) s az olyan — e tekintetben eddig kevésbé ismert — népe, mint pl. a görögé. Nagy előnye a kötetnek, hogy a táblák kétharmada színes s hogy minden területről odavaló szakemberek szolgáltaták az anyagot. A kötet, úgy látszik, valamely nemzetközi (népszövetségi) múzeum útját akarja egyengetni, ami valóban kívánatos is volna, hogy az oktanal vetékedést, ami ma divatban van, egyenlő képviseltetésű gyűjtemény hiteles anyaga mérsékelje. A magyar népek e kötetben való képviseltetése nem mondható szerencsésnek. Megértjük a magyar anyag szolgáltatójának, Layer Károlynak azt a törekvését, hogy az anyag összegyűjtésében szellemi integritásunk gondolatát szolgálta. Ennek azonban az lett a következménye, hogy a szerkesztő a megszálltságból eredő anyag tábláit „Hungary and Rumania“, „Yugoslavia and Hungary“, „Hungary and Czecho-Slovakia“, „Saxon Transylvania“ stb. névvel jelezte s a hét-nyolc Magyarországnak szánt tábla között mindössze egy olyan van, amelyen a „Hungary“ jelzés magában áll, (XCVIII. t.) Csak négy ábránál van megemlítve (a bevezető szövegben), hogy „North Serbian (Yugoslavia, formerly Hungarian territory)“. Ami a közölt magyar anyagot

illeti: sajnos, nagyon egyoldalú s nem is a legjellemzőbb. Jobbára az Iparművészeti Múzeum gyűjteményéből való s már azért is természetesen nem lehet egyéb, mint textil és kerámia, hiszen ez a múzeum másnemű anyagot nem is gyűjt. Változatos parasztbútorainkból, minket különösen jellemző pásztorművészetünk fafaragásából, szarú- és szíjmunkájából, az egészen sajátos magyar szücsholmikből és szürszabóhímzésekéből semmi sincs. Keramiánkat az a terület nem képviseli, amely a legmagyarabb: az Alföld. Fejfaínkból egy sincs, pedig ezeket szinte csak mi csináljuk egész Európában. Népünk sajátos művészeti egyéniségét és sokoldalúságát tehát ezúttal nem sikerült kellőképpen képviseltetni. Fontos ez pedig minden alkalommal, mikor más nemzetekkel, népekkel együtt jelenünk meg. V. K.

Le Coq, A.: *Von Land und Leuten in Ostturkistan.* (183 l. 36 szöveggép, 48 tábla és 5 térkép.) Leipzig 1928.

Közvetlenül a világháború előtt szerencsésen bevezett „negyedik“ Turfánizásató expedíció lefolyásának elbeszélése. Az utolsó fejezet szerző „Bildatlas zur Kultur und Kunstgeschichte der Mittelasiens. Berlin 1925“ című munkája alapján azokat a művelődési és művészettörténeti eredményeket foglalja össze népszerű modorban, melyeket a Nyugat és távoli Kelet népeinek kölcsönhatásai folytán javarészen az ő kutatásai állapítottak meg. Négy nagy kultúráramlatot különböztet meg. Az első a szkíták vándorlása nyugatról keletre, a második a török-mongol népek hódító előrenyomulása keletről nyugatra, a harmadik a Nagy Sándorbirodalom alapítása Északnyugat-Indiában, a negyedik a hunnokalánok hódító útja keletről nyugatra. Ez utóbbról ezt mondja: Kétségtelen tévedés azt állítani, hogy a hunnok műveletlen nép voltak, mert nyers barbárok aligha tudták volna a vitézeknek mondott gótok ellenállását olyan rövid idő alatt megtörni. Az alánokról biztosan állíthatjuk, hogy szasszanida műveltség körébe tartoznak. Mindkét népek egész sereg műveltségi elemet kösözönhet a germán államok újonnan alakuló kultúrája. Az sem kétséges, hogy még a mongolok is, minden pusztításuk mellett, számtalan és fontos elemet kösözvetítettek nyugatra. Ilyen például a mozgó betűkkel való nyomtatás. B.

BEÉRKEZETT KÖNYVEK.

Manninen, J.: Übersicht der ethnographischen Sammlerarbeit in Eesti in den Jahren 1923—1926. [Tartu—Dorpat 1927.]
 Stránský, A. J.: Materialie k soupisu uměleckých památek na Podkarpatské Rusi I/3. V Praze, 1926.

Kochannyj-Goralčuk, C.: Katalog sbírek. „Umění a život Podkarpatské Rusi.“ Užhorod [1928.].
 [Viski, Bátky, Györfly] L'art populaire hongrois, Budapest, 1928.
 Congrès International des Arts Populaires. Paris, 1928.

MÚZEUMI HÍREK.

Néprajzi múzeumunk az 1928. év IV. negyedében 710 darab tárggyal gyarapodott. Ebből vétel 569, ajándék 133, csere 8 darab. A vételéből női kézimunka 98, munkaeszköz 113, bútorszati tárgy 4, fényképlemez és kép 354 darab. Ajándékozott Szóts Béla 5, Luby Margit 65, Mezey Ödönné 1, Borzsák Endre 2, Kankovszky Ervin 55 és Albrecht kir. herceg Ő Fensége 5 darab tárgyat. *Embertani gyűjteményünk* Móra Ferenc igazgató úr jóvoltából 256 darab koponyával és csontvázal gyarapodott. Könyvtári szaporulat 101 kötet, ebből vétel 22, ajándék 79 kötet. Ajándékozott Bátky Zsigmond 6, Belgrádi Néprajzi Múzeum 2, Berlini Magyar Intézet 1, C. Brockelmann 1, Erney József 8, Fettich Nándor 2, A. Gahs 1, Györfly István 12, Kemény György 3, I. Manninen 1, Allami Múzeum Leningrad 1, Néprajzi Társaság 8, M. Ringier 6, Szófiai Múzeum 1, Sz. Szidorow 1, Balogh Benedek 2, F. Leinbock 2, Madarassy László 3, Orosz Múzeum, Leningrad 3, Bibliogr. Központ 2, K. B. Wiklund 1, Bartucz Lajos 1 és Ismeretlen 12 kötetet.

Látogatók száma: 2674.

A folyó munkák nagyobbik fele a rezvizióra esett, melyben immár Tárunk egész személyzete résztvesz. Ez évekig tartó munkába eddig a pásztoréleti, női kézimunka, a szövés-fonás szerszámai és a kerámiai csoportok vonattak be.

Új egyetemi magántanár. A m. kir. vall. és közokt. miniszter dr. Györfly Istvánnak a Magyar Nemzeti Múzeum igazgató-örének a kir. magyar tudományegyetemi közgazdaságtudományi karon a „Magyarország és a Közel kelet néprajza“ című tárgykörből egyetemi magántanárrá történt képesítését jóváhagyólag tudomásul vette s ezen minőségében megerősítette.

Midőn erről az örvedetes esemény-

ről megemlékezünk, őszinte szívvel kívánjuk, hogy Györfly István a katedrán is olyan szép eredményekkel működjék, mint a magyar néprajzi kutatások és irodalom területén.

Róheim Géza expedíciója. Novemberben indult el több évre tervezett ausztráliai kutató-útjára Róheim Géza, a jeles magyar etnológus. Évekig készült nagy útjára, élete céljára: Ausztrália primitív törzsei lelki életének megismerésére, tudományos vizsgálatára. Tökéletes szellemi felkészültsége közismert — sajnos — nem annyira hazájában, mint odakint, a nemzetközi tudományosság világában. *Australian totemism* c. hatalmas munkájában feldolgozta az ausztráliai irodalmat; magával viszi mindazt az ismeretet, amit az eddigi ausztráliai kutatások szolgáltatottak. Tudvalévő, hogy Róheim bizonyos etnológiai tünemények magyarázatát a pszichoanalitika módszerével igyekszik megtalálni; szándéka expedíciója területén pszichoanalitikai kísérleteket is folytatni, minthogy az eddigi, afrikai és ázsiai primitívekben végzett nemű kísérletek nem jártak kellő sikerrel. — Róheim útjának anyagi eszközeit Bonaparte Mária görög királyi hercegnő adja, a francia pszichoanalitikai társaság vezetője. Útján hűséges iródiákja, munkatársa: felesége kíséri. Akadt volna pedig bőséges kíséret. Nemcsak filmvállalatok, de külföldi tudósok is számosan ajánlkoztak útítársul. Róheim azonban egyedül akar dolgozni. Útját három-négy évre tervezi, amiből egy évet előzetes tapogatózásokra, a törzsek bizalmának megnyerésére szánt. Őszinte szerencsekívánataink kísérik útján a bátor, önmegtagadó kutatót, akinek tudományánál csak szerénysége nagyobb. Bizonyosak vagyunk benne, hogy ha egészsége cserben nem hagyja, ha munkalehetősége zavartalan lesz, rendkívüli eredményekkel fog visszatérni. •

V. K.

ANZEIGER

XIX.

JAHRG.

DER ETHNOGRAPHISCHEN ABTEILUNG
DES UNGAR. NATIONAL-MUSEUMS

1929.

I. HEFT

Seite 1—4. EBNER, S.: *Einige Daten zur Erdwohnung und zum Erdstall des Alföld.* Die Züchter der Wassermelone, Saisonarbeiter, welche vom Frühjahr bis Herbst auf gepachteten Grund, — in der Nähe grösserer Städte — arbeiten, erbauen selbst ihre, in die Erde gegrabenen Häuser. Erklärung der Abbildungen. Auf Seite 1, rechts: Grundriss der Hütte, links: Hühnerstall, Heuschober und Pferdestall. Abb. 1. Die Hütte. Abb. 2. Der Backofen. Abb. 3. Der Backofen während dem Bau. In sandhügeligen Gegenden findet man auch heute noch bei armen Leuten Erdställe für Kühe oder Pferde. In früheren Zeiten kamen dieselben häufiger vor, mitsamt den Erdhäusern. Solche Erdhäuser sind heute schon selten und nur mehr das Obdach von den ärmsten Menschen und den Zigeunern. Abb. 4. und 5. stellen solche Erdställe dar aus dem Komitat Szatmár.

Seite 5—9. VAKARCS, K.: *Die Erzeugnisse der Szentgottharder Töpfer.* Beschreibung der keramischen Erzeugnisse dieses, in der Nähe der steirischen Grenze liegenden Dorfes (s. Abb.). Fernliegende Ortschaften beschaffen von hier ihren Bedarf. In den Gefäßformen gibt es keinen örtlichen Typus.

Seite 10. EBNER, S.: *Die Einwanderung der Getreide- und Heuscheune ins Dorf im „Zelicség“ (Kom. Somogy).* In diesem waldigen Gebiet wurden zuerst die Rodungen urbar gemacht, und das geschnittene Getreide wurde dortselbst gedroschen und eingelagert. Dort waren auch vor einigen Jahrzehnten die Heuschober. Heute sind dieselben schon ins Dorf, in den Hof gezogen, aber die Getreidescheune ist auch dort ein abgesondertes Gebäude. Ein solches sehen wir aus dem Dorfe Szenna.

Seite 11—15. BÁTKY, ZS.: *Erdstall und Stall mit Feuerstätte.* Hier und da lebt im Alföld auch heute noch der Brauch, dass die Ställe nicht in unmittelbarer Nähe des Wohnhauses stehen, sondern ein gutes Stück davon entfernt, in den sich rings ums Dorf herum ausbreitenden sogen. Gärten, wo auch getreten wird. Die männlichen Familienmitglieder hausen — Kinder u. Greise ausgenommen — in denselben und gruppieren sich um das in der Ecke flackernde offene Feuer, um zu sprechen, Speck zu braten, usw. Deshalb wir der Stall „tüzelösöl“ (Feuerungstall) Genannt. Autor versucht zu beweisen, dass diese Stallart erstmals ein unterirdisches Lokal war und die Ungarn dies nicht in ihrer hientigen Heimat erlernten, sondern es vom Orient mit sich brachten. Ersteres bezeugt die ursprünglich zu Beleuchtungszwecken dienende Feuerung, die Dachbodenlosigkeit des Lokals, die Art des Verputzens des ganzen Stallinnern, das Wohndach, das letzte Rudiment des Schlupfes vor der Türe des oberirdischen Stalles, sowie die um das Feuer befindlichen Erdbänke, die Erdkrippe und Erdwände. Neben letzterer Behauptung spricht, dass solche unterirdische Ställe im Orient auch heute noch gebräuchlich sind, auf den Gebieten von türkischen Völkern. Der „öl“ (Stall) war anfangs der Winterstall für Haus- und Arbeitstiere, die übrigen überwinterten im Freien.

Seite 15—18. BÁTKY, ZS.: *Schacht (akna) und Fenster (ablak).* Im südlichen und westlichen Teil Transdanubiens nennen die Ungarn den Schornstein „Schacht“ (akna). Auf Grund dieses slavischen Lehnwortes glaubt eine ethnographisch-linguistische Zeitschrift, dass hier zurzeit der Landnahme solche Oberlicht-Häuser gewesen sein dürften. Autor hingegen sagt, dass das gemeinslavische *okno* (oko) nicht die Bedeutung von Schornstein oder Dachöffnung hat, noch hatte, sondern ein, an der Seitenwand befindliches Loch, eine Art Fenster. Weder das russische, noch das südslavische oder transdanubische Haus hatte ursprünglich einen Schornstein. Wenn letztere dieses Organ — welches nach Verfasser neueren Ursprunges ist — heute trotzdem so benennen, so liegt der Grund hiefür wahrscheinlich darin, dass dieses Lehnwort im Ungarischen schon im XII. Jahrhundert eine Lochart bedeutete. So bedeutet es z. B. auch heute noch das am Hausdach befindliche Loch, wo man das Heut hinaufwirft und wahrscheinlich ist sein Gebrauch auf diese Art zur Bezeichnung des Schornsteins übergegangen. (Fortsetzung folgt.)

Seite 19—21. OROSZ, E.: *Der Fischfang mit Speeren in Siebenbürgen.* Besprechung der am Ende des vorigen Jahrhunderts eingestellten Speer-Fischerei und deren Geräte. (S. Abbildungen.)

Seite 21—22. OROSZ, E.: *Zwei ethnographische Funde aus Siebenbürgen.* Der eine ist ein Rohrsichel, der andere ein Rebemesser. Dieses letztere Gerät, sowie die urkundlichen Angaben beweisen, dass die Bewohner des Dorfes, solange sie noch Ungarn waren, sich mit Weinbau beschäftigten. Seitdem sie walachisch geworden sind, hat diese höhere Kultur aufgehört.

Seite 22. OROSZ, E.: *Zwei Hirten-Schöpfskellen aus Oberungarn.* Der slovakische Trinkbecher stammt aus dem Komitate Szepes, der andere, ungarische, aus dem Komitate Gömör.

Seite 22—24. ECSEDI, S.: *Wie wird der Gärstoff (aus Labmagen), der Topfen und die Molke von den Schaf-Hirten im Alföld erzeugt?* Die Angaben stammen aus der Hortobágyerpuszta.

Seite 24. ECSEDI, S.: *Wie wird die Salbe gegen Maden erzeugt?*

Seite 25. Aus alten Aufzeichnungen.

Seite 25—31. Literarische Besprechungen.

Seite 31. Musealnachrichten.

Seite 32. *Anzeiger* (Deutscher Auszug).

A kiadásért felelős: Dr. BÁTKY ZSIGMOND.

Kir. Magyar Egyetemi Nyomda. 1929. Budapest VIII., Múzeum-körút 6. — (Dr. Czákó Elemér.)

Adatok az alföldi gazdálkodáshoz.*

A nyomtatás az alföldi földmivelő nép legfontosabb munkája volt. A kalászos (és hüvelyes) termények szemének elválasztása szalmától (szártól) lóval, szarvasmarhával, szekérral: ezt a műveletet nevezték nyomtatásnak. S hozzátartozott a *szórás: a gabona felmérése, eltevése, szalma, törek, pelyva eltakarítása, kazlakba rakása.*

A nyomtatás ősi, primitív módját a 60-as években az Alföldre is lejutott cséplőgép — mondhatni — teljesen megszüntette. *Kecskeméti, szentesi, hajdúsági, tiszaföldvári* öreg gazdák elbeszélésén kívül, a magam emlékezete is segít abban, hogy a *nagy nyomtatás lefolyását* meg tudom írni, mert mint kisember, nemcsak láttam nyomtatást, hanem részt is vettem abban.

A kézi erővel, cséppel, cséphadaróval való csépléssel nem foglalkozom, mert csak egyszer, akkor is csak futtában láttam olyat Bars megyében. Kecskeméten ugyan ma is szokás a *cséphadaró* használata zsúpcsináláshoz. De pl. Tiszaföldváron még arra sem használják, hanem favilla felfelé fordított ágával verik ki a szemet a kalászból. A *bugázás: sulyokkal való cséplés* is szokásos még. A paszulyt (babot), borsót, lencsét sulyokkal csépelik. Nagy gazdaságban azonban a régi időben ezeket a hüvelyes terményeket is nyomtatták.

Szérü.¹

A nyomtatást *szérün* végezték. Helye: a tanya környéke, ha az szűk volt, a tarló, belső udvar; a tanyarendszer kialakulása előtt a (közös) szérűskertek.² Formája kerek. Nagysága aszerint, amilyen a gazdaság volt, kiscgazdánál 20 ölnyi térfogatú is elég volt. Nagyobb gazdánál olyan nagy szérűt is csináltak, hogy egyszerre több ágyáson, több *karikába* dolgozhassanak rajta. A szérű helyét legelőbb is a *tüsőkboronával* felkarcolták, azután a rajta levő gyomot elhasznált kaszapengéből kivágott gereblyenyelű *szérűnyesővel* lenyesték. A lenyestett gyomot gereblye fokával összetologatták, lapáttal kupacokba hányták s kihordták a tarlóra, ahol szétteregették. A szérűt azután belocsolták, aprószálú törekkkel, vagy pelyvával behintették. Akkor lóval megtapostatták, keményre simára. Olyan lett, mint a földes ház (szoba) padozata. (Szentesi módszer.)

* Az elejét l. *Értesítő* 1928. 105. stb. l.

¹ A szérű török jövevényszó. Budenz szerint „tenne“ jelentése eredetibb „ring“ből fejlődött, úgyhogy *gyűrű* és *szérű* ugyanazon török szónak két különböző nyelvjárásból való átvétele. (M. Ny. III. 337. Már a Jor. Bécsi Cod.-ben előfordul a szérű; s később a *Helt. Bibl.-ban.*) „En szerelmes szérüm, kin én cséplek.“ (Nyt. Sz.)

² Közös szérűskertek máig vannak az Alföldön. Az idén (1928) Törökszentmiklóson, Kisújszálláson, Karcagon, Püspökladányon, Nádudvaron, Tiszaföldváron láttam. De ezekben már nem nyomtatnak. Géppel csépelnek bennök.

Ágyazás. Ágyás.

Az ágyazás az a művelet volt, amikor a nyomtatás alá kerülő vontatóba levő *gazt* vontatókocsival, kiszagdánál szekéren, a szérús ágyásba rakták: *beágyazták*.

A vontatók t. i. kint a tarlón voltak.³ A kiszagdánál mindjárt a szérúbe vitték a *gazt*, nagyobb gazdaságban pedig a másnapra való nyomtatnivalót még előző este bevontatták a szérú köré. Ez esetben kötéllel körülfogva, „seggencsúztatva” rángatták be a vontatókat a szérúbe ló-, vagy ökörerővel.

Az ágyásba lehetőleg kalással fölfelé fektették le a *gazt* favillával. Egy ágyáshoz egy lóra egy *villásra* egy vontatót számítottak. De ha száraz volt, „*jól ment a gaz*”, több vontatót is beágyaztak. Nyári hosszú napokban három ágyással is végeztek. Az elsővel reggel 7-re, a másodikkal délre, a harmadikkal délután 6 órára. Az ágyazásnál figyelembe vették azt is, hogy merről fúj a szél, mint a fordításnál „szél alá csinálták” azért is, hogy a villások szeme a portól meg legyen kímélve.

Nyomtatás lóval.

A lóval való nyomtatást 2—8 lóval végezték. Attól függött, hogy hány lóva volt a gazdának. Kiszagda csak 2—5 lóval dolgozhatott az ágyáson is, nagygazda nyolccal is; 8-as fogatnál nagyobb nem is járt az ágyáson. Tehát 2-es, 3-as, 4-es, 5-ös, 6-os, 7-es, 8-as fogatok járták az ágyást. *A befogás nem egyformán történt*. Hatos fogatnál egyik mód szerint a rudas lovat kötőfékjével hozzákötötték a nyereghez, tágan, hogy jobban vágassák a *gazt*. Mikor a három pár lovat így összekötötték, a *lőhajtó* (kocsis) a párokat egymásután sorjába állította, azután a gyeplősök kötőfékét bal kezébe fogta, a lóostort vagy karikást pedig jobb kezében tartotta. (Szentesi mód.). Másik befogási mód szerint a *lőhajtó* csak az első pár gyeplősének a kötőfékét tartotta, mert a második pár gyeplőse az első pár gyeplőséhez, a harmadik pár gyeplőse a második pár gyeplőséhez volt kötőfékjével összekötve. (Hajdúsági mód.). Tiszaföldváron szérúsfogatoknál a nyergest *kéztülvalónak*, a rudast *vendég-lónak* nevezték.

Ha rövidek voltak a kötőfékek, kötéllel kitoldották. A lovat a szérúre is kapatni kellett, mint a hámbhoz, kocsibafogáshoz. Csökönyös ló, különösen még hámba se fogott csikó, nehezen szokta meg a sorbamenést, az ágyáson való folytonos körbejárást. Első lónak (az első pár nyergesének) öreg, nyugodt természetű lovat választottak ki, s ha azzal is megesett, hogy nem akart felugrani a magas ágyásra, még akkor sem, ha végigvágott rajta a *lőhajtó*, bekötötte a szemét zsákkal.

³ A cséplőgépek előtt a Tiszavidéken vontatókba rakták a learatott *gazt*. S azok hetekig, sok helyt hónapokig ki voltak téve a tarlón az időjárás veszedelmeinek. Szél széthányta, eső elzátta, ki is csirzátta, annyira, hogy sok vontató nem került ágyásba. Az olyat takarmányul jószágetetésre használták fel. A tanya-rendszer kialakulása előtt a szérűskertekbe hordták be a termést, ott asztagba rakták s abból hordták a *gazt* az ágyásba. „Asztagját *elnyomtatja*.” (Nyf. Sz.).

A nyomtató lónak⁴ nagy gondozásra volt szüksége. Hogy a sok időn át tartott nyomtatás alatt le ne soványodjék, rendszeren kellett etetni, itatni. De jó kocsis mellett nemhogy lesoványodott volna, de meg is hizott a nyomtatóló. Már az ágyáson módjában volt búza, árpa, zabból abrakolni. Mint a régi közmondás tartotta: „Nyomtató lónak nem kötik be a száját.“ Ágyáson kívül meg nyári jászolból laktak jól, jó rakománnyal, pelyvás szemmel; éjszaka pedig páronként kinyűgözve vagy béklyóban, kint a tarlón legelésztek. Az itatásra még nagyobb gondot kellett fordítani, mert nyár idején, a hőség miatt, ha nem itatták rendszeren a nyomtatólovat (ökröt, tehenet), az ágyáson rövid körben való keringésben megszedült, megkergült az állat.⁵

De ez csak múló baj volt. A lóhajtó maga nem forgott az ágyáson a fogattal, hanem a bal kezében levő kötőfékeket (kötőféket) hátranyújtott jobbával átvette. Egyik kezéből a másikba adta. Különbben az is megszedült volna. Nagyobb baj megesett a nyomtató lónál. Az ágyás taposása közben előlről a csüdjét kikezdte, kissebezte, kivérezte a gaz közt levő éles, szűrő *toklász*, különösen ha acat is volt a gazban, annak még szúrósabb a törekje. A csüdön kapott sebet úgy gyógyította a jó kocsis, hogy rávizelt, hogy ne mérgesedjék el, vagy „járí“ kocsikenőccsel bekente, s hogy beforradjon, rongyot kötött rá.

A nyomtatófogat hajtásához, az ágyás járatásához is érteni kellett. Nagyobb gazdáknál igáskocsis (évi béres cseléd) volt a lóhajtó. Érteni kellett ahhoz, hogy a 6-os, 8-as fogatokban is rendszeren járjanak a párok, egymásután rendben menjenek, kocogjanak, ne kavarodjanak össze: az ágyáson is jól tudja hajtani a késen mozgó lovakat. És ami nagyon fontos volt, jól tudja *elveretni* a gatz, hogy elveretlen kalász, tokos szem mennél kevesebb maradjon a szalma-törek között.

Mikor kész volt az ágyás, a lóhajtó a fogatot rendbe szedte, az ágyás mellett hajtópróbát csinált, s azután hajtott fel az ágyásra. Előbb maga ugrott fel arra s megállott és köralakba idomítással, balra irányítva a fogatot, nem az egész ágyást fogta fel, hanem kis

⁴ Csokonai szerint — mint alantabb idézem — *patkós lábbal* taposta a ló az ágyást. El is kell hinnünk, ha — ő mondja. De az a patkó ú. n. nyári, csonka, saroknélküli patkó lehetett.

⁵ Gvadányi, Csokonai a német táncokat a szérún való keringéshez hasonlítják:

Kérdem: Uram! ugyan mi neve e tántznak?
Mert egyszer *keringős* hogy lett az ökröm, annak
Sint ily tántza volt, mint itten forgának,
Az is tsak keringelt, itten sem ugrának,
Felelt: Uram. Hívják ezt Voltzerisnek.

Gvadányi: Peleskei nótárius.

Végezven a lengyelt, stájeren forognak,
A szála közepén tipegnek, topognak,
Így lépked, így kereng Békés vármegyében
Az alföldi magyar gazdag szűrűjében
Hétnyolc nyomtató ló, midőn *patkós lába*
Tapos a világ legszebb búzájába.

Csokonai: Dorottyá.

karikákban, lépésről-lépésre haladva tapostatta körül az ágyást. Ha az egészet fogta volna fel egyszerre, szétrúgatta, szétterpesztette volna, „csipkés“ lett volna az ágyás. Akkor pedig a szélső lovak felválták volna a szérút, földes lett volna a szem.

Mikor azt látta a lóhajtó, hogy az ágyás tetején már nincs elveretlen kalász, fogatját levezette az ágyásról, s jászolhoz állította, vagy ahol másik ágyás is volt — kipihentetve a jószágot — arra hajtott rá. S jött az első fordulás. Mulatságos volt az első járatáskor az egerészés. A mezei egér nyáron kint a tarlón a vontatókba fészkelte be magát. Azokban tehát rengeteg egér került be a szérúre, az ágyásba. Amelyik ágyazás közben nem menekült, benne maradt az ágyásban. De amelyik annak a széle felé volt, menekülhetett a veszedelem elől, a beljebbszorultakat azonban agyontaposták a lovak. De a menekülők nagyrésze is otthagya a fogát, mert az odaszokott tanyai kutyák, macskák lesben állva, egy részét elfogdosták, más részét pedig a szérún álló emberek villaág lapjával suhintották agyon. Nyomatatás alatt tehát a gazdának kutyája, macskája meghízott az egérpecsenyétől. Akkoriban ez volt a módja a mezei egér pusztításának.

A fordítások is a szél iránya szerint történtek. Az első fordítást szél alá csinálták és szélnek haladtak, a második, harmadik fordítással szélnek fordítottak és szél alá haladtak.⁶ Az első fordítás abban állott, hogy a villások sort fogva, — mint az aratásnál —, egyenes vonalban az ágyást megfordították úgy, hogy ami gaz alól volt, a fordítással felül került. A nyomatatási munkában ez volt a legnehezebb. A legázolt, erősen összetapadt és még szemes, nehéz gaznak a megfordítása a legjobban igénybe vette a villások kar- és lábizmait.⁷

Hát még akkor, amikor *medvét fogtak* az ágyáson. Az próbálta csak ki a villások erejét! Mikor medvefogás után kellett fordítani! Olyankor a beázott gaz úgy összefeküdt, hogy villányi csomó szétválasztásakor két-három embernek kellett nekiveselkedni. S ebben az erőlködésben sokszor bele is tört a villa ága.

Herman Ottó közli:

„Medve, Kaba vidéke, Nyr. 25: 426; eső, „medvét fognak“, nyáron a szérún, ha esőt kapnak.“
(Magyar pásztorok nyelvkincse.)

Érdekelt a dolog tavalyi és idei kutatásaim során, meg is kérdeztem több öreg gazdától, hogy milyen sor is volt az a medvefogás, ha eső verte meg az ágyást?

Kecskeméti gazdám így felelt: „Szívós lett a szalma.“ Nehéz volt vele bánni. „Olyan lusta lett a szalma, mint a medve.“ Szentesi gazdám ezt mondta: „Lusta lett az ágyás, mint a medve.“

Nádudvari gazdám így magyarázott: „A megázott gabona összefekszik, szétválasztása nagyon nehéz, két-három villás is kell hozzá. Lomhává lesz a gabona.“

⁶ Dr. Lakos István megállapítása. Szentes.

⁷ Erre is gondolhatott Arany, mikor azt mondatja Toldijával:

„Nagy erőt érezek mind a két karomban,
Nem vesztegetem azt szérún és malomban.“

Toldi VI.

Mind a három öreg gazda egyformán adta magyarázatát a medvefogásnak. Mezőtúrról is van idetartozó adatom. Húsz éve, hogy feljegyeztem. Ott mondták, hogy *lucskos* a medve, mikor az ágyás általig beázik, *száraz*, mikor csak a teteje ázik be. S innen: a *nagy* vagy *kis medve*. A *M. T. sz.* is közöl idevonatkozó két adatot: „*Medvét nyúz* = az eső elől összehányt ágyás fölsejét *kiteregetik*, hogy megszáradjon.“ „*Medvét fogott* = nem sikerült a terve.“

Ha a gaz a *második járatással* is jól el volt verve, következett a *második fordítás*. És akkor már *villarázva* fordítottak, hogy a szem lehulljon a szalma közül.

Ha jó száraz volt a gaz, elég volt két fordítás: ellenkező esetben harmadszor is fordítottak. Második, harmadik járatkor, mikor az ágyás már nagyon szétterült, a szélére kinyomott szalmát behányták az ágyásba, az alatta maradt pelyvás szemet pedig seprűvel aláseperték.

Míg a ló az ágyáson volt, azalatt se pihentek a villások. Szalma, törekrakással foglalatostkodtak. S mielőtt tovább mennék, itt emlékezem meg a szarvasmarhával, szekérrel való nyomtatásról.

Nyomtatás ökörrrel, tehénrel, szekérrel.

Hogy szarvasmarhával is nyomtattak, tanítja a *Nyt. Sz.*: „Ne kössék fel száját az gabonanyomtató ökörnek.“ „Mivel minden béres méltó az ő jutalmára, *nyomtató ökörnek* sem kötik be a száját.“ De még mai öreg gazdák is emlékeznek rá. Amelyik gazdának csak 2—3 lóva, de amellet két ökre vagy tehene volt, úgy is állította össze a nyomtatófogatot, hogy elől volt 1 vagy 2 ló, utána a pár ökör vagy tehén, *járomba fogva, tézsla nélkül*. Úgy könnyebben mozoghattak az ágyáson. De nagyobb gazdák is nyomtattak ökörrrel. Azoknál 1 pár ló után 2 pár ökör is járt az ágyáson. Pedig a lassú természetű, járású szarvasmarha nem volt alkalmas nyomtatásra. Még azért sem, mert az ökör, tehén híg ganajával nagyon piszkította az ágyást.

Ló nélkül bajos is lett volna csak magával ökörrrel az ágyásjáratás. Ló nélkül nem mászott volna fel az ökör a magas ágyásra. Az előtte való ló azonban nekiugrott és felugrott rá, megtörte, utat vágott benne. A szarvasmarháának pedig természete, hogy *járomba fogva* követi azt, aki előtte megy, gondolkozás nélkül. A nagy gazban is követte az előtte menő lovat, ha csúszott is a gazban; lele-rogzott, el is vágódott abban. A sok körforgásban, különösen mikor már járhatóbb volt az ágyás, s kocogni is kellett rajta, az ökör is, tehén is megkergült.

Az ilyen fogat hajtása is úgy történt, mint a lófogaté, kivéve, hogy az ökörnek, tehénnek láncát fogta a hajtó.

A szekérrel (kocsival) való nyomtatás, ágyásjáratás, oldalnélküli járóeszközzel történt. A löcsökkel megszegezett oldalak nehezítettek volna a kis körbeforgást.

A „4 kerékkal“ való nyomtatást csak kigazdák csinálták. A hajtás pedig úgy történt, hogy a kocsis az első tengelyderékra ült, s láblógázza onnan hajtotta a lovat az ágyáson körös-körül.

Szalmázás. Törekelés.

Mikor a gaz már jól el volt verve, következett a szalmázás. Azt úgy csinálták, hogy a villások sort fogva, az ágyás szélén kezdve, a szalmát favillával megrázogatva, karikába letakarították az ágyásról a szérú szélére. (Ahol rudasba rakták.).

Az úgy maradt ágyást, mert szemes kalász volt még benne, villával felrázogatták, megjáratták.

Azután fogtak a törekeléshez.

A törekelést öt, hajlított ágú vasgereblyével: törekelő gereblyével végezték.

Ezt a munkát már az ágyás központjából kezdték, s karikaformában, erős rántással húzogatták le a töreket⁸ arról a szélére.

A jó törekelő még azt is megtette, hogy az egy rántással gereblyéje elé került csomóba belerúgott, hogy az abban levő szem is kihulljon.

A szérú szélére kijutott töreket favillával felkavargatva, fagereblyével karimába vonták (s azt is rudasokba rakták).

Törekelés után a szérúben maradt pelyvás részt is, ha még sok volt benne a tokos szem, megforgatták s rövid ideig kocogtatva, megjáratták.⁹ Járatás után kis gazdánál fagereblyével, lapáttal tologálták a pelyvás szemet a garmada helyére. Nagyobb gazdaságban pedig, mert vastag, súlyos volt, szemtolóval, szemhúzóval tolták, húzatták a helyére. A szemtoló négyszögű síma deszka, farúdba erősítve. A szemhúzó: négyszögű vastag fatalp (keresztfa), felhércsel, kisafával. Lovat vagy ökröt fogtak elébe. Két ember felállva rá, a felhérchez erősített rövid kötelet fogva, abba kapaszkodva s guggolva: így tartotta fenn azon az egyensúlyt. Azért kellett a szemhúzóra a súly, mert anélkül bukdácsolva dolgozott volna, egészben nem súrolta volna a talajt — húzatas közben. (Szentesi típusok.) Tiszaföldváron a szemtolónak gereblyenyele volt. A szemhúzó (ott garmadahúzó) pedig primitívebb szerkezetű volt. A keresztfához két végén kötél volt kötve, s a két kötél csomókjába akasztották a kisafát. Ott a megterhelést úgy is csinálták, hogy nem a kötéltre kapaszkodtak, hanem a ló farkába. (Ha t. i. hosszúfarkú ló húzza a terhet.).

Garmada.

A garmadát (a pelyvás szem rakományát) mindig partosabb, kispert, tiszta helyre rakták, ölnyi magasra, félgömbölyű formára. Nagyobb gazdaságban 25—30 lépés hosszú is volt. S rendszerint nem borították be, csak tartós eső esetében, a már megkezdett végén, ponyvával. A garmada nehezen ázott be, legfeljebb ujjnyira. Nem vette magába a vizet. Lefolyt róla. Zápor esetén pedig, ha megállott alatta a víz, kis árkon levezették onnan.

⁸ A törek apróra tördelt szalma.

⁹ „... úgy szórja a földet szarvával, (a bika) Mint szérún pelyvát forgatna a villával.“

Szórás.

Szórással választották el a szemet a tokutól, toklásztól, más apró gíz-gasztól, a pelyvától. Ehhez a munkához szél kellett és szórólapát,¹⁰ szóróember. Jó szél, jó lapát, jó szóróember. A lapátot úgy próbálták ki, hogy a balkéz mutató- és középujján kitarították, s ha nem billent se jobbra, se balra: jófogású volt, jó volt a lapát (Kecskemét). Nádudvari öreg gazda hozzátette még ehhez, hogy a lapátnyélnek kicsit befelé hajlónak kell lenni, mint a jó villanyélnék, ellenben a seprúnél, ásonál, kapánál, gereblyénél, a nyélnek egyenesnek kell lenni. A szórólapátot egy darabból bükkfából faragták. (Tiszazugban *bakonyi* lapátnak nevezték.). Feje (öblös része) kisebb-nagyobb volt. Ha erős volt a szél, nagyobb, ha gyenge volt, kisebb öblű lapátot használt a szóróember.

A szórás így történt. Mielőtt szóráshoz fogtak volna, a szérút tisztára kisépérték, hogy föld (por) ne maradjon rajta. A garmadát a szél irányát nézve, ahhoz képest kezdték meg. A szóróember állóhelye is aszerint igazodott. Munkaközben a szóróember egy helyben állt.

A garmadából, melyet állandóan raktak villával, lapáttal elébe, a szóróember többet vagy kevesebbet kapott fel a lapátra, s feljebb vagy lejjebb vetette fel a pelyvás szemet, a szél erejéhez képest. Ha jó szél volt, s nagy volt a garmada, két ember is hányta fel egy-más mellett a garmadát, egy-egy lapáttal, egymásután, tempósan. A szórás mindig *szélnek* történt, „szélnek hajtott a szóróember“. Az volt a jó szóró, aki jól tudott *teríteni* a lapátról (mint a jó vetőember a szántáson), a pelyvát annál jobban elvitte a szél *szélalá*. A felhajtott csomóból az egészséges, nehéz szem (búza, árpa) szét-szórta, függőlegesen leesett, a szórott könnyű szemet, a gyomnövények magját pedig tovább vitte a szél.¹¹

A *tisztarészre* is jutott azonban — súlyánál fogva — oda nem való gíz-gaz. Ezt a *fölözö fölözöseprűvel*¹² a szórás ideje alatt mindig elől kezdve és keresztben előlre haladva, a tisztarészről lesepergette az *aljba*.

A *fölözöseprűt* vékony, hosszúkás nyírágból kötötték s hosszú nyele volt. A szóróembernek, különösen ha ketten dolgoztak, figyelni kellett a *fölözö* munkájára. Nem volt szabad sebes egymásutánban felhányni a pelyvás szemet, hogy a *fölözö* jól, tisztán dolgozhasson. Szórás alatt alakult ki az *alja*, a tisztarész után. A határvonalat vagy középre szűrt pálcikával, vagy közre lefektetett villa-

¹⁰ A szórólapát már a *Münch. Cod.*-ben megvan. (Nyt. Sz.)

¹¹ „A szórásban a jó mag marad, de a polyva messzire vitetik a széltől.“
(Nyt. Sz.)

¹² *Arany* a „fölözöt“ is használja hasonlóan. Mikor Toldi és Bencze Rákosmezőn jára:

Nem dobban az úton lovaik lába sem,
Körme sík homokban csuklóig behalad,
Nyom előttük sincsen s utánuk se marad,
Ha maradna is, azt mindjárt egyelőre
Söpri az éjszakai szélnek „fölözöje“.

Toldi: IV.

hegyhordórúddal jelezték. Az aljat pedig az *aljhajtó* szintén állandóan *sűrűágú fagereblyével* kapargatta, hogy abban csak az ocsú maradjon.¹³

Az aljhajtó dolga kellemetlen volt, mert felé fujta a port a szél. Különösen kellemetlen volt az aljazás árpaszóráskor, mert az árpa pora nagyon csípős, kalászának (dárdája) sertéje is szűrősebb, mint a búzáé. Ez ellen úgy védekezett, hogy zsákot kötött a fejére, mely eltakarta a fülét, nyakát is.

A fölöző, mikor vastagodott alatta a tisztarész, lába alá deszkát fektetett, s azon állva dolgozott. S amint nőtt alatta a szem, a deszkát fel-felemelgette. Különben csúszkált volna a sikamlós szemem. Így igazították feljebb az alját elválasztó rudat is.

Ha elfogyott a garmada, vagy elállott a szél, vagy aznapra elég volt a szórásból, a tisztarésztől gereblyével elválasztották az aljat, attól pedig villával a pelyvát. A szemet pedig lapáttal csomóba hányták, s ha nem volt elég tiszta és jó szél fujt: *megszelelték*, sebes tempóban tiszta helyre felszórták. Az így képződött kupacot is puha seprével tisztogatták.

Felmérés. Betakarítás.

A szemet (gabonát) csak olyan gazdánál mérték fel pontosan, hol aratók (takarók) dolgoztak, akik részüket *szemül* kapták (a hatvanas években 8—9^{de}ede volt azoké).

A búza, árpa mérése *vékával*, a zabé, mert az könnyű volt, *kilával* (2 véka) történt. Zabból mifelénk nem részelték a takarók, vagyis zabrészüket helyett árpát kötöttek ki. Zabra nem volt szükségük. Az árpa meg nagyon kellett disznóhizlásra. A vékába kilába két ember hányta a szemet, sebesen.¹⁴

A mérésnek pontosnak kellett lenni, hogy se a gazda, se a részes ne károsodjék. A *televékát* azért *csapófával* a véka peremén keresztülhúzva, erős nyomással elsimították. Innen a „*csapósvéka*“. A zab felmérésénél ez elmaradt, mert annak vékony, hosszúkás szemét nem lehet szépen elsimítani. A *csapófa* vonalzóalakú, 2 suknyi hosszú, simított kis deszka volt, közepén kézfogásra kiemelkedéssel. De volt nyeles csapófa is. Ez azért volt célszerűbb, mert nem kellett vele görnyedezni.

A mérés sebesen ment. A gazda részét, amit *verembe* szántak, ponyvával borított kocsiderékba, a máshova valót zsákokba öntötték, az aratók részét pedig, előre sorba rakott saját zsákjaikba töltögették. Úgy a gazda, mint a részesek, vigyáztak a mérésre, vékaolvasásra. Ha nem figyelt a gazda (a csapófakezelő), megtette a soros részes, hogy a felevékát oldalba rúgta, mire a szem összebb esett a vékába, s akkor, csapózás után több jutott neki. A mérési munka legkedvesebb volt gazdának, aratónak: különösen ha jó volt

¹³ Az ocsú: a gabona szemetes alja (szorult szem, mindenféle apró fűmag). — Baromfielével. A növendék aprójószágot azzal etetik most is. Attól nem fullad meg. Mint a fiókgalamb, ha anyja kukoricával (nagyszemű maggal) eteti.

¹⁴ A *véka*: kétfülű v. oldalt két fogású kerek mérőeszköz volt fából. Urtartalma 40 icce. A *félvékásnak* egy füle, a *kilának* két fogója volt.

a termés. Ha hozzáfogtak, nem is hagyták abba, csak evés idejére. Ha holdvilág volt, éjtszaka is folytatták, jó kedvvel, míg a szemben tartott, vagy mikor éjfél felé járt az idő.¹⁵

A szérún felmért gabonának egy részét — mint már említettem — kocsiderékba öntötték, másik részét pedig zsákokba töltötték. A zsákban lévő gabonát magtárba (granáriumba), hombárba, házba (üres szobába), kamarába (szorultság esetén ölba is) takarították be. A kocsin lévő gabonát pedig *elvermezték*.¹⁶

Itt csak a gabonafélék *bevermezésével* foglalkozom.

Verem. Bevermezés.

A magyarság ősi raktára a verem. De nemcsak magtár volt, emberi lakást is hívtak veremnek, ma is laknak vermekben emberek. *Herman Ottó* (Magyar pásztorok nyelvkincese) az emberi lakásul szolgáló verem fajtáit is ismerteti:

Veremház: földbevájt, teteje föld, bejárata lépcső (Túrkeve).

Kunyóverem, vályog vagy tömöttfalú építmény (u. o.).

Már előzőleg is ismertetett *Herman Ottó* (A magyar ősfoglalkozások köréből) több, somogyi és alföldi, lakásul használt más-más típusú vermet. A veremlakást *Rapaics Raymund* írja le. Négy m széles, hat m hosszú gödör, 120—140 cm gyephantfallyal a horogfákon, a tető nád vagy szalmából, szél ellen tökindával befuttatva. Ajtaja azelőtt nád volt, most zsineggel megköthető deszkaajtaja van. Szeged külhatárában látott veremlakosokat a leíró. (*Pesti Hírlap*, 1928. IX. 2.).

Zemplénben pedig a pincét is hívják veremnek. (*M. Tsz.*). Itt azonban csak a magtárul szolgáló veremről, annak fajtájáról (típusairól) lesz szó. A gabonavermeknek is több építési módja, formája volt.

Kígyóverem (Túrkeve). Dombhátakba vájt, szabálytalan, néha köralakú, nem mély. (*Herman Ottó* id. m.).

Nyúlverem (Túrkeve). Alig 1 m mély, felül szélesebb szájú. Mind a kettő (v. ö. kígyóverem) legősibb formájúnak látszik (u. o.).

Sírverem (Kecskemét). Sírformájú, földbeásott, 12 öl hosszú, ½—1 öl széles; feneke pelyvával behintve vastagon és kibélelve rozszsúppal. Tanyákon ma is van. Néhol téglával van kibélelve. Az ilyet kőveremnek nevezik.

Búzásverem (Hajdúság). Formája, mint a kecskeméti sírveremé. De bélelése más. A gödör fala körül, attól félcolnyira napraforgóköröt vagy nádszálakat dugattak le, sűrűn, egyenes vonalban.

¹⁵ A termés összeredményét *köböl* (4 véka) szerint számították ki. Az aratók is köbölbe mondták, hogy mennyit kerestek egy esztendőben. Köböl szerint kapták az esztendőcs cselédek is gabonakommenciójukat. Köböl volt a búza, árpa piaci egységmérője is.

¹⁶ A „verem“ *Budenz* szerint ugor szó (*MUSz*), *Munkácsi* szerint alán szó = gödör, barlang, verem, sírgödör. (*Nyr.* XII. 298). *Vo!* meder, árok jelentése is. „A csörgő patak verme betelik vizekkel“. (*Nyt. Sz.*). *Arany Toldijában* (II.) hús verem = hideg sír. Képletesen is előfordul u. o. a verem: „Hát előbb, mint Miklós ő is (György) Budán termett, hogy Lajos királynál megássa a vermet“ (annak) — „György azon van, hogy ásson ennek vermet“ (öccsének).

Az így keletkezett sövény és a fal közét zsúppal kibélelték. A gödör fenekét pedig árpapelyvával hintették be, mert a legvízállóbb a pelyva. Az így elkészült verembe ment a gabona, a föld színéig domborúra eligazítva. S úgy ment rá szalma, arra pelyva és legfelül vastagon földréteg.

Búzaverem (Hajdúság). Boglyakemence formájú s annak módja szerint épült sárból,¹⁷ belül kitapasztva, vagy téglával építve. Magassága 1—1½ ölnyi volt. A talajba is le volt ásva, de csak félölnyire. Közepén a falba vágva rendes faajtó zárral, a felett kisebb, négy- szögletű lyuk. Az ajtóhoz grádicsos lépcső vezetett fel. Használat előtt féreg ellen szalmával vagy fával kiégették. Az ilyen veremet bent a belső udvarokban, kívül a tanyákon a lakóházakhoz közel építették. A szemet előbb az ajtón, s mikor a küszöbig ért az, az ajtót bezárva, a felső nyíláson öntögették be. Ki pedig úgy szedték a szemet, hogy kinyitották az ajtót s mikor a szem már az ajtó küszöbe szintjén kiömlött, míg lehetett, kívülről kerekfejű lapáttal szedegették ki; azután pedig belebújt, rendszerint gyerekmber a verembe, melyet talajvíz miatt építettek föld felett. Nagysága, t. i. belvilága szerint kevesebb-több gabonát fogadott be. Volt 100 köblös is.¹⁸ Ilyen típusú verem Tiszaszénimrén is volt. *Ásott verem. Kútverem, kerekverem. Sár vagy szükségverem. Búzaverem, árpásverem.* Vidékek szerint más-más neve volt a földbeásott gabonaveremnek. Alkatra két főtípusa volt: kútformájú és öblösformájú. A *sár- vagy szükségverem* kútformájú, a többi öblösformájú volt.

Az öblös veremnek részei: *feneke, ürege* (öble), *hasa, szája, teteje* (dúca). Ezeket a veremet is partosabb helyen ásták (a földár ellen), *barkácsoló* parasztok. Száját kerekre és oly bőre, hogy azon sovány ember beleférhessen. Üregének alakja, mint a „*túri korsóé*“, de volt *körteformájú* is (Tiszaföldvár). A már kész verem üregét, száját betapasztolták. Használat előtt doh és féreg ellen kiégették szalmával, melyet ledobott tüzes csóvával gyújtottak meg, s a tüzet állandóan táplálták. Egy hétig is tartott az égetés. Mikor gondolták, hogy jól kiégett már a verem, tüzessége is elmúlt, a pernyétől kitisztították, fenekét felseperték, pelyvával vastagon behintették, oldalát (falát) szalmazsúppal kibélelték (Tiszaföldvár). A verembe a leereszkedés kötél segítségével történt. Annak egyik végét fogta meg a lemenő ember, másik végét fent egy-két ember, akik ugyanúgy húzták fel a lent levőt.

Az ilyen szűkszájú vermek félsötétek voltak. Ha pl. tapasztottak benne, méces vagy faggyúgyertya világítás kellett hozzá.¹⁹

Hogy jutott az ilyen veremekbe a gabona?

¹⁷ Ért.: 1903 : 311.

¹⁸ Bölonyi Imre nádudvari öreg gazda elbeszélése szerint.

¹⁹ A szerelem, a szerelem,
A szerelem, sötét verem.

Beleestem, benne vagyok,
Nem láthatok, nem hallhatok.

Petőfi.

A szérún derékgig megtöltött kocsit igával odahúzották a veremhez s azt annak szája fölé faroltatták. A hátulsó saroglyát levették s a ponyva két szélét összefogva, az így keletkezett folyókán lefolyatták a gabonát. *Mikor tele lett a verem* (annak szája alsó széléhez jutott) pelyvával letakarták a szemet, arra kevés száraz földet hintettek. Azután a verem száját szalmával szorosan telenyomkodták. Akkor sárból rakott „kalapformájú“ kúpot (tetőt) csináltak rá, amit szépen letapasztottak (Tiszaföldvár).

Másutt csak szalmával nyomkodták tele a verem száját, s arra „sipkaformájú“ vízfelfogó deszkatetőt borítottak (Kecskemét). Másutt a verem száját egy szalmatekerccsel zárták el és arra deszkát, rá sárkúpot tettek (Tiszazug). Ha szükség volt gabonára, a letapasztott tetőt vasvillával vagy ásóval egészen felfeszítették, félretették a verem szájában levő takarókat, szalmát, száraz földet, pelyvát. A két utóbbit különösen óvatosan kiszedték.

A gabona kiszedése úgy történt, hogy a verem szája alatt levő szemből kézzel, lapáttal fentről töltögették meg a *vedret, bográcst*, ha pedig már lecsúszhatott egy ember a verembe, ott meregette tele az edényt, melynek fülére már kötél volt kötve s úgy húzogatták fel azt, s eregették le vissza az üres edényt.

A meregetést rendszerint gyerekember végezte, mert könnyű volt a munka, s a gyerek sebesebben is dolgozott. Ha elég volt a gabonából, vagy kiürült a verem, akkor újra betömték a száját, rá tették a kúpot s a sárkaput újra letapasztották.

Arra nagyon vigyáztak mindenütt, hogy *dohossá* ne válják a verem. Azért évenként *kifüstölték*. De ez már rövidebb ideig tartott, mint az égetés. Mégis megesett, hogy dohos lett a gabona (dohos gabonát meg kellett mosni őrlés előtt). De meg veszedelmes is volt a doh az emberre, arra, aki lent dolgozott a veremben.²⁰

A vermek térfogata különböző volt. Öblös formájú vermet gyerekkoromban magam is sokat láttam. Voltam lent is olyanokban. Ma már azonban csak emlékezetből lehet írni róluk.

Herman Ottó ugyan (id. h.) közli, hogy Turkevén még akad százados kútverem megfeketedett szemmel. Se tavaly, se az idén nem akadtam öblös veremre. Legutóbb Tiszaföldváron kérdezősködtem róla s a nemleges válaszokat megerősítette maga a község főbírája, aki azt mondta, hogy olyan verem, amilyent én keresek a községben és határában, már nincs. A veremnek kisebbrendű típusai ma is vannak, de ezek nem *magtárak*, mint krumpli-, répa-, zöldségvermek, jégverem, farkasverem.

Ezek után is még vissza kell térnem a szérú környékére.

Szalmakazal. Törekazal. Pelyvakazal.

A szérú körül rudasokba rakott szalmát, töreket, villahegyhordó rúddal hordták kazluk helyére.

A pelyvát már másféle módon juttatták oda. Egyik helyen a villahegyhordó két rudat hosszában egymás mellé fektetve, vékony

²⁰ Buza-vermekben, hogy az ember a *dohától, leblétől* (párjától) bele ne haljon, nagy orvosság, egy lepedővel szelet fogni az efféle gödörben.“ (Nyf. Sz.)

rétegen szalmát tettek rá és arra rakták a pelyvát, villával. (Így nem hullott le.). Másutt a két rúdra szétfejtett, rossz zsákokat kötöttek s arra, illetve a lötyögő zsákba ment a pelyva.

Tiszaföldváron pedig a töreket, a pelyvát is *garmadahuzatóval* és *garmadatolóval* húzták, tolták a helyére.

A garmadahuzató — mint már fentebb láttuk — ugyanaz az eszköz, mint a szentesi szemtoló. A már kész szalma-, törek-, pelyva-kazlakat, szél, eső ellen *kallantyúval*, sodrott széna-szalmakötéssel keresztül lekötötték sűrű sorban, a pelyvakazlakat pedig sok helyen előbb szalmával takarták be s úgy kötötték le.

Nyomtatás vége felé rakták külön-külön kis boglyákba az aratók szalmarészét, melyet tél beállta előtt szállíttatott haza a gazda mindegyik udvarára.

Ezzel végeztem a nyomtatással is.

Nagy kötelesség a magyarság mezőgazdasági s különösen földművelési ősi *kultúrájának*, a nagy népi foglalkozásnak, azzal összefüggő, abból kicsillanó, kivilágító lelkiségének hagyományait is megmenteni, anyagi emlékeit: szerszámait a pusztulástól megőrizni. Földműveléssel a honfoglaló magyar már idetelepedése előtt foglalkozott. Vándorlása vége felé tanulta el azt török népektől. Onnan hozta magával az *ekét*, *búzát*, *árpát*, *ocsut*. *Szórtak* már ottan is.²¹

Az új hazában már nem a halászat, a vadászat, hanem az állattenyésztés mellett a földművelés lett főfoglalkozása a magyarságnak; később pedig a tanyarendszer kialakulása, a folyóvizek szabályozása folytán a legfőbb foglalkozása. Ebből él a nép, úr, paraszt, maga az állam is. Hogyne dolgozott volna örömmel, jókedvvel nyomtatás alatt is, erejemegfeszítve, gazdának szótfogadva, kedvébe járva, éjt-napot együvé téve, heteken, hónapokon át az arató, mikor azután munkája után kapta az „élet”-et magának, családjának egész esztendőre a kenyérnek valót, hízójának az eleséget; tűzhelyére, kemencéjébe a fűtésre valót. És hogy bírta az erős munkát az alföldi arató. Elöttem is csodálatos, hogy kibírta.

Jól emlékszem, *mint* élt a takaró a mi vidékünkön nyomtatás alatt. *Kásán, lebbencsen, kenyéren és vizen*. Reggel 7-kor az *ebéd*, délben a *délebed*, délután 6-kor az *uzsonya*. Reggel-délben váltokozva *lebbencs-kásaleves*; uzsonyára *öregkása*, kása és lebbencsből készült *levetlen* étel. Mind a három ételt aláaprított szalonnával főzték. A szakács mindig a főzéshez értő egyik takaró volt. A kását, lebbencset, szalonnát, sőt még a kenyérnek való búzát is *kommencióba* kapták a takarók. Amellett mindegyiknek volt tarisznyája. Nyomtatás idején, nyáron abba rakott belé otthon a felesége vagy édesanyja gyümölcsöt (szilvát, faalja almát, zöldpaprikát), egész hétre való dohányt.²² A gyümölcsöt akkor fogyasztották, ha megkivánták.

²¹ Gombocz Zoltán: Török jövevényszavaink. M. Ny.: III.

²² Szentesi öreg gazdától kérdeztem, hogy nyomtatáskor szabad volt-e pipázni? „A szérűn is, körülte is, még a kazlon is, de csak ügyesen” — felelte a gazda. — Magam is emlékszem arra, hogy debreceni rézkupakos makrapipája volt az aratóknak. S ha kiégett a pipa, a bagót kiverve belőle markukba, egyik a lajbija belső zsebébe tette, másik szárával a szérű körüli vontatóba, a harmadik gatyája

Húst (birkahúst) csak kétszer kaptak a takarók, az aratás és a nyomtatás teljes befejezésekor.

Pálinkát akkor még nem ivott kint az arató. Ahelyett, ha rászomjazott, a gazdaasszonytól a maga pénzére vett tejet. Különösen jól esett az öregkása után. És mégis bírta az erős munkát.

A kenyér (tisztá búzakenyér), szalonna, kása, lebbencs elég kalóriát, vitamint adott nekik, sőt kitartóbbak voltak, mint a moszoni aratók, pálinkakommenciójukkal, húsételeikkel.

Nagy és szép dolog volt a nyomtatás!

Túri Mészáros István.

Akna és ablak.

(Folytatás.)¹

Van azonban a szláv házaknak is *akná*-juk, de ezek nem a tetőn, hanem az oldalfalakon vannak, vagyis nem *kémények*, hanem *ablakok*. E két szervnek egymáshoz való viszonyát funkciójuk során, melyet szerző is helyes nyomon próbál megmagyarázni, igen tanulságosan világítja meg S. (1906: 102 stb.), persze ugor példán, ahol azt olvassuk, hogy az osztrák kerek kunyhók csúcsának füst- és fénylyuka (mondjuk *aknája*) addig maradt eredeti helyén, míg a kunyhó földjén *szabad tűz* égett. Mihelyt a hajlék télire primitív kemencét kapott (értsd más népektől kölcsönvett, még pedig nem is olyan régen), a lyukat jégtáblával zárták el, mert a füst ettől kezdve a kemencéhez ragasztott kürtön ment ki a kunyhó oldalán a szabadba. A füstlyuk ezzel teljesen az ablak szerepét vette át. Az ablakot azonban belepte a hó, a lakás sötétlen maradt, ezért idővel a kunyhó oldalára telepítették át. Így aztán érthető, hogy korábbi nevét (*katkon*) továbbra is megtartotta.

A szláv ház *okno*-ja esetében ezt a menetet, amire szerző is célzó, mint mondtuk, igazolni nem tudjuk.

Ezek a szláv *okno*-k, melyek eleinte a fal felső részébe vágott keskeny rések voltak, funkciójuk tekintetében nem tisztán ablakok, hanem szellőző és füstvezető nyílások, primitív állapotban, rendszeren két sorban több is, mert a *füstház* (Rauchstube—dimnica—hizsa, Kalotaszegen: *füsáz*, *fisáz*) gőzét és füstjét vezetik ki. Alkalmassint innen van a keleti szláv házak sok apró *okno*-ja, sőt az osztrák szlovénoké is (*Zeitschr. d. V. f. Volkskunde Berlin, 1917: 253*). Ezek a kezdetleges résablakok később lejobb kerültek, szögletesek vagy kerekerek is lehettek (pl. az északi házon), s tolokával zárhatóak és nyithatók voltak. Ebből lettek az igazi ablakok (l. pl. *Ért. 1927: 140*, a hazai, *Mitt. d. Anthropol. Ges. Wien, XXXVI: 23—28*, az osztrák szlovénségtől). A finn ősi *füstházon* is az ablak apró, négyszögletes lyuk

korcába dugta a pipáját. A bagó se került a földre, mert amelyik ember nem bagózott, odaadta már arra előre számító cimborájának. Különben is, ha a rézkupakot rendszeren kezelte a pipás ember, mindig jól bezárta, nem csinálhatott tüzet, annyival inkább, mert a rágyújtás acél-kovastaplóval történt; nem mint most, lángoló gyufával s még lángolóbb öngyújtóval.

¹ Elejét lásd: *Értesítő I.:15.* stb. lapon. A 18. lapról elmaradt ez a jegyzet. Erdemesnek tartjuk ideiktatni *Csaplovics* közlését a szlavóniai kéményről (*Slavonien etc. Pesth 1819, I: 104*): A konyha füstje egyenesen a padlásra száll fel (meny-nyezet t. i. nincs) s ott egészen elterül, hogy a húst megfűstölje. Minden háznak van ugyan csinos és faragással ékített kéménye, de ezek inkább dísznek, mintsem használatnak vannak ott és rendszeren el is vannak zárva.

volt, amit rongyfélével dugtak, később tolokával zártak el. Ezt a tolokás ablakot vették át a finnek és rokonaik az oroszoktól, régi résablakaik helyébe, tőlük tanulván el az óeurópai boronaház-építést, amire sok egyéb mellett a tető és fal (szavak és szerkezetük) orosz eredete is utal (S. 1909 : 63, 89, 111).

Az *okno* közszláv szó, s ebben a formájában talán a XI—XIII. sz.-ból való (S. 1909 : 111, *Charuzin* után). Hogy a délszláv nyelvekbe mikor került át, nem tudjuk, de talán az is lehet, hogy itt függetlenül alakult ki az *okno*-ból. A magyar *akna* szó átvételének időpontját és helyét sem ismerjük. A legrégebb adatok már *bányával* kapcsolatban említik. *Ablak* jelentésével a régiségben nem találkozunk. Nem találkozunk ma sem, *holott*, *amint mondtuk*, *a szlovén népnyelvben ma is élő szó*, s a házépítést pedig állítólag tőlük tanultuk el.²

Ezt a sokatmondó negatívumot szerző nem vette figyelembe, illetőleg azt mondja, hogy az *ablak* szót, mely csak a horvátok, szlovének és tótok nyelvében van meg, a tárggyal együtt a szlovénektől vettük át.

Ezzel a döntő jelentőségűnek látszó megállapítással szemben azt kell mondanunk, hogy az *ablak* szó a hazai szlovénség nyelvében korántsem általános,³ mert a tipikus füstház ablakait, amint láttuk, *okno*-nak hívják, az osztrák szlovénség pedig, melynek háza lényegében megegyezik a mi szlovénségünkével, az *ablak* szót egyáltalában nem ismeri. Ezek alapján azt kell mondanunk, hogy a magyar *ablak* dunántúli szlovén eredete egyelőre kétes (sőt nagyon lehet, hogy éppen fordítva áll a dolog),⁴ holott mi is valljuk, hogy a dunántúli magyar (Balaton-vidék, Göcsej stb.) és szlovén házak között sok közös vonás van.

Lássuk most röviden e házak ősi formáját. Az talán erre a kérdésre is vet némi világosságot.

A boronából rakott legősibb szlovén füstház egyetlen helyiségből, s egy, a rövidebb fal elé helyezett, eleinte nyitott ereszből állott. Ez volt a mai értelemben vett szoba és konyha, röviden *maga a ház*. Benne volt a primitív kemence, főzésre, sütésre, s előtte a szabad tűzhely. Kéménye vagy kéménynyílása nem volt, természetesen padlása sem. Világítást az ajtón és a hosszanti falba vágott réseken, lyukakon át kapott, itt ment ki a füst is. A lyukakat, mint mondtuk, később tologatható deszkával lehetett elzárni. Ezek az apró lyukak voltak az *okno*-k, mondjuk ablakok. Nagyságukra jellemző, hogy osztrák-szlovén területen itt-ott nem is *okno*-nak, hanem *oknica*-nak mondták (*Mitt. d. Anthropol. Ges. Wien, XXXVI* :

² A szlovén házat *Geramb* szerint e nép őshazájából hozta magával. (Munkájának ismertetését l. *Ért.*: 1927). Vele szemben *Haberlandt A.* azt vitatja, hogy az alpi szlávok nem az igazi füstházat — mely germán eredetű —, hanem a kútya-szerű hajlékot hozták magukkal, melyben *piciny sütő- és főzőkemencék* minden bizonnyal voltak (i. m. 86). A kemencének szláv *peč* megnevezése se került át hozzánk. Ha azonban *Pécs* nevében ez a szó van benn, akkor azt kell feltennünk, hogy az alpi *peč-kemencés* ház egykor ide is elhatolt. Annál feltűnőbb, hogy a *peč* másik alakja, a bolgár *pest* már a honfoglalás táján átkerült nyelvünkbe és helyenként ma is él még (*Ért.* 1927 : 25). Hogy tárgyilag mi volt akkor a *pest*, vajjon *főzőkemence-e* és hol történt az átvétel, elsőrendű kérdés a magyar ház kialakulásában! A kemence aligha szlovén átvétel.

³ *Dr. Pavel Agost* szombathelyi leányliceumi tanár úr a hazai szlovén nyelv ismert bűvara szíves volt közölni, hogy az *oblok* szó Vashidegkúton és környékén nem használatos, s arra se emlékszik, hogy más vidéken saját fülével hallotta volna. A hazai szlovén irodalom sem használja. Tény azonban, hogy létező szó, de elterjedési köréről és pontos jelentéséről egyelőre megbízható adatai nincsenek.

⁴ Az *Etym. Szótár* horvát eredetűnek mondja. (L. még *Melich*: Szláv jövevény-szavaink: 87. l.).

28), ami megfelel a régi magyar *ablakcsá*-nak, vagy a magyarból lett rusz-nak *ablacsok*-nak (*Melich*: Szláv jöv. 87), vagy talán a göcseji *kis ablak*-nak, mely mindig az udvar felé néző ablakot jelenti (*Gönczi*: i. m.).

Milyen volt a régi dunántúli magyar faház? *Zakál György* ezt írja („Az őrség száz évvel ezelőtt“, *Ethnogr.* 1917): „A régi lakások csupán csak egy tágas konyhából állottak, ezt szoba gyanánt használták, s ennek volt egy-két *toló ablakja*“ stb.

Gönczi (i. m.: 423, 430) ezt mondja: Régen nem volt meg a mai szoba, azt csak később építettek, hanem a mai szobáknál kétszerakkora nagy konyhákban laktak. Ezekben ablak nem volt, csak egy négyszögletű lyuk a füsteresztésre, a „*tolitu*“. A konyhaajtókon még „*füstjáró lyuk*“ is volt, ha ugyan nem az ajtóréseken ment ki a füst. A szlavóniai „*szenes ház*“⁵ nak sincs sehohlyan *ablakja* (*Ért.* 1911: 246). A Balaton-mellékinék sincs, mert hiszen a régi tűzhelyeken több okból is mindig égett a tűz (azért hívták *szenes- vagy tüzház*-nak, ami sokkal kifejezőbb a *füstösház*-nál), tehát volt némi világosság, a füst pedig az ajtón távozott.

Ezekben a füstházvidékeken divatos különben a két félből álló ajtó, s a nyitott felsőn ömlik egy kis világosság az ablak nélküli helyiségbe, írja *Bellosics* a „Hetési faház“⁶ ról (*Ethnogr.* 1897: 95).

Természetes már most, hogy amikor ezek az egysejtű házak kályhás szobával bővültek, s nagyobb, rámás ablakokat kaptak, a szlovenség ezeket az ablakokat újra csak *okno*-nak mondta és mondja ma is.⁵ A magyarság közt azonban, melynek erre a füstlyukra úgy látszik az *okno*-val egyenértékű külön terminusa nem volt és az *okno*-t sem ismerte, az *ablak* honosodott meg, először persze éppúgy, mint nyugaton az *úri házakon*.⁶ *Véleményünk szerint itt keresendő a magyar ablak eredete*.⁷ Ennek az útnak, s általában a magyar ablak történetének külön vizsgálatot kellene szánni.

A szerbiai *Mlava*-vidék 200 év előtti házairól ezt olvassuk (*Mitt. etc. Wien*, XXXV: 326):

A kútya egysejtű volt, egyetlen nyílása az ajtó, kéménye nincs. Fiókos ablakot (böndővel, papirossal fedve) e vidéken csak azóta ismernek, amióta külön *szobát* is építenek.

Ugyanúgy volt *Montenegro*-ban is (*Haberlandt*: i. m.: 16). Ez a szoba eleinte sokkal kisebb és alacsonyabb volt, mint a konyha, s másodrangú szerepének megfelelően nem is boronából, hanem sövényből épült. Semmi okunk sincs feltenni, hogy nem ez volt a fejlődésmenete parasztházaink-nak is, vagyis azt mondjuk, hogy azóta van mai értelemben vett *ablak* rajtuk, mióta külön *lakó-hálószoba* van bennük. Ezzel az állításunkkal azonban új nehézségeket idézünk fel. A kályhás szoba (tehát tárgy és szó) a magyarból került át a délszláv nyelvekbe, többek közt a horvátba, s a horvát irodalmi nyelv útján a szlovenségbe (*Mitt. etc. Wien*, XXXVI: 100), viszont az *ablak* szláv, a szóbanforgó cikk szerint szlovén (vagy horvát?) eredetű! Erre egyelőre nem tudunk ezen az alapon is válaszolni, vagy leg-

⁵ A délszlávoknál az ablak neve: *okno*, *prozor*, *oblok*, *punesztra* (olasz szó) és *pendzser* (török szó). A romániai oláh házon az ablak neve *fereastră*, de megvan még az apró lyukszerű *oknica* is (*Jänecke*: Das rumän. Bauern- u. Bojarenhaus, Bukarest 1918: 12).

⁶ Füstlyukra nem volt feltétlenül szükség. L. pl. *S.* 1911: 51. Az ősi „alsószász“ háznak sem volt fénylika (*Zeitschrift d. Ver. f. Volkskunde — Berlin*, 1916: 393), az „északi ház“ egyik féleségének sem (*Stephani*: i. m. I.: 346, 348 stb.).

⁷ Hogy az üvegablakok a XV. sz.-ig nem jutottak le a klostromokból az úri házakra, arra l. *Stephani*: i. m. II.: 566. stb. Az *ablak* első említése nálunk 1484-ből való: a csanádi *Ötvenablak* birtok nevében. (*Okl. Sz.*)

feljebb annyit, hogy a magyar ablak aligha a szlovénből (vagy horvátból) való. Inkább tót eredetűnek látszik.

Mindebből pedig az a tanulság, hogy tárgyilag is, történetileg-nyelvi-
leg is még sokat, nagyon sokat kell tudnunk ahhoz, hogy ilyen természetű
kérdésekre úgyahogy megnyugtató választ adhassunk.

Cikkecském lezárása után Pavel tanár úr a következő adatokat volt
szíves közölni velem, amiért és a levelek lefordításáért ezúton is hálás
köszönetet mondok:

Szakovics Ferenc alsószölnöki (Vas m.) plébános úr szerint Vasban
általában az *okno*, Zalában az *oblok* szó használatos. Felsőlendva körül
(Vas m.) megértik, sőt ritkán mondják is, hogy *oblok*, viszont Zalában is
mondják ritkán, hogy *okno*. A kamarán lévő kis ablaknak itt *okence*, a
Rába mellékén *okencsek*, *okinyek* a neve. (Ezekből úgy látszik, hogy az
okno az ősbibb és népibb, nem az *oblok*. B. Zs.).

Jankó Sever muraszombati tanár úr a következőket írja:

1. Ravenskoban és Dolenj Koban (= a vendség síklakói a Mura men-
tén) csak az *okno* van használatban, míg a Felsőrészben, Goričkóban
(= vendség dombvidéke) mindkét szó használatos. Tanítványaim útján
megbizonyosodtam, hogy az *okno* és *oblok* a következő falvakban fordul
elő: Andorháza, Almosfő, Úrdomb, Domonkosfa, Kebeleszentmárton,
Péterhely és Keresztúr.

2. E helyeken az *okno* inkább használatos, mint az *oblok*.

3. Általában nincs különbség a két szó jelentése között. Ilyet csak
két esetben állapítottam meg Andorházán és Keresztúron, ahol az *okno*
kis ablakot (*okencsek*, *okence*), míg az *oblok* nagyobb úri ablakot jelent.

4. Az *oblok* szó az általános vélemény szerint a magyar *ablak* szóból
keletkezett. Népünk közé részben az iskola hozta, mely a Dombvidéken
sokkal inkább állott magyar befolyás alatt, mint a Síkvidéken. Jellemző,
hogy Klekl József úr (évtizedek óta lapszerkesztő és a nyelv igen jó ismerője,
Pavel megjegyzése) egyáltalán nem tud az *oblok* szó létezéséről,
éppígy a „Novine” szerkesztője, a bagonyai származású Bajlec Ferenc
joghallgató sem. Beszéltem az evang. dr. Vučakkal is, aki sűrűházi és most
Muraszombaton kerületi egészségügyi referens, de ő sem tudott semmit
sem mondani az *oblok* használatáról.

5. Jellemző az is, hogy néhány diákom azt mondta, hogy az *oblok* szót
inkább az öregebb emberek használják, a fiatalabb nemzedék *okno*-t mond,
ami viszont a mostani nemzeti iskola hatásának (!) volna tulajdonítható.
Nem jelentőség nélküli a diákoknak már fentebb említett azon nyilatkozata
sem, hogy az *oblok* szó az ú. n. gazdag házak ablakaira használatos, me-
lyeknek gazdái jártak Magyarországon is és ott, egyebeken kívül néhány
magyar szót is átvettek. A gazdagoknak tehát, akik jobban alá voltak
vetve a magyarság hatásának, *oblok*-aik voltak és vannak, a mi szegény
népünk pedig a maga nyomorúságos vityillóin csak *okno*-kat ismer.

Sever tanár úr e leveléhez Pavel tanár úr a következő megjegyzést
füzi: „Mindent (t. i. a szótári adatokat is) összegezve, Sever adatai erősen
valószínűvé teszik, hogy az *oblok* a *vendben* tényleg magyar eredetű.
100%-os bizonyosságot azonban erről csak a vend nyelvjárásoknak további
és igen alapos megfigyelése nyújthatna.”

Mivel pedig — mint említettük — az *oblok* szót az osztrák-szlovén
nyelv nem ismeri, szerintünk minden ok megvan annak föltevésére, hogy
azt a magyarság nem a szlovénségtől kölcsönözte.

Bátky Zsigmond.

Honnan került a „kályhás szoba“ Boszniába?

A magyar *szoba* szó eredete sokat foglalkoztatta nyelvészeinket. Úgy látszik ma az az álláspontjuk, hogy a szláv *izba*-ra megy vissza, mely viszont a germán *stuba*-ból származik. Ez a *stuba* gőzzel telített helyiséget, fürdőszobát s a művelethez szükséges tüzelőkészüléket (kemencét) jelentette. Ilyen *Badestube*-k Sváb földön már a VI. sz.-i oklevelekben előfordulnak s nyomokban ma is vannak a Stájer Alpok eldugottabb vidékein.

Tudjuk, hogy a *szoba* a magyarban is eleinte kemencét jelentett.¹

Ez a jelentés akkor ment át a hárszobára (mindig parasztházról beszélünk),² mikor az kéttűzhelyűvé lett, vagyis amikor a feltehetőleg egysejtű és egytűzhelyű hajlék egy új, még pedig kályhával fűtött helyiséget kapott. Német földön ez a XIV—XV. sz.-ban kezd végbemenni, s azóta jön divatba a *Kachelstube* (magyarul: *kályhásszoba*) a *Rauchstube*-val (fűstház) szemben.

A cserepekből rakott újfajta tüzelők v. *kályhák* (a paraszt nyelvben ma is inkább *kemencék*), föltehetőleg közvetlenül szülöttük földjéről jöttek hozzánk, kezdetben bizonyára gömbölyű, hordóalakú és szögletes oszlopalakú típusokban, bögréalakú kerek szemekből, vagy tányérformájú szögletes fiókokból rakva.³

A *szoba* szó a délszláv nyelvekben is megvan (horvátban, szerbben, bolgárban, oszmánban, albánban, oláhban), még pedig majd mindegyikben ugyancsak kettős jelentéssel (*Murko: i. m.: 103*). Hangalakja (*soba*) kétségtelenné teszi, hogy mindezek a népek közvetlenül vagy közvetve a magyarból kölcsönözték. Ma persze náluk is inkább lakószobát, aztán fogadó v. hálószobát értenek alatta, vagyis ugyanazt, amit nálunk. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a délszlávoknál nem mindenütt fűthető, vagyis tisztán csak melegítésre való kályhával fölszerelt helyiséget hívnak

¹ Elsősorban olyan funkciójú kemencére kell gondolnunk, mint a szláv *peč-pest*, amelyik gőzfürdőzésre és főzésre is alkalmas volt, de ezt a legkorábbi okleveles adatok alapján nem állíthatjuk. Az első adat 1221-ből való: „*Zóba nomen viri*“, vagyis embernév (*Czinár: Index*). Hogy ilyen tárgykörből személynevek (alkalmasint foglalkozást jelentő, talán tréfás nevek) lehetségesek, arra v. ö.: *Georg. Kalha: 1498, Laur. Kandallo: 1478 (Okl. Sz.) és Zobafalva: 1417* Somogyban (*Csánki*), ahol *Szoba* feltehetőleg sz. név.

A veszprémi Szentkirályszabadján 1271-től kezdve szerepel *Zobozouth* (út), *Zabaozov* (völgy), *Zabazo* (hely). Ennek előtagja is bizonyára a *szoba*, utótagja pedig az *aszó* (l. *Szobászó patak* Erdélyből, *M. Ny. VIII: 392*). A *szoba* itt árok, kal, völgygel kapcsolatban említetik. Ehhez jól talál a *Föld és Ember 1922, 158.* lapján említett *Forrószoba árka* mai dülönév, mely alkalmasint mész vagy szénégető lehetett, vagy az 1264-ből való *Kemencepatak* (u. o.), vagy az 1337-ben említett zalai *Zubapataka* falu neve (*Csánki*).

Ezek az adatok aztán, úgy látszik, eldöntik az 1300-ból való következő följegyzést is: „circa quam sunt due mete iuxta fossatum *foldzuba*“ (Nemzeti Múzeum Törzssanyag. *Hazai Okm. tárv VII: 298.* a mai Daja puszta határjárása Dunaadony mellett). *Jakubovich Emil* kollégám szives értesítése szerint ezt csak akkor lehetne *földszobának* olvasnunk, ha föltesszük, hogy az o íráshiba e, eu, ö u hegett. Mi azt hisszük, hogy az o csakugyan íráshiba. Az itt felsorolt adatok mind helynevek, s amint belőlük látjuk, a *szobák* árokkal kapcsolatban említettek, tehát alkalmasint valami égető kemencék lehettek (a mészégetők és kenderszáritók ilyen helyeken szoktak lenni. Kendert, lent kemencékben szoktak szárítani, l. *Gazdaságtört. Szemle 1898: 175, Komárom*). Annyi mindenesetre kiderül belőlük, hogy a *szoba* szónak és tárgynak tisztas multja van nálunk.

² A *szoba* szónak mai értelemben vett használatára vonatkozó adatokat *Melich János* állította össze *Murko* prof. számára, a *Mitt. d. Anthropol. Ges. — Wien, XXXVI. k., 102.* lapján. Ezek természetesen úri házakra vonatkoznak.

³ Hogy úri házaink már a XV. sz.-ban ismerték a síma vagy domborműves fiókokból rakott kályhákat, arról fennmaradt cserepek beszélnek.

szobának, hanem vannak kályhátlan szobák is. (*Haberlandt: Kulturwiss. Beiträge zur Volkskunde von Montenegro etc. Wien, 1917.*) Kályhákat a Balkánon csak módosabb házakban találhatni.⁴

A szobával bővült bosnyák házak eredetéről több ízben nyilatkoztak osztrák házbúvárok. Azt hisszük elég, ha legkiválóbb képviselőjüknek, *Haberlandt A.*-nak véleményét adjuk itt (*i. m. 25. stb. lap*), aki azt mondja, hogy azok legfeljebb 150 évesek. A bosnyák kúpos kemencék XVII—XVIII. századi középeurópai kályhák gyarló utáizatai s a horvát katonai Határőrvidék (és Bánság u. o. 162) német telepesei lehettek azok, akik a XVIII. sz.-tól (!) kezdve, az előkelő török földesurakat ezzel a kényelmes berendezéssel megismertették. Tőlük terjedt aztán el a parasz-
tok közé.

Ugyanezt ismétli meg egy későbbi munkájában is (*Buschan: Illustr. Völkerkunde II., 2: 482*).

Ehhez akarunk magyar szempontból hozzászólni.

Tudvalevő, hogy a németiségnek a török kiűzetése után történt betelepítése előtt, már legalább 100 évvel mindenütt használatban voltak ilyen kúpos (konkáv) v. tökös (konvex) kemencék az Alföldön. Az 1683-ban felégetett Kápolnás nagykun község putriházaiban kúpos kályhákat ástak ki (*Értesítő 1908: 154.*), s azt is tudjuk, hogy elpusztult telephelyeken mindenütt tömegével találni kályhacserép töredékeket. Ha ezek 1683-ban már a Nagykunságig eljuthattak, bátran mondhatjuk, hogy száz évvel azelőtt is ismertek lehettek akár itt is, de minden bizonnyal az ország nyugati felében parasztságunk, de még inkább városi kispolgáraink között.⁵

Hogy a kályhacserépeknek nem csupán felrakása, hanem gyártása is éppen Magyarországon „sajátlagos és viszonylag magasfokú fejlődést ért meg” (*Murko i. m.*), arról nemcsak céhes fazekasságunk előkelő színvonalá, hanem az idevágó fennmaradt emlékegy gazdagsága és formabeli változatossága is tanuskodhat (*Ért. 1903, 1904, 1905*), ami régi technikai gyakorlatot tételez fel.⁶

Ha a török urak nyugati életformákkal meg akartak ismerkedni, amint-hogy mindenütt meg is ismerkedtek, ahol csak tartósabban megtelepedtek, arra a legjobb hely éppen hazánk volt, mert itt a városokat lepték el és tudjuk, hogy hosszú ittlétük alatt mennyit barátkoztak magyar urakkal. Azt sem kell külön hangoztatnunk, hogy hadifoglyok alakjában mi is szállítottunk telepeseket a Balkánra, köztük bizonyára mesterembereket is.

Hogy fazekas művekkel mi láttuk el a Balkánt, ahol ma is fém- és faedények uralkodnak, arra meg éppen *Haberlandt* munkájából (*Kulturwiss. Beitr. 152.*) idézhetünk egy adatot a múlt század elején ottjárt *Boue* könyvéből, ahol ez áll: „Törökországba mindenfelé, még a legközönsége-sebb fazekas holmi is Magyarországból jön. A finomabb meg Csehországból.” Hogy ez mai napig is így van, arra adatokat se kell citálnunk.⁷

⁴ Ezeket korábban kandallók, parázstartók pótolták.

⁵ *Haberlandt* az idézett helyen (II, 2: 482) azt mondja, hogy a kívül fülő kályhás szobát német „telepések” vitték Magyarországra. Ezt ilyen formában nem értjük. Ha török *utáni* német telepésekre gondol, akkor egyáltalán nincs igaza. Ha pedig nem, akkor azt kell kérdeznünk, *mikori* telepésekre gondol, mert a korai német telepések nem hozhatták.

⁶ Ezek a kályhák annyira eltűntek az Alföldről, hogy eleven hírmondójuk sem maradt. Ennek elfogadható okát adni nem tudjuk. A déldunántúli fazekasság multjára elég megemlítenünk, hogy a pécsváradi apátság 1015-ben egyéb mester-ember között három fazekast is kapott.

⁷ Annyit mégis megemlítünk, hogy pl. még Hódmezővásárhelyről is vitték cserépedényt Szerbiába és Szlovániába (*Ért.: 1916: 96*). A komáromi tulipántos ládákat is a dunai hajósok hozták lefelé.

Minthogy a kályhás szoba Boszniában kétségtelenül a török úri házakban honosodott meg először, szívesen elismerjük, hogy a törökök plántálták oda, de nem a kései német határőrvidéki telepesektől, hanem tőlünk és akkor, amikor nálunk laktak. Hogy a közvetítésben a Drávántúli ország résznek is szerepe lehetett, nagyon természetes.⁸

Hogy ilyen típusú kályhák német közvetítés nélkül, feltehetőleg ugyancsak a törökök útján a Balkán egyéb patricius helyeire is jókor eljutottak, mutatja egy bolgár diszpéldány a Trnovo melletti Arbanaszból, a XVIII. sz.-ból (*Filow: L'ancien art bulgare pl. XI.*)⁹

Az is bizonyos, hogy a magyar *szoba* szó se német úton került a krímiai tatárok közé. Alkalmassint a törökök vitték ide is (magyar foglyokra nem gondolunk), akik ezt az országot eltörökösítették. (*Ért. 1926: 99.*)

A kemencét s utána a kályhát is a délszlávok *peč*-nek, *furuná*-nak, *szobá*-nak és *odzsák*-nak hívják. Sokat mond, hogy ebből csak az első szláv, a másik három török jövevényszó, kultúrkölcsönzés, amiktől hemzseg a délszlávság háza és lakása. Az *odzsák* köztörök szó, a *furuná*-t görög, a *szobá*-t magyar területen szedték fel. Ennek a törökben és délszlávban való kemence-kályha jelentése is azt bizonyítja, hogy az átvétel nem a XVIII. sz. második felében történt. Akkor a szoba már a magyar kispolgári és parasztházban is lakószobát jelentett.

Bátky Zsigmond.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A „*karospad*“-hoz. Az Értesítő 1927. 63. stb. lapján Cs. *Sebestyén Károly* és *Horger Antal* kimutatta, hogy „a *karpad* és *karospad* előtagjában a régi magyar *kar* és *kórus* (énekesek helye a templomban) szavak rejlenek s azért nevezték az ilyen ülőhelyet így, mert ilyenek eleinte csak a templomok karjában, kórusában voltak szokásosak“.

Ehhez a tárgytörténeti és nyelvi alapon tett megállapításhoz teljesen talál az, amit *Zelenin* munkájában az orosz *polati*-ről olvashatunk (*Russische [ostslavische] Volkskunde 1927: 276, 285.*)

Ez a *polati* magas lábakra állított deszkaállvány, a kemencefal *hosz* szában; hálóhely, létrán mennek föl rá. Alatta is van egy másik állvány (*pol*), a gazda vagy gazdasszony fekvőhelye (képét l.: *Buschan: Illustr. Völkerkunde II, 2, 477.*) Csak a nagyoroszok és fehéroroszok ismerik, az ukránok nem. A szó a kései görög *palation* szóból származik, néhol *chory*-nak mondják, s mivel ugyanígy hívták, illetőleg hívják a templomkórust is, bizonyos, hogy innen kerültek be a parasztházba. B.

Nyomatatás *Tardoskedden*. Csak a szellérek és a *tehenesgazdák hordtak ágyra*. Ágyrahordás alatt értették azt a hordást (gabonahordást), amikor az egy *forduló* (egy kocsi) jószágot a következő fordulóig elnyomatták. A *lovasgazdák* asztagoltak és az asztagból nyomtattak. Korán reg-

⁸ *Takáts Sándor*: „A régi Magyarország jókedve“ című munkájában (206. l.) olvashatjuk pl.: „Boszniai vagy te is, én is“, mondja a budai basa Szelepcsényi pri másnak. Ez az egy adat többet ér száz okoskodásnál!

Tanulságosan egészíti ezt ki Hadzsi Musztafa bég fenyegetése a XVII. sz.-ban egy erdélyi gyűlésen: „legyenek hívek a török császárhoz, mert különben azt nyelik, hogy a kemence nagyobb lesz a háznál!“ (*Értsd: felegetik a falvakat. Ért. 1926:140.*)

⁹ A város leírását és műemlékeit l. a magyar *Kánitz*: „Donau-Bulgarien“ című munkájában.

gel, hússön nem nyomtattak, mert hússön a gabona szalmája kissé nyirkos, hanem később, amikor felszáradt a harmat. Nyomtatás előtt a szérút (szírót), amely rendszeren a féhaj, a sopa után következett az udvar közepén, sárga, agyagos földdel meghordták és kézitörökkel erősen letörték, majd lovakkal megjáratták és újra letörték. Első próbaképen szalmát ágyaztak be és azt járatták lovakkal. Az így feltörött földet nyírfaseprővel, vagy a fehérgyűrű nevű bokor ágaiból kötött seprűvel lesújtották (lesöpörték) és beágyazták a jószágot. Rendszeren az árpaasztagot kezdték először nyomtatni. A lovasgádzák nem mindjárt nyomtattak asztagból; asztagolás után (behordás után) négyöt napot vártak, hogy a jóság (asztag, kéve) megüledjen. Az asztagból lehányt kévéket egyfelé dülve (vagyis: a kévék kalásza egymásra borultak) ágyazták. A kéve kötelét kioldozták, vagyis a kévékötél lakatját visszafordították, de a kévét nem döntötték széjjel. Egy sorba kb. 18—20 kévét raktak, az utána jövő sorba ugyanannyit. A rendszer ágy kb. 3—4 kereszt jószágot foglalt magában; alakja rendszeren kör alakú volt.

Az így beágyazott jószágra a legrégebb időben először a kocsit húzták rá, később csak a kocsioldalt húzták körbe az ágyon, míg az utóbbi időben lovakkal, tehennel, ökrökkel nyomtattak. Rendszeren négy lovat vezettek az ágyra; a lovak fejében csak kötőfék volt, a kötőfékek szárait tartotta az ágy közepén álló lóhajtó. A lovak egymás mellett, párosával egymás után, néha egyesével egymás után jártak körbe az ágyon.

Nyomtatás előtt a lovak körmeit és csülkeit begyantázták, hogy a jóság ki ne verje a ló körmét. Nyomtatás közben a lóhajtó apró lépésekkel változtatta helyét, majd a kötőfék szárát hosszabbra, rövidebbre fogta, ezáltal az ágyat keresztül-kesül gyúrták a lovak, de mindig körben jártak (tulajdonképpen a körök keresztelték egymást az ágyon). Az így keletkezett járásnak csapás volt a neve. A tehenek és az ökrök a szarvuk köré erősített kötéllal jártak az ágyat, rendszeren egymás után.

Az ágyba való ganajozás ellen az ökröket és a teheneket farukra szerelt tarisznyával látták el; lovaknál az ágy mellett álló fiú figyelmeztette a lóhajtót és szükség esetén megállt az ágy. A lóganajt falapáttal szedték fel az ágyról. (Különböző szólásmódok az ágyra: hadd szóljon az ágy = nyomtassanak a lovak, menjen a munka. Hadd ropogjon az ágy = jó száraz a jóság, lehet nyomtatni, ropogni fog a gabona szára. Hadd szélesedjen az ágy = jól gyúrnák széjjel a lovak az ágyat.). Mindaddig nyomtattak, jártak, amíg kalász volt az ágyon; mikor már kalász nem volt a felszínen, következett az ágy lecsapolása. A felső, kinyomtatott szalmát favillákkal mintegy lakaparták, az első csapó után ment a másik, harmadik és így rendek szerint lecsapták a kinyomtatott szalmát, amelyet aztán még másodszor meggyúrtak. A lecsapást az ágy közepén kezdték és mindkét oldalra ment egy-egy csapó. Az így letisztított ágyat most megfordították. A még kalászos jószágot (az ágygal szemben állva) bal felé fordították; fa- és vasvillákkal először felrázták a még nyomtatás alá kerülő jószágot és nyomban új ágyba fordították. Fordításnál a villát jobb kézzel rendszeren fogták, bal kézzel pedig nem alsó, hanem szintén felsőfogást vetek. Az így megfordított ágyat eligazították és a szemet besöpörték az ágy alá. Fordítás után újra járattak, nyomtattak.

Rendszeren 2—3-szor fordítottak egy ágyat. Az utolsó fordítás után (minden fordítás előtt csaptattak) a szalma nélküli ágyat megegyeszer megjáratták lovakkal, letokoltatták. (A toklászt letörettek a szemről).

Tokoláshoz régebben a kocsioldalt is használták, mivel az súlyánál fogva mintegy lemángorolta (lemángoróta) a toklászt. A már letokolt szemet a gereblye fejével, falapáttákkal és felfordított mosószekek húzásával a sopába (pajtába) tolták. Ezután a lecsapott szalmát utoljára meggyúrták.

ták; gyúratás után a szalmát *lerázták* a kazal elé (a kinyomtatott szalmát a fordításkor használt villa fogással gyorsan továbbrázták), majd a tökéletesen kinyomtatott szalmát (amely közül villával való rázással sem *potytyant szem*) a *szalmaadogató*, vagy *hosszúnyelű* villával a kazalra hordták. A szalmaadogató villa rendszeren bükkfanyélból és háromra kovácsolt villavasból készült. A villát az adogató az *összeveretelt* szalmarakásba szúrta, egyik fiú lenvonta a villa végét, az adogató felemelte a szalmát vállhoz fektetett villatartással a létrán a kazalra vitte, vagy a *létraápon* ülőnek adta, aki aztán a kazalra adta fel a szalmát.

Rendszeren 2—3 ágy kinyomtatott, *törekes szemét* zsákokba rakták és a falu mellett lévő tisztásokon az ú. n. *szóróhelyeken, szórták* (szórás, szelelés, hogy a szél kifújja a pelyvát és az apró töreket). A nyomtatás legnagyobb veszedelme az volt, amikor az *ágy elázott*, a sebes zivatar *elmosta, kimosta* az ágy alól a szemet. A megázott szérút a leggondosabban eligazították, hogy újra ágyvazhassanak. Huzamosabb rossz idő esetén az asztagból a sopába hordták jószágot és ott nyomtatták. Sokszor télen is nyomtattak, ez volt a *fagyon-nyomtatás*. A nyomtatásban a gazdasszony, a menyecske és a szolgálk segítettek a gazdának.

(Tardoskedd, Szlovenszókó.)

Morvay Gyula.

Éjjeli legeltetés és a pásztortűz a Hortobágyon. A Hortobágy-pusztán a legeltetési rendben nagyon fontos szerepet játszik az éjjeli legeltetés, vagy jártatás.

Lőrincnaptól kezdve az éjjelek hosszúak. A jóság este hamar összeáll, soká virrad, hosszú az éjszaka, ezért, hogy a jóság meg ne éhezzen, éjszaka is legeltetnek egy sort. A marha naplementre magától összeáll a *poros álláson*. A marha állítása a Hortobágy-pusztán legeltetési évad szerint más és más helyt, de mindig a kunyhó közelében a szabad ég alatt történik.

Ha a pásztor telkesíteni akar, ha apró posványokat akar betapostatni valahol, ott állítja össze a marhát. Ezt az állást a régi, XVIII. sz. térképeken „baromállás”-nak jelzik. Mindig hátsabb helyen van.

A baromállásnak kiszemelt helyre a pásztorok egy nagy tölgyfaoszlopot, rendszeren egy elnyűtt tölgyfavályú hatalmas testét állítják a földbe, úgyhogy 50—60 centi bele van ásva a kemény szikes talajba és 2½—3 méter kiáll belőle. A jószágot az oszlophoz szoktatják. Ezt az oszlopot *dörgölöző fá*-nak nevezik azért, mert a jóság, mikor este az állásra ér, ehhez megdörzsöli nyakát, testét és úgy fekszik le.

A baromálláson, ha a jóság állandóan ott hál, lassankint eltapos minden fűvet, azt felvágja. A talaj feltaposott rétege összekeveredik a jóság ganéjával, lassankint megszárad és felporzik. Az ember a füves pusztáról poros területre lép, ezért a neve *poros állás*. A poros állás nagysága a jóság száma szerint változik, mindig kör alakú. Átmérője lehet 100—200 méter, középpontja körülbelül az ágos, a dörgölöző fa.

Ha esős idő van, a poros állás csupa sár. Ilyenkor a jóság kihúzódik feküdni a gyepre. Az is nedves és hideg, de nem sáros. A poros álláson a jóság összefekszik. Az egy gazda jószága egy csomóban van. A tehén fiával fekszik együtt. Az ismerős jóságok együvé vackolnak. A csoportok nyáron, a meleg éjszakákon széjjel húzódnak, összel, ha hűl az idő, szorosán összebújnak és így melegítik egymást.

A marhát, illetve a gulyát akkor állítja külön a fűvön a pásztor, ha tőzeget, mint ők mondják, *ganét* csinál. Ilyenkor 7 nap egymásután a kunyhó közelében más és más helyen állítják össze, ganéját megszártják és összegyűjtik.

Az éjszakai jártatás régen általános legeltetési szabály volt. A pásztor szerződésébe bele volt véve, ma már alig csinálja egy-két régi pásztor.

Amelyik gulyánál be van véve az éjszakai legeltetés, a jószág már rá van szokva. Este úgy 10 óra tájban megmozdul a jószág magában. Lassan elindul bizonyos irányban, de soha arra, ahol azon a napon legelt. Ha a jószág indul, a pásztorok nógatják a restebbeket. Így a számadó bojtár a gulya közepén átmegy, közben noszogatja, költögeti a marhát. Az elejére ér és csendesen halad a jószág előtt. A két bojtár a két szélén halad szintén lassan. A jószágot nem hajtják. Megterül magában és legel az éjszakában.

Ha az éjfélműlik, a Göncöl-szekér megfordul, a három bojtár összejön a gulya elején és egy pipa dohányt elszívnak. Ekkorra a jószág is jólakott. A jószág most magától megfordul és lassan legelve indul állása felé. Hajnali két órára a pásztorok visszakisérik és lassan sírva, bögve újra lefekszik a marha, a bojtárok a gulyaszélen egymástól távol lefeküsznek.

Abban az időben, mikor a jószág elindult, a talyigás a vasalótól 6—10 lépésre, de a korlátón kívül, árvaganéból nagy tüzet rak. A jó száraz gané izzik, mint a koks és erős fénye messze ellátszik a végtelen pusztán. Ezt közönségesen *pásztortűz*-nek nevezik. A pásztorok nem nevezik ezen a néven. Ők úgy mondják csak, hogy tüzelnek. Pl.: „A hármási gulyás is tüzel már!” Szegődéskor is ígérik. „En még tüzelek, jártatok ősszel!” — írja, varrja magát az öreg számadó.

A tüzet nem azért rakják a szabadban, hogy melegedjenek mellette. Erre jobb hely van a vasalóban. Nem is azért, hogy a bojtárok mellé heveredjenek és furulyázzanak, mint a költők és a regényírók írják, hanem azért, hogy a jártató bojtárok ehhez igazodjanak. Tudjanak tájékozódni a sima és sötét rónán. Nagyon sötét, holdtalan és csillagtalan őszi éjszakán még a legjáratosabb ember is hamar eltéved.

Ősszel meglátszik, hogy melyik gulyás jártat, mert annál a tanyánál rögtön kigyullad a tűz. És minden bojtár tudja, melyik az ő tüze. A számadó bojtár a tűzhöz irányítja eltávozását az állástól és a tűz irányában tér vissza hajnalra. És még így is megtörténik, hogy néhány kóbori vagy ügyetlen marha, különösen borjú, elmarad a gulyától és valahol messze virrad fel.

A tanyásfiú a tűzre mindig rak. „Tüzel folytába” mindaddig, míg a jószág a poros állásra nem ért. Ezután nem tesz több ganét rá, hanem hagyja elsvadni, elaludni a tüzet s maga is feküdni megy a vasalóba. Reggelre csak finom meleg hamu marad a kiegészített gyepen. A vasalóban ellenben egész őszön sohasem alszik ki a tűz.

A Hortobágyon csaknem kizárólag árvaganéból rakják a pásztortüzet, addig Kardos János gulyás számadó a szomszéd Poródon megelégedett azzal, hogyha az üveglámpásban meggyújtotta az olajmécses és a kunyhó elébe tette. Őt ez is kellőleg tájékoztatta.

Ma már egyre kevesebb tűz villan fel a hűvös őszi éjszakákon a Hortobágy-pusztán. A fiatal pásztorok már nem jártatnak ősszel. Újabban a gazdaságok is hodályt építtetnek a jószágoknak, hova a hűvös őszi estén behajtják a marhát és reggelig ki sem eresztik.

A pásztortűz rohamosan eltűnik a rónáról!

Dr. Ecsedi István.

RÉGI FÖLJEGYZÉSEKBŐL.

Viselettörténeti adatok.

A városok és törvényhatóságok levéltárában igen sok körlevelet találunk, mely a körözött személyek viseletét több-kevesebb részletességgel leírja. Mivel a XVIII. századból kevés népviseletet ábrázoló kép maradt reánk, ezek a körözőlevelek igen értékes adalékot szolgáltatnak. Az alábbi szemelvények Kunmadaras, Turkeve és Belényes városok levéltárai körözési jegyzőkönyveiből származnak, főként a XVIII. század második feléből.

Dunántúli adatok:

1771: Kurcz János György, esztergomi 45 éves „két felől levő hunczfutkáját seu fabrikliját gömbölyűen hordozza. Hátul haját az fésővel fejétetejére felakasztva“. (Turkeve, Curr. jk. I. 11.)

1756: Mészáros Jakab abdai (Győr m.) 30 éves magyar „Fekete viselt csákós süvegben, dolmányszürben, bocskorban, egy ingben gatyában“ szökött meg. (Kunmadaras Curr. jk. 2a. 34.)

1770: Unti Márton rétalapi 24 éves magyar, a pécsi tömlőcből „kalapszőködmönz, öreg szürz, bunda, kék irhás nadrág, bakancsban“ szökött meg. Kunmadaras Curr. jk. I. 443.

1784: Schmitt János pozsonymegyei 25 éves „pántlikába befont haját, veres magyar nadrágot, lajbit sárga zsinórral, fekete csizmát, fekete rövid rekli, fekete ócska kerék kalapot viselt“, mikor a tallósi tömlőcből megszökött. Belényes, Curr. jk. 1784.

1773: Jancsi, 30 éves köpcsényi szolga „rövid bajuszú, görbe fűsűs, hosszú szűrt, fejer ujjas lajbit, félviselt kék irhás nadrágot viselt“. Kunmadaras, Curr. jk. III. 289.

1788: Gól Alajos 26 éves nezsideri német oskolamester „fekete hajú, melyet hátul pántlikába bétékerve viselt, feje tetején dupe vagy nyírve. Viselt fejer ratinból kaputot. Hasonló gombokra stáfos biquetes lajbit, fekete materiából német nadrágot. Hordoz magával egy flota sípot“. Belényes, Curr. jk. 1788.

1773: Finta János viselt magyar „rövid fekete hajú, görbe fűsűt viselt. Irhás kék nadrágja, zöld és fejerrel kockás selyem zsinórral. Hosszúszerű rongyos csizmája, paraszti hamuszínű köpönyegje, kalapot viselt. Kunmadaras, Curr. jk. III. 268.

1788: Ismeretlen eszterházi magyar asszony „kék moldon rekli, veres stafos szoknya, kék ketén, fejer harisnya, steklis cipő. A fején fejer posztó és a felett selyem keszkenő“. Belényes, Curr. jk. 1788.

1789: Rác János nádasi puszta (Veszprém m.) 36 éves „világos kék nadrág és lajbi, tarka zsinórral kihányva. Fekete süveg és topán“. Belényes, Curr. jk. 1789.

1755: Purgai László rábasemlyéni 25 éves magyar „fekete szálkás hajú, most pelyhedzik fekete bajuszkája. Néha szürben, néha pedig világoskék feketeprems mentében jár sárga zsinórral. Fekete süvege, világos kék nadrága sárga zsinórral három renddel a czombján által bekötve. Csizmája, fejer nyakravalója szokott lenni“. Kunmadaras, Curr. jk. 2. a.

1755: Szijjártó Mihály 24 éves felsőpatyi magyar haját „két csimbókban viselt, bajusza most pelyhedzik. Világos kék fekete prems mentéje kék zsinórral. Nadrága is kék ugancsak kék zsinórral. Sarkantyús csizmája, fejer lajbija, fekete nyakravalója. Kunmadaras, Curr. jk. 2a.

1755: Letenyei Miklós 29 éves alsópatyi magyar „haját két csimbókban viselt. Szürben, setét kék s néha pedig vászon nadrágban, fekete süvegben, saruban, olykor bocskorban jár“. Kunmadaras, Curr. jk. 2a.

1755. Rác Ferkó alsópatyi 18 éves magyar takács legény. Középtermetű sugár gyerkőcze. Fekete csákós süveget visel, világos kék mentét fekete prémmel, ugyan kék zsinórral cifrázottat. Világos kék nadrágot, sarkantyús csizmát, fehér lajbit, néha fekete fátyol, néha fehér gyolcs nyakravalót“. Kunmadaras, Curr. jk. 2a.

1755. Vajda István 23 éves Mihály fia (Vas m.) lutheránus magyar „hosszú szürben és kankóban jár. Fekete süvegű, irhás kék nadrágú. Bocskort hord“. Kunmadaras, Curr. jk. 2a.

1755. Bandits Ferenc 24 éves nagydömölki (Vas m.) „Fekete süvegű, hosszú szürbe és kankóba, irhás kék nadrágba és bocskorba jár.“ Kunmadaras, Curr. jk. 2a.

1755: Szücs Péter sömlyéni (Vas m.) 23 éves lutheránus magyar „fekete csákós süvegű, kék nadrágú, bocskoros“. Kankóban és hosszú szürben jár.

1755: Finta András sömjéni (Vas m.) 25 éves lutheránus magyar „verhenyeges kondor hajú, csákós süvegbe, kankóba és hosszú szürbe, irhás kék nadrágba, néha csizmába, néha bocskorba jár“. Kunmadaras, Curr. jk. 2a.

1755: Pápai István 25 éves sömjéni magyar „csákós süvegű, irhás kék nadrágú kankóba és öreg szürbe, bocskorba olykor fekete sarkantyús csizmába jár“. Kunmadaras, Curr. jk. 2a.

1756: Lisztár Ferenc 52 éves vönöczki (Vas m.) csordapásztor, „hosszú mind haja, mind bajusza mind szakálla. Füstös öreg szürben, ködmön puszkiban, vászony nadrágban, bocskorban és fekete süvegben jár“. Kunmadaras, Curr. jk. 2a.

1760: Niki András 35 éves pinkafői német: „befont gesztenyeszinű hajú, bajusztalan“. Kunmadaras, Curr. jk. 2a. 192.

1769: Fazekas János 44 éves kisbéri magyar „rövid és kondoros hajú. Ujjas ködmönbe, bagoly süvegbe, setétkék irhás nadrágba, bocskorba ugrott el. Egyéberánt fekete posztóból télen-nyáron hevedert is visel. Kunmadaras, Curr. jk. III. 8.

1770: Ács Istók millefai gyilkos magyar kanász „az haját nagy gombokra viseli“. Kunmadaras, Curr. jk. III. 42.

1770: Tánczos Ferkó 20 éves ukki magyar kanász „kanász módon viselte magát. Setét kék nadrága sárga lapos sinórra. Rövid szegett, a kanászok szokása szerint való szüre. Kunmadaras, Curr. jk. III. 42.

1770: Csordás Mihály botfai (Zala m.) magyar juhász „haját 2 csimbókra viseli“. Turkeve, Curr. jk. I. 443.

1770: Szabó István sándorházi (Zala m.) magyar juhász „fekete rövid csimbókos hajú. Öregszür, fehér lajbi, setétkék nadrág, bocskor van rajta“. Turkeve, Curr. jk. I. 443.

1770: Csordás György zalamegyei szökött katona „sárga haját nagy gombokra viseli. Kunmadaras, Curr. jk. III. 42.

1770? Pap István, a pécsi tömlöcből szökött 20 éves magyar „fekete hosszú üstökös hajú“. Turkeve, Curr. jk. I. 443.

1770? Pap Márton a pécsi tömlöcből szabadult 30 éves magyar „fekete hosszú üstökös hajú. Uj bundája és csizmája volt“. Turkeve, Curr. jk. I. 443.

1775: Csivó Dobits iványi (Baranya m.) rác „bajusza ritka, keskeny, az üstöke be vagy fonva“. Turkeve, Curr. jk. I. 438.

1757: Bartos Mihály 30 éves kisvejkéi magyar „némelykor üstököt visel. Uj rövid dolmányt hord, szürt, póre lábravalót, telekes bocskort, csákós süveget visel“. Kunmadaras, Curr. jk. 2a. 59.

1770: Zsuska, Levák Istvánné 30 éves szokolyi (Tolna m.) kálvinista szökevény asszony „stafos szőr atlacz sárga veres és fejjel tarkázott szoknyát. Magyar győri formára fekete selyemmel kivarrott főkötőt és fehér fátyolból fedelt, melyet hátra szokott kötni. Fejér kötője, tászlis csipkés inge és nyáron sarkas piros papucsot, télen pedig piros steklis

csizmát visel. Gyurkával együtt szökött el". Kunmadaras, Curr. jk. III. 60.

1770: Gyurka 31 éves szokolyi kálvinista szökevény magyar „fekete bodorhajú, bajuszu. Csikós módra zsiros viseltes bundát, bőv lábravalót visel. Egy imegben jár. Kalapot, néha fekete csákós süveget és borjú bőrből sarkantyús csizmát visel. Suskával együtt szökött el 2 lovas baranyai egyes nes oldalú kocsin, melynek a kerekein vaskarikák voltak. Kunmadaras, Curr. jk. III. 60.

1770: Ismeretlen kajdácsi (Tolna m.) sváb sihederek: „két csomóra kötött hajuk“. Egyik hosszú, másik rövid szürben, lábukon bocskor. Turkeve, Curr. jk. I. 443.

1770: Kurcz János György 45 éves dunántuli csapláros „veres hosszú bajuszu. Két felől levő fabrikliját s a huntzfutkáját gömbölyűen hordozza. Hátról az haját fésűvel feje tetejére felakasztva viseli. Kunmadaras, Curr. jk. III. 114.

Felföldi adatok:

1760: Palkó nevű kányi (Abauj m.) 24 éves ruthén „göndör fehér haja két csomóban. Remek fejér mentében, kék nadrágban, fekete csákós süvegben, szürben és fekete csizmában jár.“ Kunmadaras. Curr. jk. 2a. 192.

1795: Nádasdi István tarcali (Zemplén) magyar „kopott aprófürtű guba, fejér német ing, lábravaló, fisléder csizma, kis zsiros kalap van rajta“. Belényes. Curr. jk. 1795.

1754: Török Zsigmond 45 éves felföldi, tud deákul, magyarul s kissé tótul. „Sárga, hosszú, hátul csomóba kötött hajú, megnyírt bajuszu. Mentéje világoskék, anglia róka nyakkal prémezett, dolmánya, nadrága kék, sárga öve. Néha fejér flanelből csinált lajbit, néha pedig veres-tarka lajbit szokott viselni“. Kunmadaras. Curr. jk. 2a.

1754: Kintses Mihály 36 éves felföldi, tud deákul, magyarul s kissé tótul. „Veres hajú, melyet sinórral hátul a tövénél meg szokott kötni. Mentéje, dolmánya viseltes, kék színű, két felől pikkelyes rézgombokkal, fekete báránnyal prémezett és ugyan fekete sinórral készítettett, a dolmánya kék ön gombokkal és pikkelyekkel, néhányszor pedig fejér flanelből való lajbit visel.“ Kunmadaras. Curr. jk. 2a.

1754: Major Mihály, Torna megye börtönéből szökött magyar „fekete haját két csimbókban viseli“. Kunmadaras. Curr. jk. 2a.

Györffy István.

(Folytatjuk.)

IRODALMI SZEMLE.

Csernák Anna: *Ébresszük fel a magyar ízlést. (Hadak Útja. I. évf. 1928. 142. stb. l.).*

Lelkesen agitáló cikk a magyar viseletek megbecsülése, felújítása és megőrzése érdekében. Egyebek között kisebb népviseleti gyűjtemények, mintegy kis néprajzi múzeumok, szervezését is javasolja, hogy régi jó példák szerint minden vidék fölújthassa elvetett magyar viseletét, — ha majd felébred benne a magyar lelkiismeret. V.

Csete Balázs csepeli polg. isk. rajz-tanár évek óta járja az országot vakácións időben s tapasztalatait, néprajzi megfigyeléseit vidám, hangulatos tudósí-

tásokban, hűséges rajzokban közölgeti ifjúsági folyóiratokban, hogy kedvet ébresszen az új nemzedékben a régi hagyomány és hagyaték megbecsülése iránt s gyűjtésre, rajzolgatásra buzdítson mindenkit, akinek a gyűjtés módjában van. Mintaszerű fölvételeivel nem egyszer gazdagította a Néprajzi Múzeum képgyűjteményét is. Legutóbb az *Ifjúság és Élet* hasábjain ír (1929, 11. sz.) *Pásztorok, művészek* címmel s a *Szülők Lapjában* (1929, 3. sz.) *Mentsük meg a magyar népművészet emlékeit!* című lelkes fölhívásban buzdít kicsinyeket és nagyokat a magyar szép megmentésére. E népművészeti gyűjtőakcióból derekasán kiveszi a részét *Siklaki István*, a

Szülők Lapja és az *Ifjú Polgárok Lapja* szerkesztője is, aki ez utóbbi folyóiratban pályázatot is hirdetett népművészeti gyűjtések tárgyában s a pályázat szövege elé eleven, megkapó bevezetőt írt. A pályázaton rajz- és kézimunkatársak, valamint növendékeik vehetnek részt. Reméljük, hogy a lelkes, körültekintő fölhívásoknak meglesz a kívánatos sikere is. V. K.

Fettich Nándor: *A zöldhalompusztai szkita lelet* (nyolc táblával és három szövegközti képpel, francia szöveggel *Archaeologia Hungarica* III., kiadja a M. N. Múzeum Barátainak Egyesülete, Budapest, 1928).

A múlt év tavaszán Mezőkeresztesen talált halotthamvasztásos remek szkita sírlelet anyagának gondos és nagy irodalmi felkészültséggel támogatott összehasonlító leírása (aranylemezből trébelt 37 cm hosszú szarvasalak, elektronból készült lánc orozlánalakokkal, préselt félgömbös gombok és csüngő). A szerencsés lelet (egy gazdagabb melléklet töredéke) újabb bizonyossága a délorosz földön gyökerező szkita kultúra magyarországi provinciájának. „A földhalompusztai szkita lelet a környező terület régészeti anyagába beállítva, Magyarország östörténetének abba a szakába vet világító sugarat, melyről az írásbeli adatoknak (majdnem azt mondhatnánk) hiánya és a régészeti adatoknak aránylagos ritkasága miatt eddig talán legkevésbé tudunk” stb. — mondja tudós szerzőnk.

Vajon mikor jutunk oda, hogy az élő magyarság történetének mai szakába vethessünk világító sugarat egy olyan fényes kiadvánnyal, mint amilyennel a mi fajunktól távolálló szkita fejedelmeket megtiszteltük? *Bátky Zsigmond.*

Alföldi élet. Írta: *Túri Mészáros István.* Kecskemét, 1928. (8-r., 118 l.)

Szülőföldjének, az alsó Körös és Berettyó völgyének földjéből, vizéből, levegőjéből táplálkozik, ennek alakjaival vesződik, ennek eseményeiből tevődik össze az a 15 elbeszélés, amit szerzője fenti gyűjtőcím alatt könyvalakban is kiadott. Zsíros, de helyel-közzel szikes ez a föld, lomha folyású a víz, délibábos a levegő; az alakok jobbára földtúró parasztok, agyafúrt pásztorok, az események ezért leginkább az ökörhöz, a birkához, meg a pulihoz, a nyári, meg őszi munkákhoz, a disznóöléshez, meg

disznótorhoz, a búbos kemencéhez, a Hortobágyhoz, a vendégmarasztaló sárhoz stb. fűződnek. Étnográfikumok ezek, már csak azért is, mert írójuk régi, ki próbált meglátója, gyűjtője, feldolgozója a magyar népnyelvnek, néprajznak. A könyvet *Benyovszky István* neves festőművésznek több rajza díszíti. (A könyv árát nem tudjuk, de szerzője, aki nyug. pü. titkár, Szolnokon, Thököly-út 57. szám alatt él). *Madarassy.*

A régi magyar juhászat. Írta: *vitéz Málnási Ödön dr.* Budapest, 1928. (8-r., 43 lap).

A magyar juhászat multjának is, jelenének is, országrészenként más és más képe van. Aki tehát a régi magyar juhászatról ír, attól joggal elvárhatjuk, hogy e változatos és nagyarányú képsorozatot megkísérli szerves egészbe foglalni, hacsak 43 lapon is. Sajnos, a füzetben nem ezt találjuk, hanem a képsorozatnak csak egy darabját, a szerző előszava szerint is a *régi magyar juhászatra nézve általánosan jellemző (!?) szoboszlói juhászatot.* A füzet címe tehát helyesen ez: *Hajdúszoboszló juhászata.* Azt azonban készséggel elismerjük, hogy ezen a szűkebb téren nagy szabású munkát végzett szerző. Mint mondja, műve érdekében *Herman Ottó* pásztorosztárának áttanulmányozása és a hajdúszoboszlói városi levéltár idevonatkozó anyagának átvizsgálása után, részben személyesen, részben kérdőívek útján a hortobágyi puszta déli felében lévő angyalházi, ú. n. külső és a város mellett fekvő, ú. n. belsőlegelőnek juhászaihoz átlag 300—300, a juhtartó gazdákhoz pedig átlag 70—70 kérdést intézett. Ennyi alaposág mellett igazán kár, hogy olyan kevés figyelmet fordított a tőzsomszédos Hortobágy és Nagy-kunság legelőterületein folyó, hasznos berendezésű juhászokodásra — *Zoltai Lajosnak, Ecsedi Istvánnak, szigetgyőrffy Istvánnak, Móricz Pálnak* idevágó tanulmányaát, cikkeit meg sem említi —, mert az összevetést így az olvasónak magának kell elvégeznie. Tanulmánya két önálló részre oszlik; az első a juhászokról, a másik a juhászatról szól. A kettő közül az utóbbit, mely egyébként a M. N. Múzeum Néprajzi Tárának értesítője mult évi folyamában teljes egészében megjelent, tartjuk a gondosabbnak, tehát értékesebbnek. Különösen tanulságosak ebben a juhászfélre, azok tenyésztésére és gondozá-

sára, a legelőterületekre és a pásztor-
enyhelyekre vonatkozó megfigyelések.
(A vasalóval összeépített, négyszögalakú,
fedett nádsátornak *cserény* nevééről való
tudósítása azonban nyilván téves infor-
máción alapul!). Mint mondja, művének
megírásánál „a szaktudósok, a laikus
érdeklődők, a gazdák és a juhászok igé-
nyeire” egyaránt tekintettel óhajtott
lenni. Régi igazság azonban, hogy több
urat egyszerre szolgálni nem lehet,
miért is a túlságosan pongyolára sza-
bott stílus többször veszélyezteti a ta-
nulmány tudományos értékét. Ettől el-
tekintve, a tanulmányt komoly, hézag-
pótló tudományos munkának tartjuk,
amivel a magyar juhászat eljövendő
monográfusának számolnia kell. A ta-
nulmány értékét dr. *Ébner Sándornak*
16 fényképe és 1 térkép emeli. Bolti
ára 6 pengő. *Madarassy.*

Wirth Zdenek: *Umění Českoslo-
venského Lidu*, 4° 20 old. cseh és 2—
2 old. francia, angol, lengyel, olasz, német,
orosz és horvát szöveg. 189 tábla.

A könyv nem annyira a csehszlovák
népművészet ismertetésével, mint in-
kább azzal a problémával foglalkozik,
hogy mily mértékben hatottak az ú. n.
nagy művészetek, valamint az úri osz-
tály ez utóbbi a parasztművészetre, s
hogy ez utóbbi mennyire vette át és
örizte meg a felülről jövő újabb és
újabb stílustendenciákat. Mintaszerűen
szép reprodukciókban mutatja be a népi
művészet legkülönfélébb ágazatait, nem
feledkezve meg a temetők díszítéséről,
gyermekjátékokról, üveggyöngymunkák-
ról sem. A templom és kastély befolyása
mindenütt észlelhető s érdekes pl. a
gyárilag előállított kerámiai termékek-
nek a népi vevőközönség izléséhez való
alkalmazkodása. A viselet egyes darab-
jai, sőt az egyes technikák, mint pl. a
csipke készítése is úri eredetűek, a nép-
nek tehát nem annyira teremtő, mint
inkább átalakító tehetőségére hívja fel
figyelmünket. A kitűnő fényképek s a
lelkiismeretesen pontos adatok a szak-
emberek figyelmére is igényt tarthatnak.

Palotay Gertrud.

Jorga N.: *L'Art populaire en Rou-
manie*, 4°, 135 o. 136 szövegközötti ábra,
18 színes tábla, Paris, 1923.

Sok szeretettel, hozzáértéssel és tájé-
kozottsággal állította össze N. Jorga a
román népművészet ágazatainak ezt a
gyűjteményes kötetét. Főbb szakaszai:
a román ház és ennek díszítőművei, a

viselet és ékítőművei, parasztszőnyegek,
a házi eszközök, kerámia, tojásdíszítő-
művek. A szöveg, sajnós, nem ment a
mostanában Romániában divatos pro-
pagandisztikus ízü túlzásoktól, melyek
a könyv tudományos értékét némileg
csökkentik. A népművészet egyes ágai-
nak lelkiismeretes alapos ösmertetéséért,
az adatok valódi és pontos közléséért
azonban a tudományos világ előismerése
illeti. A szép színes táblák, a jól össze-
válogatott reprodukciók a népművésze-
tek minden barátjának igaz örömeire
fognak szolgálni. A bevezetésben és a
konklúzióban a román nép eredetére
vonatkozó következtetéseit korainak
tartjuk, a néprajzi kutatás ma még nem
lévén abban a stádiumban, hogy ily-
nemű kérdésekre feleletet adhasson. Kár,
hogy a nyomdatechnika nincs azon a
magaslaton, melyet a tárgy méltán meg-
érdemelne.

Palotay Gertrud.

Václavik, Ant.: *Podunajska dedina
v Československu*, Bratislava, 1925, 4°,
440 l. LXXI tábla és 106 ábra, francia
és angol kivonattal.

A Pozsonytól keletre, szerző szerint
a „tót Kisalföldön” fekvő *Horvátgurab*
község néprajzi monográfiája. A fölthe-
tőleg nem tót származású író szüksé-
gesnek látja bevezetésül elmondani, bi-
zonyára az idegen közönség számára,
hogy a tót földet Magyarország csak a
XI. sz. első negyedében (!) hódította
meg s az 1918-ban szabadult fel az iga-
alól. A magyarok mindig rabszolgaként
kezeltek az országukba bekebelezett né-
peket stb.

Hogy ez mennyiben felel meg a való-
ságnak, arra saját maga ad választ, mi-
kor ezt mondja: „A lakosok mindent
összevéve, nemzetiségükre *horvátok*, bár
a háború előtt tótnak deklarálták
öket!” Tehát nem magyarok!

A tót elkeresztelésre pedig idézzük az
1910-es népszámlálást, amelyből az de-
rül ki, hogy a lakosok közül 687 tótnak,
330 horvátnak és 85 magyarnak vallotta
magát (gróf Pálffy-uradalom van a köz-
ségben). Pozsony megye monográfiájá-
ban meg éppen azt olvassuk (72. lap),
hogy a „lakosok túlnyomó számban
horvátok”.

Majdnem négyszázéves zsarnokság
sem tudta tehát nemzeti mivoltukból
kiforgatni őket, s föl kell tennünk, hogy
az új kormányzat gondoskodik teljes
visszahorvátosításukról.

Igaz, hogy viszont lentebb meg azt

olvassuk, hogy a budapesti kormány magyarosító politikája dacára is, a magyar hatás volt a legkisebb a nép életére. Ennél még a német befolyás is nagyobb volt.

Ha ezt csupán arra a pár kölcsön-szóra alapítja, amit a magyarból átvették, igazsa lehet. Ha ellenben azt állítja, hogy a népviseletre vonatkozó szokások az őcsehvel rokon (!) és csak a férfiviseletben vannak tót és horvát nevek, nincs igaza, mert vannak abban magyarok is, pl. *mente*, *suba*, *csizma*, *cifra mesterke*.

Úgy nézem egyébként, hogy szerző nagyon is kezdő etnográfus, akinek nemcsak kellő iskolázottsága, hanem még modern faluleíró programja sincs. A gazdag képanyag közléséért azonban (a község valóságos néprajzi múzeum: írja) elismerés illeti. B. Zs.

Eesti Rahva Muuseumi Aastaramat IV. Tartu, 1928 (170 l., 90 á., német kivonattal). Megemlítjük: *Ederberg*: Észtparasztházak, *Tõnson*: Az észtpürdőház, *Ränk*: Az észteke, *Manninen*: Néprajzi jegyzetek észtingermanlandból (a karélok egy régi ága és a XVII. sz.-ban beköltözött finnek laknak itt oroszokkal vegyesen), *Kurrik*: Szalmafonatok az észtparasztházban, *Laid*: Forgácsvilágítóartó, *Leinbock*: A lèvek halászata és rákászata (igen alapos tanulmány).

Manninen, I.: *Übersicht d. ethnogr. Sammlarbeit in Eesti in den Jahren 1923—1926* (Sitzungsberichte d. Gelehrt. Estn. Ges. 1927).

A néprajzi anyag gyűjtését az Észtp Nemzeti Múzeum intézte. A gyűjtemény állománya 1926 végén 28.000 darab tárgy. A munkában a múzeum tisztviselői, kellőleg előkészített főiskolai ösztöndíjas ifjúság és önkéntesek vettek részt. Egyes adatok és tárgyak országos elterjedésének megállapításában miniszteri rendeletre a néptanítók tevékenykedtek. A módszeres gyűjtésben és beható leírásban az egyes tárgycsoportokról (viselet, építkezés, gazdálkodás stb.) készített, aprólékosan kidolgozott kérdőívek nagy segítségére voltak a munkának. A négy év alatt kereken 100 monográfikus leírás került be ily módon a múzeumba, s egyes tárgyak kataszter-szerű előfordulásáról pontos térképek készültek. Említsük még meg, hogy a néprajz az észtegyetemen nem mostoha gyermek, mint nálunk. B.

Toivonen, J., H.: *Über Alter und Entwicklung des Ackerbaus bei den finn-ugr. Völkern* (Suomal.-ugril. seuran toiminterksia LVIII, Helsinki, 1928).

A finn-ugor népek már őshazájukban ismerték a primitív földmívelést. Termesztettek gabonaféléket, alkalmasint búzát, ezt darává vagy liszté törték s ebből kását vagy kenyeret csináltak. Ebből a korból való a magyar kenyér szó is, melynek votják megfelelője darát jelent.

A finn-permi korban, Kr. e. 2500 évvel már többféle gabonát termeltek. Ide való a magyar köles. Ennek vogul megfelelője a húsból és lisztből készített kása. A magyarok csak későn, bolgár közvetítés útján ismerkedtek meg a haladottabb földmíveléssel. B.

Glasznik: *ethnogr. muzeja u Beogradu, knjiga III, 1928* (120 l., rövid francia kivonattal). Megemlítjük: *Mironova*: Köztött népi holmik (harisnyák), *Drobnyakovic*: Népviselet Koszmáj vidékén, *Mijatovic*: Népi edények lopótökből, *Vlahovics*: Belgrád—Száva-környéki férfiviselet, *Bas*: Szlovén szélalmok, *Bibliográfia* 1927-ről és a Belgrádi múzeum beszámolója 1928-ról.

Weigand, G.: *Ethnographie v. Makedonien*. Geschichtlich-nationaler sprachlicher-statistischer Teil, Leipzig, 1924, 8°, 104 lap, 1 népviseleti képpel.

A könyv a következő három fejezetre oszlik: I. Történeti-néprajzi áttekintés, II. A népesség összetételéről, jelleméről, életmódjáról általában, III. Az egyes nemzetiségek nyelve, nyelvhatárai és elterjedése. A munka tartalma és célja e fejezetekből megítélhető. B.

Marco Polo: *Am Hofe des Groszkhans, Reisen in Hochasien u. China*, bearb. von Dr. A. Herrmann, 2. Aufl. Leipzig, 1926.

A nagy utazó munkájának népszerű kivonata néhány egykorú japán képpel. A kevésbé ismert fogalmakról, személy- és helynevekről szóló magyarátatok igen helyénvalók. B.

Karutz, R.: *Atlas der Völkerkunde. Die Völker Europas, 60 Tafeln von R. Karutz* és *West-Indonesien, Sumatra (Java)*, Borneo, 45 Tafeln von A. Krämer, Stuttgart (I. Értésítő 1926. 45.).

Hogy a fenti sorozatból egy Európa-kötet nem hiányozhat, kétségtelen. Az is bizonyos, hogy ez a kötet csak sze-

melvényeket hozhat a kontinens ősnéprajzának leltárából. Mi legyen már most az, ami az egyes népfajokra úgyahogy jellemző, bajos eldönteni. Annál nehezebb, minél mélyebbre hatolunk a népkultúrákba. Nem is mondjuk, hogy ez az összeállítás minden tekintetben sikerült, s az egyes népeket az az anyag képviseli, amit várunk. De viszont elismerjük, hogy ennek többféle nehézsége van.

A 60 táblából egy jutott a magyarokra 12 ábrával. Ebből az 1. számú, egy gyalogguzsalyos cigányasszony s a 7. számú, egy oláh rontó viaszbaba, bátran elmaradhatott volna. Ellenben az oláhok egyik táblájából (85), a 10. és 11., egy kisajtó s egy cifrajárom Kálotaszegből, idetartozik. A járom különben hibásan van rajzolva. Ugyanezen az oldalon a 7. sz. kézi sörmény, a 8. sz. facske s a 13. és 14. sz. „Tischtruhe“

rajza is hiányos. A kézi malom különben még nyolc más táblán is szerepel! A 77. tábla bőgatyás alakja se cseh s ugyanott a két furulyázó legény se az, hanem gyetvai tót. Hogy a 81. lapon az 5. és 6. számú vas nyárstartó és vas tűzikutya mit keres éppen a szerbek kultúrvagyona közt, nem értjük.

A rólunk írt szövegben ugyancsak sok a kifogásolni való. Hogy a pásztorfaragványokon lévő állatalakok a szibériai bronzkorral, vagy a kirgizekkel kapcsolódnak össze bennünket, mi nem mernénk állítani.

A 128. lapon közölt „térkép az európai népek nevével“ nagyon is felületes. A volgai finnek, huculok stb. neve nem jó helyre került.

A *Nyugat-Indonézia-kötet* igen részletesen, módszeresen és talán túlzott irodalmi fölszereléssel van kidolgozva.

Bátky Zsigmond.

BEÉRKEZETT KÖNYVEK.

- Horák, J.:** Histoire de l'ethnographie et du folk-lore tchécoslovaque. Prague, 1924.
- Szidorov, A. Sz.:** Znaharsztvo, koldovszto i porcsa u naroda komi. Leningrad, 1928.
- A Napkelet lexikona.** Budapest, 1927.
- vitéz Málnási Ödön dr.:** Hajdúszoboszló története. Debrecen, 1928.
- A Magyar Nemzeti Múzeum kiállításai.** V. Tíz év szerzeményei. 1919—1928. Budapest, 1928.
- Het Nederlandsch Openlucht Museum te Arnhem.** 1928.
- Bulletin du Musée Ethnographique de Beograd.**
- Izvestija na Narodnja Etnografszki Muzei v Szofia.** Bulletin du Musée National Ethnographique de Sofia. Sofia, 1927.
- Schünemann, Konrad:** Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert. (Ungarische Bibliothek. I. Reihe, 8.) Berlin u. Leipzig, 1923.
- Vereening het Nederlandsch Openluchtmuseum gevestigd te Arnhem.** Gids van het Museum. Arnhem, 1925.
- Zajti Ferenc:** A hún-magyar őstörténelem. (Aveszt-könyvtár. XVI.) Budapest, 1928.
- Berneker, Erich dr.:** Slavisches etymologisches Wörterbuch. I. Heidelberg, 1924.
- Baráthosi-Balogh Benedek:** Vázlatok török testvéreink történetéből. Budapest, 1928.
- Baráthosi-Balogh Benedek:** Japánföldi bolyongások. Budapest, 1928.
- Dr. Györffy István:** A szilaj pásztorok. Karcag, 1928.
- Materialii po Etnografii Rosszii.** Tom. I. St. Peterbourg, 1910., tom. II. Petrograd, 1914., tom. IV. Leningrad, 1927.
- Wiklund, K. B.:** Hurn länge har det funnits Lappar Sämtland och Härjedalen. (Uppsala, 1928.)
- Leinbock, F.:** Teaduslikud ja kunstiasutised Tartus. Tartus, 1927.
- Hurda, Jakob, dr. és Kogudest, Teiste:** Eesti rahvalaulud. Tartu, 1926.
- Ränk, Gustav:** Das estnische Nationalmuseum und die ethnographische Arbeit in Eesti, 1922—27. H. n., é. n.
- Túri Mészáros István:** Alföldi élet. Kecskemét, 1928.
- Kálevalseuran vuosikirja.** 1—2—3. Helsinki, 1921—22—23.
- vitéz Málnási Ödön dr.:** A régi magyar juhászat. Budapest, 1928.
- Ernyey József:** A gyógyszerészeti múzeumok ügye. Pápa, 1928.
- Eperjesy Kálmán:** Kézirati térképek Magyarországról a bécsi levéltárakban. Szeged, 1928.
- Jelentés Debrecen szabad királyi város múzeumának és közművelődési könyv-**

- tárának 1926. évi működéséről. Összeállította: *Zoltai Lajos*. Debrecen, 1927.
- Évi jelentés a Veszprémmegyei Múzeum és múzeumi könyvtár 1927/28. évi fejlődéséről és évvégi állapotáról. Összeállította: *Laczkó Dezső*. Veszprém, 1928.
- Heierli, Julius*: Die Volkstrachten von Bern. Erlenbach b. Zürich, 1928.
- Nioradze, Georg*: Der Schamanismus bei den sibirischen Völkern. Stuttgart, 1925.
- Volkkundliche Bibliographie für die Jahre 1921 und 1922*. Herausgegeben von *E. Hoffmann—Kray*. Berlin u. Leipzig, 1927.
- Deutsche Siedlungsforschungen*. Rudolf Kötzschke zum 60. Geburtstag dargestellt von Freunden, Fachgenossen und Schülern. Leipzig—Berlin, 1927.
- Pessler, Wilhelm*: Niedersachsen. (Deutsche Volkskunst. I.) München é. n.
- Brandt, Otto H.*: Grundriss der Deutschkunde. Bielefeld u. Leipzig, 1927.
- Geramb, Viktor, dr.*: Volkskunde der Steiermark. Wien, 1926.
- Weigand, Gustav, dr.*: Ethnographie von Makedonien. Leipzig, 1924.
- Krohn, Kaarle*: K. F. Karjalainen. Porvoo, 1921.
- Karjalainen, K. F.*: Die Religion der Jugra-Völker. I. Übersetzt von *Oskar Hackman*. Porvoo, 1921.
- Schmidt, Max, Dr.*: Die Aruaken. Leipzig, 1917.
- Knabenhans, Alfred, Dr.*: Die politische Organisation bei den australischen Eingeborenen. Berlin u. Leipzig, 1919.
- Krohn, Kaarle*: Die folkloristische Arbeitsmethode. Oslo, 1926.
- Kaindl, R. F., Dr.*: Bei den deutschen Brüdern in Gross-Rumänien. Wien, 1924.
- Atlas der Völkerkunde*. Bd. II.: *Karutz, R., Dr.*: Die Völker Europas. Stuttgart, 1926.
- Atlas der Völkerkunde*. *Krämer, Augustin, Dr.*: West-Indonesien. (Sumatra, Java, Borneo.) Stuttgart, é. n.
- Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. Herausgegeben: von *E. Hoffmann—Kray* und *Hanns Bachtold—Stäubli*. Band I. 1—10. Lieferung. Berlin u. Leipzig, 1927.
- Marco Polo*: Am Hofe des Grosskhans. Bearbeitet von *Dr. Albert Herrmann*. Leipzig, 1926.
- Schulerus, A.*: Siebenbürgisch-sächsische Volkskunde im Umriss. Leipzig, 1926.
- Le Coq, Albert, von*: Von Land und Leuten in Ostturkistan. Leipzig, 1928.
- Makovskiy, S.*: Peasant art of Subcarpathian Russia. Prague, 1926.
- Csalóközi Múzeum*. Szerk. *Jankó Zoltán*. Bratislava—Pozsony, 1928.
- Geramb, Viktor, Dr.*: Das steirische Volkskundemuseum (Graz), é. n.
- Deutsche Volkskunst*. Bd. II. *Lindner, Werner*: Mark Brandenburg. München, 1924. — U. a.: Bd. III. *Creutz, Max*: Die Rheinlande. München, 1924. — U. a.: Bd. IV. *Karlinger, Hans*: Bayern. München, 1925. — U. a. Bd. V. *Gröber, Karl*: Schwaben. München, 1925. — U. a. Bd. VI. *Ritz, Josef*: Franken. München, 1926. — U. a.: Bd. VII. *Redslob, Edwin*: Thüringen. München, 1926. — U. a.: Bd. VIII. *Grundmann, Günther* und *Hahn, Konrad*: Schlesien. München. — U. a.: Bd. IX. *Uebe, Rudolf*: Westfalen. München, 1927. — U. A.: Bd. X. *Clasen, Heinz, Karl*: Ostpreussen. München.
- Zdeněk, Wirth*: Umění československého lidu. Praha, 1928.
- Vávroušek, Boh.*: Dědina. Praha, 1925.
- Václavik, Ant.*: Podunajská dedina v. Československu, v. Bratislava, 1925.
- Weitere Beiträge zur schweizerischen Ur-Ethnographie* aus den Kantonen Wallis, Graubünden und Tessin und deren prähistorischen und ethnographischen Parallelen. Von *Prof. Dr. L. Rüttimeyer*. Basel, 1918.
- Rüttimeyer, L.*: Über einige archaische Gerätschaften und Gebräuche im Kanton Wallis und ihre prähistorischen und ethnographischen Parallelen. Basel, 1916.
- Wiklund, K. B.*: Mera om skiadans historia. (Malmö.) 1928.
- Szohor Pál*: Nyíregyháza az örökváltság századik évében Nyíregyháza, 1924.
- Kosiński, Karol*: Znaczenie badań nowów skórnych kończyn dolnych dla antropologii. Warszawa, 1926.
- Poppe, N. N.*: Csuvasi i ich szoszedi. Csebokszarj, 1927.
- Asszociacija Naucsno—Isszledovatelyszkih Insztitutov pri Fiz—Matemat—Fakulytete Igo M. G. Univerzitetu Trudii Antropologicseszkiego Insztituta*. Viipuszk I. Prilozenie k Ruszkomu Antropologicseszkomu Zsurnalu, Tom. XIV., viipuszk 1—2. Moszkva, 1925.
- Pavlov, F.*: Csuvasi i ich peszennoe i muzikalynoetnoscseszto. Muzikalnoetnograficseszkie ocserki. Csebokszarj, 1926.
- Tretij Etnograficseszki Szbornik*. Kosztroma, 1923.
- Materialii po szvadjbe i szemejno-rodovomu sztroju narodov Sz Sz Sz R.* Leningrad, 1926.
- Marr, N.*: Iz perezsivanij do-izstorije

- ceszkogo naszelenija Evropii, plemen-
nich ili klasszovovich, v russzkoij recsi
i toponimike. Csebokszarj, 1925.
- Marr, N.: Csuvasi-jafetidii na Volge.
Csebokszarj, 1926.
- Izvesztija Turkesztanszkogo Otdela
Russzkogo Geograficeszkogo Obs-
csesztva. Tom XV. Taskent, 1922.
- Izvesztija Zapadno-Szibirszkogo Otdela
Russzkogo Geograficeszkogo Obs-
csesztva. Tom V. 1925—1926 Omszk,
1926.
- Vesztnik Rjazanszkich kraevedov. 1—4.
sz. Rjazan, 1925.
- (Travaux de la Société Scientifique
d'azerbaidjan.) Zejnallii, H.: Azer-
bajdzsanskie poszlovicii i pogovorki.
Baku, 1926.
- Russzkij Antropologiceszkij Zszurnal.
Tom. 14. viipuszk 3—4., tom. 15. vii-
puszk 1—2. (Moszkva.) 1926.
- Kalitkin, N.: Ornament sityja Kosztrom-
szkogo polusubka. (Kosztroma, 1926.)
- Baudouin de Constenay Ehrenkreutzowa,
C.: Wskazówki dla zbierajacych prze-
dmoty dla Muzeum Etnograficznego
Uniwersytetu Stefana Batorego w
Wilnie. Wilno. (1926.)
- Bartolyd, V. V.: Iran. Isztorecszkij
Obzor. Taskent, 1926.
- Szevernaja Azija. Obscsesztvenno-naucs-
nii zszornal. Kniga pjataja-sesztaja.
(5—6.) (Moszkva.) 1926.
- Tadzszikisztan. Szbornik sztatej... Tas-
kent, 1925.
- Beynon, E. D.: Ancestral occupations
of the Hungarians, New York, é. n.
- Dietrich, Bernhard, Dr.: Kleinasiatische
Stickvereien. Plauen i. V., 1911.
- Festschrift [] publication d'hommage
offerte au P. W. Schmidt. 76 sprach-
wissenschaftliche, ethnologische, reli-
gionswissenschaftliche, prähistorische
und andere Studien. Wien, 1928.
- Niederle, Dr., Lubor: Puvod a počátky
slovanu jižnich. (Slovanské Starožit-
nosti. Díl II. Svazek I. V Praze 1906.
Svazek II. U. o. 1910. — U. a.: Puvod
a počátky slovanu západnich. (Slov.
Star. Díl III.) U. o. 1919. — U. a.:
Puvod a počátky slovanu východnich.
(Slov. Star. Oddíl I. Sv. IV.) U. o.
1924. — U. a.: Život starých slovanu.
(Slov. Star. Dílu I. Svazek 1.) U. o.
1911. — U. a.: Život starých slovanu.
(Slov. Star. Dílu I. Svazek 2.) U. o.
1913. — U. a.: Život starých slovanu.
(Slov. Star. Dílu III. Svazek 1.) U. o.
1921. — U. a.: Život starých slovanu.
(Slov. Star. Dílu II. Svazek 1.) U. o.
1924. — U. a.: Život starých slovanu.
(Slov. Star. Dílu III. Svazek 2.) U. o.
1925. — U. a.: Slovanské starožitnosti.
Díl I. Puvod a počátky naroda slo-
vanského, Svazek I. (Historicka Bib-
liotéka. Č. IV.) V Praze 1912. — U. a.:
Slovanské starožitnosti. Díl I. Svazek
II. U. o. 1926.
- Handwörterbuch des deutschen Aber-
glaubens... I. Bd. 11 Lieferung. Berlin
u. Leipzig, 1928.
- Erdélyi Lajos, dr.: Magyar nyelvi tanul-
mányok. Budapest, 1929.
- Erdélyi Lajos, dr.: A székelyek erede-
téhez nyelvjárásaik alapján I. Buda-
pest, 1928.
- Jorga, N.: L'art populaire en Roumaine.
Paris, 1923.

MÚZEUMI HÍREK.

Néprajzi Múzeumunk az 1929. év
I. negyedében 638 darab tárggyal gya-
rapodott. Ebből vétel 341, ajándék 297
darab. A vételekből női kézimunka 143,
fénykép 198 darab. Ajándékozott Gren-
szer Béla 1, Szabó Patay József 1,
Szeöts Béla 1, Madarassy László 1, a
M. N. Múzeum Barátainak Szövetsége
1 darab tárgyat. Tóth Mária 17, Györfly
István 70, Kankovszky Ervin 20, Domo-
kos Pál Péter 1, Schiller Rudolf 10, Éb-
ner Sándor 9, Ecsedi István 15, Ernyey
József 131, Horváth Géza 10 és Luby
Margit 9 darab fényképet. Könyvtári
szaporulat 108 kötet. Ebből vétel 47,
ajándék 42, csere 19 kötet. Ajándéko-
zott Bátky Zsigmond 2, Geramb Vik-
tor 1, Orosz Endre 1, Szohot Pál 1, Or-
szágos Bibliográfiai Központ 2, Néprajzi

Társaság 1, Balogh József 1, C. Moran
1 és ismeretlen 6 kötetet.

Látogatók száma 1490.

A folyó munkák nagyobbik fele most
is a revízióra esett.

**Néprajzi tanszék a szegedi egye-
temen.** Kormányzó Úr Ó Főméltósága,
gróf Klebelsberg Kuno miniszter urunk
javaslatára a szegedi egyetem néprajzi
tanszékére dr. Solymossy Sándor-t, a
Magyar Néprajzi Társaság alelnökét ny.
r. tanárnak kinevezni kegyeskedett.

Köteles hálánk és mély köszönetünk
illesse e helyen is Ó Excellenciáját az
első egyetemi néprajzi tanszék felállí-
tásáért. A kiváló tudósunk pedig sok
erőt és eredményes munkát kívánunk.

ANZEIGER

XIX.
JAHRG.

DER ETHNOGRAPHISCHEN ABTEILUNG
DES UNGAR. NATIONAL-MUSEUMS

1929.
II. HEFT

Seite 33. TÜRÍ, MESZÁROS: *Beiträge zur Feldwirtschaft der Tiefebene*. Fortsetzung des Artikels auf S. 105—113, 1928 des *Ertesítő*. Hierin wird der *Tretplatz*, das *Bettlegen*, das *Treten*, *Streuen*, das *Abmessen des Getreides*, das *Aufbewahren in Gruben* und das *Forträumen des Strohes* beschrieben.

Seite 45. BÁT KY, ZS.: *Schacht u. Fenster*. (Fortsetzung v. S. 15—18, *Ertesítő*, 1928.) Das Wort *okno* ist gemeinslavisch. In der ungarischen Sprache kommt es schon im XII. vor, doch weder damals, noch seither bedeutete es *Fenster* in unserer Sprache, wie dies im Slovenischen der Fall ist, wogegen der betreffende Artikel besagt, dass die ungarische Bevölkerung des Dunántúl den Hausbau von den dortigen Slovenen gelernt hat.

Vom ungarischen Worte *ablak* (Fenster) — welches slavischen Ursprunges ist — behauptet er, dass es von den Slovenen übernommen wurde. Dagegen spricht aber die Tatsache, dass das Wort *ablak* (oblok) von den ungarischen Slovenen nur ab und zu, von dem österreichischen Slovenentum aber überhaupt nicht gekannt ist. Es ist also sehr leicht möglich, dass das Wort und der Gegenstand gerade umgekehrt, also vom Ungarischen ins Slovenische kam, obwohl wir selbst bemerken, dass zwischen den zweierlei Häusern viele solche gemeinsame Züge bestehen, welche eher slavisches, als ungarisches Gepräge zeigen.

Auf den alten, aus einem einzigen Raum bestehenden transdanubischen Häusern war kein im heutigen Sinne des Wortes genanntes *oblok* (Fenster), sondern bloss ein Rauchloch auf der Seitenwand, welches, seiner Rolle zufolge, dem slavischen *okno* entspricht. Ein *ablak* (Fenster) erhielten sie, durch Vermittlung der wohlhabenderen Häuser, erst, als das einzellige Haus durch eine neue Zelle, die Stube (*szo*ba) erweitert wurde. Dieses, ursprünglich ebenfalls slavische *szo*ba (*soba*) ging vom Ungarischen zu den südslavischen Völkern über. Diese südslavischen Völker nannten die Fenster der separaten Stube nun wiederum *okno* und nicht *oblok*. In solchen Gegenden aber, wo das slovenische Volk doch das Wort *oblok* kennt, so kam dies — zufolge der dem Artikel beigeschlossenen neuesten Antworten — beinahe sicherlich durch ungarische Vermittlung zu ihnen.

Das Wesentliche ist, dass das Erörtern solcherartiger Ursprungs-Fragen noch verfrüht ist.

Seite 49. BÁT KY, ZS.: *Woher kam die Ofenstube nach Bosnien?* Die ungarische *szo*ba (= Stube) geht auf das slavische *iz*ba, dies wieder auf das germanische *stuba* zurück. Anfangs bedeutete es *Ofen*.

Das Wort *soba* ist auch in den südslavischen Sprachen (kroatisch, serbisch, bulgarisch, albanisch, osmanisch, wallachisch) vorhanden ebenfalls in doppelsinniger Bedeutung. Unzweifelhaft entlehnten sie es direkt oder indirekt aus dem ungarischen, und werden heute eher nur die mit einem Ofen versehenen Wohnräume der wohlhabenderen Häuser so genannt.

Über den Ursprung dieser mitteleuropäischen Kulturerrungenschaft im bosnischen Hause äusserten sich viele. *Haberlandt*, A. behauptet, dass dies hier höchstens 150 Jahre alt ist (früher waren Kamine, und Glutbecken in Mode) und die deutschen Siedler der kroatischen Militärgrenze und des Banates werden diejenige gewesen sein, die die vornehmen türkischen Grundbesitzer mit dieser bequemen Einrichtung vom XVIII. Jahrhundert an bekannt machten. Von ihnen aus verbreitete er sich dann unter den Bauern.

Dagegen behauptet Autor, dass die türkischen Herren den Ofen auf dem Gebiete Ungarns kennen lernten: 1. weil Kachelöfen (mit konkaven und konvexen Kacheln) der Zeugenschaft von Ausgrabungen zufolge schon mehr als 100 Jahre vor Ansiedlung der Deutschen Süd-Ungarns in den Bauernhäusern des Alföld verbreitet waren; 2. weil türkische Herren gerade auf ungarischem Gebiet, in ungarischen Städten längere Zeit andauernd wohnten und hier, offenkundig, mit ungarischen Herren in Kontakt waren und sich befreundeten; 3. der nördliche Teil des Balkan wurde und wird teilweise auch heute noch von Ungarn aus mit Töpferwaren versehen (*Boné*) also annehmbarer Weise auch mit Öfen, wo die Ofen-Fabrikation „eine besondere und verhältnismässig hohe Entwicklungsstufe erreichte“ (*Murko*).

Gewiss ist, dass das ungarische *szo*ba (*soba* = Ofen u. Stube) — Wort und Gegenstand — von den Türken hier erlernt wurde und sie vermittelten es teilweise zu den Balkanvölkern und sogar auf die Halbinsel Krim, wo es ebenfalls bekannt ist.

Seite 51. MORVAY, GY.: *Das Treten in Tardoskéd (Slovenko)*. Die Beschreibung des Tretens mittels Pferden in der Kleinen Ungarischen Tiefebene.

Seite 53. ECSEDI, S.: *Nächtliche Weide und Hirtenfeuer im Hortobágy*. Beschreibung der nächtlichen Weide-Art der Rinderhirten. Die nächtlichen Feuer dienen zur Orientierung der das Vieh weidenden Hirten.

Seite 55. Aus alten Aufzeichnungen.

Seite 57. Literarische Besprechungen.

Seite 63. Musealnachrichten.

Seite 64. *Anzeiger* (Deutscher Auszug).

A kiadásért felelős: Dr. BÁT KY ZSIGMOND.

Kir. Magyar Egyetemi Nyomda. 1929. Budapest VIII, Múzeum-körút 6. — (Dr. Czákó Elemér.)

Adatok a székelykapu történetéhez.

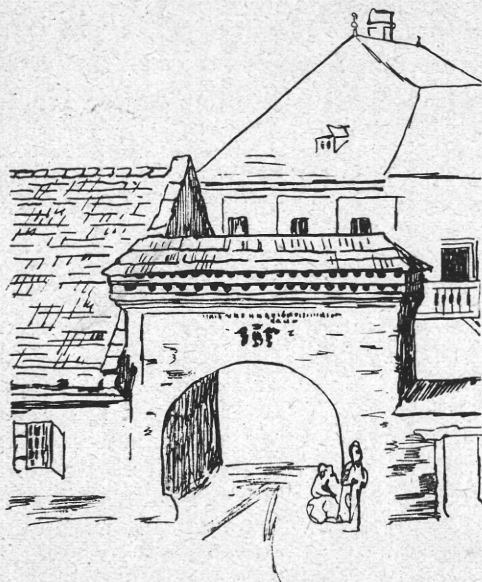
A székelykapu a magyarság néprajzának, népművészetének egyik legszembetűnőbb, legérdekesebb megnyilatkozása. Környezetéhez képest hatalmas arányai, többnyire pazarul faragott és festett díszítményei, kiskapu fölötti, címerekre emlékeztető ábrázolásai, barátot hívogató, ellenséget riogató — nem ritkán latin nyelvű — feliratai, gyakran két sorral is bővelkedő galambbúgjai — ha a galamb majdnem oly ritka is benne, mint a fehér holló —: nemcsak az etnográfus, de a köztük járó turista figyelmét is azonnal magukra terelik és magyarázatra ingerlik. A megfejtésekben, eredeztetésekben nincs is hiány.

Először *Huszka József* próbálta a székely házzal együttesen a kapu multját is földeríteni. Kutatása a húnokon, Priszkosz Rhétor följegyzésein keresztül Kelet felé irányította, perzsa, indiai, kínai analógiákra utalta s a biblián keresztül Fönícia fölemlítésére is rákésztette.¹ Már itt is elismerjük, hogy nem alaptalanul. A másik érdemes székely kutató, *Szinte Gábor* már óvatosabb volt s magyarázatért nem ment messzebb a székely falu templománál s a székely kaput a cinteremkapuból eredeztette, anélkül, hogy a cinterem és cinteremkapu egykori mivoltát fölfedte volna.² Mint később látni fogjuk, ő is igaz úton járt, ha nem is tudatosan. A harmadik vélemény a *Györffy Istváné*, akit Tagányi Károlynak az egykori magyar gyepürendszeréről írt kitűnő tanulmánya a Körösvidék gyepe emlékeinek kutatására serkentett s e tájon tett vizsgálódásai egyik eredményeként új föltevést fogalmazott a székelykapu eredetéről. Ennek lényege a következő: „A székelykapu nem más, mint az egykori gyepükapu s mindenütt megtaláljuk, ahol egykor gyepü lehetett... A székelykapu vagy gyepükapu másodlagosan mint községkapu nyert alkalmazást... A kapu akkor került a házak elé, mikor már a község közös belső területe egyénivé lett, a telkeket felkerítették s utcákat hagytak. Részben ugyanezen fázisokon ment keresztül a gyepü is, míg végre kerítés lett belőle.“ Minthogy Györffy ama vélemény híve, amely szerint a székelység határőrséget jelent, a határőrség pedig mindenütt az egykori gyepük közelében lakott: a székelykapu a határőrség emléke és ahol feltűnedezik, mindenütt az egykori gyepüörök emlékét kereshetjük. Szerinte a székelykapu nem is hazai specialitás, aminthogy a gyepürendszer sem magyar, hanem nemzetközi védelmi rendszer. „A székelykapuból magyar legfeljebb

¹ *Huszka*: A székely ház. Bpest, 1895. — V. ö. *Jankó* ismertetését: Ethn. VI. 1895. 19—20. l.

² *Szinte G.*: A kapu a Székelyföldön. Ért. 1909. Eredet: 45—46. l.

az, amit ráfaragtunk.³ Györffy feltevéséhez csatlakozik Cs. Sebestyén Károly szörénységi nagykapu-kutatása, amelynek idetartozó eredménye ez: „Mindenesetre érdekes az a tény, hogy ez az egész terület is [ahol t. i. a nagykapu előfordul], mint a Székelyföld, az ország határa mentén húzódik végig. Az egy krassói falut [azaz Gerlistyét] kivéve, az egész terület pontosan összeesik az 1873-ban felosztott magyar határőrvidék, illetőleg a volt karánsebesi 13. számú oláh-bánsági határőrezred területével.”⁴ E kongruenciára csak annyi megjegyzést kívánunk tenni, hogy a határőrvidék sokkal fiatalabb, semhogy az egykori gyepürendszerrel együtt lehetne emlegetni; így

1. ábra. A tordai fejedelmi kúria 1588-ban épült kapuja.

2. ábra. Német kapu vigyázóházzal. Kirchheim (Erfurt mellett).

a kettő között (gyepürendszer és határőrvidék) csak annyi a kapcsolat, hogy egyik is, másik is hadászati célú alkotás, illetőleg intézmény. Más kérdés, hogy a szóban levő szörénységi terület része volt-e az egykori országkerítő gyepürendszernek.

Mint ahogy Huszka bizonyos megállapításait, valamint Szinte eredetét — alább következő megokolással — elfogadhatjuk, egészben véve elfogadható Györffy föltevése is, bár az egész székelykapu-kérdés alaktani kérdés, amiben csak a formáknak lehet kétségtelen bizonyító erejük s oly egyéb (nyelvi, történeti, néprajzi stb.) emlékeknek, amelyek a szóban levő formákra adnak tőlük telhető felvilágosítást. A székelykapu (nevezetesen ma annak tartott leg-

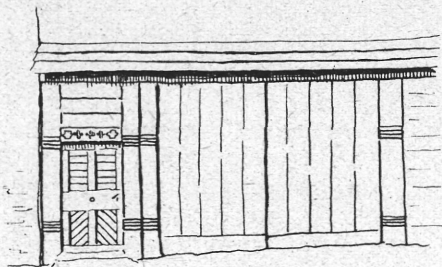
³ Györffy I.: A feketekőrösvölgyi magyarság települése. Az erdélyi magyarság eredete. Kny. a Földr. Közl. 1913. XLI. kötetéből. 100—101. l. V. ö. *Tagányi*: Gyepü és gyepü elve. Magy. Nyelv, IX. 97. stb.

⁴ Sebestyén K.: A székelykapu földrajzi elterjedésének újabb adatai. Népélet (Ethn.) 1923—24. 40. l.

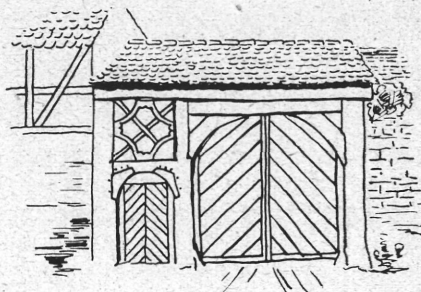

klasszikusabb példányai szerint) nyilván több, mint egyszerűen fedeles nagykapu s ezeket tartva szemmel, nem állítható, hogy pl. a feketekörösvölgyi nagykapu, „formájára nézve tökéletesen megegyezik a székelykapuval”. Tökéletesen megegyezik némely nagy-szalontai, hajduszoboszlói, kecskeméti vagy debreceni, de nem a XVII., XVIII. századi székely nagykapukkal, amelyeket ugyanis, már csak régiségüknél fogva is, tipikus példányoknak kell tekintenünk.

A nagykapukkal foglalkozó hazai és külföldi kutatók eredményei után ma már kétségtelen, hogy a székelyhez egyben-másban hasonló nagykapuk a Székelységen kívül Erdély más területein, az Alföldön, Veszprém megyében, a Felvidéken. Horvátországban, Bulgáriában, Cseh- és Morvaországban, Németországban, Hollandiában is vannak vagy voltak s újabban Románia területéről is fölbukkant néhány példány, részben talán magyar kéztől eredően (pl.

3. ábra. Debreceni nagykapu.
(1870. Honvéd-u. 62.)

4. ábra. Német nagykapu, Wetterau.
(Schwindrazheim után.)

Mogos Antalétól).⁵ Ezekből azonban mindössze a német kapuk között akadunk olyanokra, amelyekről elmondhatjuk, hogy bizonyos legjellemzőbb jelekre nézve a klasszikus székelykapukkal egyezők. (L. 4., 8., 9. á.)

A székelykapu történetét kétségtelen adatok alapján nem tudjuk messzebb követni 1673-nál, amikor a legrégebb ránk maradt s ma is meglévő mikházi kapu épült a ferencendi barátok klostroma elé.⁶ Az ennél is régibb székelyes szabású, nevezetesen galambbúgos nagykapu már kétséges adat: a tordai középkori eredetű fejedelmi kúria 1588-ban épült s a múlt század második felében is fennállott nagykapuja, minthogy felirata szerint is „porta lapidea”, azaz kőkapu, holott a székelykapu legjellemzőbb példányai fából valók. Viszont a lapidea jelző látszólagos hangsúlyozása arra a föltevésre unszol, hogy előbb fakapu állott a helyén s talán galambbúgos (fa-) födele is a régi fakapu maradványa volt.⁷ (1. ábra.) Ez adatokon túl

⁵ L. Tigara Samurçay: L'art du peuple roumain. Catalog de l'exposition de Genève. 1925. 13., 23., 24. l. — U. a.: Izvoade de creștături ale țărănului român. București, 1928. 9., 10. l.

⁶ Ma a Nemzeti Múzeum birtokában van. Abrázolását l. Szinte: Id. m. 2. tábla.

⁷ Eredeti rajzát l. Orbán B.: Torda város és környéke. Bpest, 1889. 470. l.

a székelykaput nem nyomozhatjuk, csupán a fából való nagykapukat, amelyek egyben-másban a székelykapu történetére nézve is valamást tehetnek s közelebbi multjára rávilágíthatnak. Valamikor, a szerencsésebb, adatokban egyre gazdagodó jövendőben talán a távolabbi mult is megvilágosodik, amikor nagykapuink vagy éppen székelykapuink egyik-másik alakbeli sajátága talán az egykori gyepük technikai alkatának valamely részével is egybekapcsolható lesz. Hiszen maga a gyepütechnika igazában sohasem tűnt el végképen, sőt egyben-másban a XVI—XVII. század végbeli váralkotásában — úgylátszik — renaissance-át élte. Egyelőre azonban, mai tudásunk szerint, az egykori gyepükapu és a mai székelykapu között akkora különbség mutatkozik, mint a végbeli erősség és az egykori gyepü, e két védelmi mű külső öve: a gyepüelve és a végbeli vár vizesárka között. Nemcsak formára, de terjedelemre nézve is. A gyepüelve egész országrésznyi, a vizesárok legfennebb egy folyóvíz-szélességű. Megfelelően széles természetesen a gyepü is, helyenkint több mérföldnyi, amelynek járhatóbb hágóit, szorosait, vízen való töltéseit nem kapuk, hanem kapu-várak biztosították. Az országos gyepükön való kapu tehát igazában nem kapu, hanem: vár, jóllehet neve *kapu*, még pedig nem csupán a védelmi műnek, de — élő helyneveink vallomása szerint — magának az átkelésre alkalmas helynek is; még akkor is, ha kapu sohasem is volt rajta.⁸ Nem bizonyos például, hogy a mai Kapuvár sopronmegyei község a mai értelemben vett kaputól kapta volna nevét, jóllehet eredeti neve csak *Kapu*, bár első, 1162-i előbukkanása már azt mutatja, hogy erősség is van rajta: *Copuu castrum*. De ez a „kapu” nem mai értelmű, tesszem a székely nagykapukra emlékeztető faépítmény, hanem elsősorban a természet erejével biztosított átkelőhely, amelyenről évszázadok mulva is elismeréssel szólnak, pl. Bertrandon de la Brocquière 1433-ban, aki a Bruckba vezető átkelőhelyről azt mondja, hogy a Lajta nagy mocsáron folyik keresztül s ezen hosszú, feltöltött utat készítettek. „E hely — írja — igen fontos átjáró, kevés emberrel meg lehetne védeni.”⁹ De más példa is azt mutatja, hogy a középkori országkapuk nem „kapuk”, jóllehet nevükben ez a szó benne van; ilyen a Stájerországba vezető átkelőhely is, amelyről egy 1347-i oklevél mint *Nemethkapu*-ról emlékezik, jóllehet „*porticus, transitus*” szavakkal értelmezi: „*vadit ad porticum seu transitum Nemethkapu vocatum in fossato inter civitatem Redege et terram Belmura*”. A székelykapukra vagy általában az európai fából való nagykapukra csak később gondolhatunk, mikor az egykori országkerítő gyepük kisebb györökké, ringekké alakultak, olyan szerkezetűekké, amelyek emléke az avarok köréből szemtanu elbeszélése nyomán a szentgallen-i évkönyvekben maradt ránk,¹⁰ vagy amilyenekről az országkerítő gyepük hanyatlása korából *Rogerus* is megemlékezik. Az ő

⁸ Így jelent a kapu „szorosot” (vaskapu, kőkapu, demirkapu), sőt „hágót”, „sziklagerincet” (várkapu) s általában „elejét, kezdetét egy újabb tájrésznek”. *L. Hefty G.*: A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben. Nyr. 40. k. 213—214. l.

⁹ *L. Szamota*: Régi utazások Magyarországon és a Balkánfélszigeten. Bpest, 1891. 97. l.

¹⁰ A részletes leírást I. Mon. Sangall. Gesta Caroli. Lib. II. 1.

idejében már nemcsak az ország nagyfontosságú hágói, szorosai vannak megerősítve, hanem valóságos kapurendszerek védik még az olyan kisebb erődített helyet is, mint a bihari Tamáshida közelében levő sziget, amelyről a szemtanu Rogerius ezt írja: „A szigetbe senki sem juthatott be másképp, mint egy nagyon szűk és keskeny úton. S az útban egy mérföldnyi távolságon belül három tornyos kapu állott. S ezenkívül köröskörül egy mérföldnyire igen erős gyepek voltak.“¹¹ De igazában már ezek sem székelykapuszerű alkotások, hiszen 'tornyoskapuk', azaz valószínűleg kapubástyaszerű építmények. A gyepek egyikéről különben a honfoglalás krónikása is megemlékezik s történetírói hitelén fordul meg, hogy elhigyük-e neki, amit a meszesi kapuról mond: „... elvégezték, hogy Árpád vezér országának határa a meszesi kapunál legyen. Akkor a föld lakosai parancsukra *kőkapukat* építének“.¹² Az országhatár kapuáról, mint egyes 'kapukról' már az Árpádok alatt is csak úgy lehet beszélni, ahogy később Nándorfejérvárt, Szabácsot, Szigetet vagy Nagyváradot egy-egy országrész — nem is kapujának, hanem — kulcsának nevezik, még tovább haladva az erődítmények *pars pro toto* emeletésében. Az országos jelentőségű gyepek kapuja annyira nem 'kapu', amennyire később Nagyvárad nem egy darab kulcs. Az országkerítő gyepek jelentőségének hanyatlását főleg három körülmény siettette: a várszerkezet nyomán épülő várak, a gyepelevenek adománynyozások és beszivárgások útján való benépesülése és a törzsi, nemzetségi birtoklás elavulása. Az országhatár vámszedőhelyein a gyepek közlekedési jelentősége megmaradt, hadászati jelentőségük azonban szinte semmivé lett. IV. Béla ugyan a tatárok előtt még kijavíttat némely gyepeket, sorsunk azonban már nem a gyepekön, sőt nem is a gyepek közelében dől el. *A gyepek csak a gyepeivel együtt volt értékes védelmi mű.* Hogy az országos gyepek értéke hová csökkent már a tatárjárás idejére is és hogy ekkor már a lakosság, 'a föld népe' is tisztában volt ezzel s nem fogódzott valami nagy bizodalommal beléjük, azt a rogeriusi Várad, Pereg vagy a tamáshidai sziget példája is eléggé bizonyítja. A gyeperendszer — mint maguk a törzsek s a közösen birtokolt föld — kisebb egységekre bomlott s helyét bizonyára az ősi technikák szerint épült góványvárak, földvárak, kolozsvárak, baranyavárak, sövényvárak foglalták el (pl. „In quodam castello Swynwar nuncupato.“ 1283. Okl. Sz.), amely technikák helynévi emléke s technikai gyakorlata máig is él. Hogy az ilyen primitív egységeknek épp úgy volt 'elvé', mint az országos gyepeknek, azt bizonyosra vehetjük, hiszen a jóval későbbi védelmi műveknek is van bizonyos biztosító öve: elárasztott területe, vizesárka stb. Az egykori gyepekre és gyepeutchnikákra vonatkozó helynévi emlékeket tehát nem okvetlenül kell az országos gyepekkel kapcsolnunk össze, hanem ez átmeneti 'győr', 'ring'-szerű kisebb s többé-kevésbé helyi jelentőségű egységekkel, hiszen az országos gyepekről nem tértünk át mindjárt, forradalmi fordulattal, a kőszálokon épült várakra. Gyepekutatásunk tehát ezek szerint bizonyos revízióra szorul.

¹¹ L. Turchányi T. ford. Magy. Könyvt. 46. I.

¹² Anonymus: Gesta Hung. 22. §.

Természetesen az egykori primitív alkatú védelmi műveken is — amelyeket összefoglalóan gyeplővárnak nevezhetünk — voltak kapuk, minthogy azonban alakjuk, alkotásuk felől semmit sem tudunk, ezeket a székelykapuk alkatával, alakjával egyelőre össze nem kapcsolhatjuk. Meg kell tehát elégednünk a vizsgálódás ama szerényebb körével, amit ránk maradt ábrázolások s az alakra és alkatra tartozó, számbavehető emlékek szabnak ki, ezzel korántsem érintve a képzelet ama jogát, hogy több-kevesebb támasztéka tovább ösztökélő föltevéseket építsen. Sőt magunk is élünk e joggal s mindjárt föltételezzük, hogy az ősi primitív védelmi művek technikája igazában sohasem enyészett el s a mai *palánk*, *sövény*, *cserény*, *gógány*, *porgolát*, *borona-baranya*, *sárfal* stb. szavaink s ily nevű, a népi építkezésben élő technikáink ama régieknek egyenes s a lényegben változatlan leszármazottjai. A kőszáli s általában a szűk, de erős kővárak elhanyagolásával s a gyalogság és könnyű lovasság jelentőségének növekedtével, nevezetesen az újkor fordulóján s nálunk nevezetesen a törökvilágban ez ősi, kezdetleges védelmi technikáknak valóságos reneszánsza következett el. E megújított gyakorlatra *Takáts Sándor* világított rá a magyar várakról írt nagybecsű tanulmányában.¹³ Ekkor a várak sorsa már nem a bástyákon, létrákon, védőfolyosókon, szurokontőkön és nyilazóréseken dőlt el, hanem — a mezőben. Nem a hegyi várak falaiban, hanem magukban bíznak a vitézek. Nem reszketnek szavuk elálltan, mint a tatárok előtt ki nyílt várak népe, hanem Balassa Bálint szavai szerint: „Ellenség hírére — Vitézeknek szíve — Gyakorta ott felbuzdul, — Sőt azonkívül is — Csak jókedvéből is — Vitéz próbára indul... — Roppant sereg előtt — Távól a sík mezőt — Széjjel nyargalják, nézik... — Midőn mint jó solymok — Mezőn széjjel járnak, — Vagdalkoznak, futtatnak...” E „roppant seregek,” a vitézi nép elhelyezésére nagy terjedelmű várrészekre volt szükség, ahol ember, állat és takarmány megférhessen. A vitézi tevékenység kihelyeződése, a szegénység, a munka sürgőssége s a helyben található anyagok kényszerű számbavevétele támasztja fel s teszi virágzóvá a fából, vesszőből, sárból való várépítés mesterségét, azaz újítja fel az ősi technikák gyakorlatát. *Takáts* bőséges példával világítja meg mindezt. Még a nevezetes Kanizsa várát sem „építik”, hanem „fonják” 1561-ben, mint ma a falusi ösvényeket s nemcsak a fonásával, de a palánkjával is elkészülnek két nap alatt. Még a több emelet magasságú bástyák is sárból és fából vannak s számtalan vár egyetlen ránk maradt tornya, pl. a Tiszántúl ótornyai, csonkatornyai ilyen primitív alkotású várak egyetlen szilárd (kőből, téglából való) építményei. Többi része elült a sárban, ahonnan véttetett. Ilyen módon és gyorsasággal készültek, *Takáts* szerint, a táborok is és kapukkal csakúgy el voltak látva, mint a várak. Az ilyen alkotású várakról bőséges ábrázolás maradt ránk. Míg a középkori hegyi, kővárakban és várrajzokon a kapu hatalmas falak, bástyák tövében vagy gyomrában húzódik meg, a XV. század végétől kezdve a várak bizonyos részein, nevezetesen külső építményein a nagy fakapuk dominálnak, amelyek mellett az alacsonyabb

¹³ *Takáts S.*: Rajzok a török világból. II. A magyar erősségek. 1—132. l.

palánkok (sövények, latorkertek stb.) éppúgy eltörpülnek, mint a szerény székely kerítések a köztük kiemelkedő székelykapuk mellett. Ilyen nagykapukkal leggyakrabban a várak legkülső, huszárvárnak, huszárvárosnak nevezett része palánkjain, cserényein találkozunk, de nem egy példa mutatja, hogy a vár belsőbb, kerített részein is alkalmazták. A hasznavehető régi várak alatt is építettek palánkot, latorkertet, hogy az új követelményeknek megfelelően lovasságot helyezhessenek el benne, hiszen a török ellen a legfontosabb fegyver nem a lovasság volt.¹⁴ E legkülső kerítés jobbára csak meglepetések ellen szolgált. „A huszárvárosok is szükséges, hogy palánkkal megkerítettessenek — mondja az egykorú följegyzés —, minthogy a vitézlő nép az huszárvárosban laknak.”¹⁵ Ilyenféle hevenyészett kerítéssel hirtelen fölbukkanó „portázó” csapatok, „rigolyás” kurucok és egyéb „kóbolló” népek ellen még az egyébként meg nem erősített alföldi városok is körülkerítkeztek s e kerítésfélék számtalan nevük mellett — érthető képzettársítással — főleg *latorkertnek* neveztek. Így pl. 1695-ben a bécsi udvari haditanács engedélyezi, hogy Debrecen város — amely különben mindig mezőváros volt (erődítmények nélkül) — szélesebb és mélyebb árkokkal és karóval körülkerítettessék... 1701-ben pedig azt határozza a városi tanács, hogy „a szüret idején Hatvan- és Csapó-utcai, ismét Boldogfalvi és Miklós-utcai kapukon kívül a többi bezárva tartassék, *mind kapuk, mind kisajtók* egyformán, hogy az őrzők közül reggel a kapukon kiküldetvén, míg a csordák kimennek, várják meg, azután a kulcsokat hozzák a városházához. Estve hasonlóképen a csordák bebocsátása után a kulcsokat hozzák fel.”¹⁶ *Szabó Kálmán* szíves értesítése szerint hasonlóképen volt ez Kecskeméten is s bizonyára egyebütt is országszerte, sőt másutt is Európában.¹⁷ Efféle régi polgári építményekről azonban ábrázolások nem igen maradtak ránk, nevezetesen olyanok nem, amelyekben kapukat is látnánk; amik maradtak, e tekintetben másodlagos értékűek.¹⁸ Annál nagyobb számmal vannak bizonyos mértékig számbavehető *vár-ábrázolások* a XV. század végső évtizedeitől, helyesebben a könyvnyomtatás hajnalától kezdve. Ez idő nagyjában egybeesik a török előnyomulásának kezdetével, amikor a pogányság és keresztényiség (magyarság) élet-halálharcát az egész akkori művelt világ érdeklődése kísérte s ez érdeklődést az 1500 körül kibontakozó s gyorsan nagyrafejlődő sokszorosító eljárások tömördek ábrázolással igyekeztek kielégíteni. Ez ábrázolások sorát csak gazdagította a *renaissance*

¹⁴ L. Takáts S.: Id. m. 16. l. — E huszárvárosok emléke él az alföldi kertészárosok településformájában, amire Györffy István mutatott rá Az alföldi kertészárosok c. becses tanulmányában. L. Ért. 1926. 105. s k. l.

¹⁵ L. Takáts: Id. m. II. 27. l.

¹⁶ L. Szűcs: Debrecen története. III. 683. l.

¹⁷ Dél-Németországban ilyenyszerű primitív védelmi műveknek maradványai mai napig is megvannak. „Man findet Dörfer, besonders in Süddeutschland, bei denen sich der Zaun oder das Etter zu einem ganzen Wehrsystem, mit Toren, Gräben und Mauern entwickelt hat.“ L. R. Mielke: Das deutsche Dorf. 1913. 21. l.

¹⁸ Mint pl. egy Krisztus születését ábrázoló XV. századi bártfai oltárképen (Divald: Magyarorsz. művészeti eml. Bp. 1927. 149. l.); egy besztercebányai, 1500 körül készült kődomborművön (U. o.: 111. l.); a *Pomerium de Sanctis fratri Pelbarti* 1500 körüli kiadása címlapján (mint gyümölcsöskert kerítése); a *Salamon és Markalf* 1577-i kolozsvári kiadásának címlapján stb. stb.

grafikusainak amaz eljárása, hogy még mindig igen szűk etnográfiai látkörük és érzékük sorompóin belül a Jézus-kori pogányságot is Jézus pogány környezetét ábrázolásaikon az egyetlen ismert pogány néppel, a törökséggel képviseltették.¹⁹ Hogy a minket most érdeklő ez egykorú várrajzok topográfiaailag megbízhatatlanok, ahhoz kétség

5. ábra. Szabács vára Schedel Világkrónikája szerint (1498).
Háttérben a huszárváros nyitott nagykapuja.

nem fér, „hiszen a legtöbbje úgy készült — írja Takáts —, hogy a rajzoló nem is látta az illető várat”.²⁰ De a várrészek technikai alkatát nézve, nincs okunk kételkedni hitelükben, nem az egyes várakat, hanem általában az erősségalkotás módját tekintve, hiszen a technikai elvek és módok közismertek voltak s valóban a XV. század végétől a XVII. század végéig úgyszólván változatlanul találkozunk ugyanazokkal az anyagokkal, technikákkal, formákkal. E jobbjára

¹⁹ Erre nézve igen jellemzők pl. *Dürer Albert*: „Kis és Nagy Passio” és „Mária élete” c. metszetsorozatai.

²⁰ Id. m. II. 15. l.

távlati rajzokon jól szemléltethők a hegyezett karókból ültetett, felül sövényvel megfönt kerítések, hegyesre fűrészelt deszkapalánkok, karóültetvények, kövel, földdel töltött sövénykasok, karókorlátok, a kétsorral ültetett, közükön földdel tömött palánkok stb., stb., vagy a minket most különösebben érdeklő *fedeles nagykapuk*. Miért voltak e kapuk ilyen magasak és fedelesek? Amiért ma is azok: mert így, a kapufélfák felső összekapcsolásával lehet csak igazán szilárd kapukat alkotni, kivált ha könyökben is megfelelő erősítést, tartó és feszítő hevedert kapnak, ahogyan ézt a XV. század nagykapuin s a mai székelykapukon is látjuk. Magasnak is kellett lennie, hiszen rakott takarmányos szekerek jártak alatta; azonkívül a várban, ostromkor vagy más alkalommal „a huszárok a huszárvarban gyülekeztek s gyalogsággal megerősítve várták a további parancsot, merre és hol kell kirontaniok”.²¹ Huszárrohamot közben tartott fegyverrel, szűk és alacsony kapun át elképzelni olyan nehéz, mint tevét túfokán hajtani keresztül. De a kapunak fedettnek is kellett lennie, hogy a fedél védje a szemöldökfát, amely a kapufélfákat tartotta szilárdan, ezek pedig tudvalevőleg nem egyszer nehéz *„bélletti”* kapuszárnyakat hordoztak, bár a huszárvarosban gyakoribb volt a *„rács, rostély, sorompó, ösztörű, borona”*, amelyek részben a régi nyelv, részben a mai nyelvjárások vallomása szerint általában lécezésszerű alkatot jelölnek. Az erős alkotás követelménye tekintetéből az aztán mindegy volt, hogy a kapu szárnyon fordult-e, vagy billenő, emelcsős vagy más rendszerű volt.

Ilyen szabású nagy, fedeles, szárnyas kaput már Szabács 1498-i ábrázolásán is látunk, még pedig mindjárt négyet is: egyet (háttérben) a huszárvaros, kettőt a belső vár, egyet a derékvár sövényén. A belső váron valók egyike fedett portikussal, fedett hídszerű alkotmánnyal is el van látva. (5. ábra.)²² Gyula XVI. századi képe hat kaput mutat s ezek közül három fedeles nagykapu.²³

Takáts Sándor a törökvilág erősségeit javarészt magyar találománynak véli. Főntebb jeleztük, hogy az ekkori primitív erősségalkotás ősi gyakorlat maradványa, felújulása lehet. A gyepe kétségkívül nem magyar találmány s a XV—XVI. sz. erősségeit illetőleg is azt látjuk, hogy hasonló alkotások nyugaton is vannak. Török-magyar közvetítéssel újultak-e fel vagy frissültek-e meg, —

²¹ Takáts: Id. m. 116. l.

²² Az eredeti rajz *Schedel* Világkrónikájában. Facsimile pl. *Acsády*: A magyar birod. tört. I. 783. l. — *Schedel* írja: Castrum sive castellum Turchorum Sabatz denominatum... ex lignis terraque multum curiose perforati opere preparatum... turribus ac fossatis ac vallibus, ... in quo lignea menia ex tabulis fabricata sunt, quarum tabularum compago ita solidum est, ut vix ab intento posset iunctura comprehendendi. Suntque triclivia ambitu prolixiore distincta, porticus in omni decore disposite. Area vero curtis ingenti ambitu cincte ut amplitudo ipsa regiam aulam ostentat. Fo. CCLIII. — U. o.

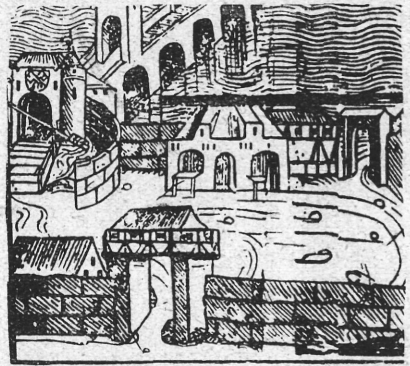
²³ *Szilágyi*: A magyar, nemz. tört. V. 371. l. (1566-ból.) Hasonló nagykapuk láthatók pl. a következő várképeken: *Esztergom* (1595.). *Szilágyi*: A magyar, nemz. tört. V. 516. l. — *Nyitra* (XVII. sz.). U. o. VI. 283. l. — *Munkács* (XVII. sz.). U. o. VII. 474. l. — *Pécs* (1664.). U. o. VII. 186. l. — *Sziget* (XVI. sz.). *Horváth C.*: A magyar irod. tört. 563. l. — *Várpalota* (XVI. sz.). *Szilágyi*: Id. m. V. 494. l. — *Zrinyiújvár* (XVII. sz.). U. o. 166. l. — Történeti monografiáink, metszetgyűjteményeink képanyagából könnyű volna a sort növelni; részletes áttekintésük új anyagot is nyújthat.

nem a mi feladatunk eldönteni. Annyi kétségtelen, hogy pl. Bécs 1483-i festett ábrázolásán már egészen hasonló primitív alkotásokat látunk s még a szép, fedeles nagykapu is ott látható.²⁴ Hasonlót mutat Litvánia (Linz) 1498-i, s Ratisbonae (Regensburg), valamint Patavia (Passau) az elébbivel egykorú ábrázolása.²⁵ (6., 7. á.) Ez utóbbi kettő a nürnbergi Wolgemut mester műhelyében készült, mint a fentebb idézett Szabács ábrázolása is, Schedel Világkrónikája számára. Tudvalevőleg ebben a nürnbergi műhelyben dolgozott a gyulai Ajtós községből származott Dürer Albert is s bizonyára részt is vett ez ábrázolások előállításában. Vajjon a szülei ház révén élt-e benne magyar kapuk emléke, vagy tisztán német modellek után dolgozott-e, nem tudjuk megmondani. Annyi bizonyos, hogy előszeretettel rajzolt kapukat s a maga — talán csak művészi — címerének pajzsára is gondosan

6. ábra. Lituania (Linz) várának részlete Schedel Világkrónikája szerint (1498).

7. ábra. Ratisbonae (Regensburg) várának részlete. Schedel Világkrónikája szerint (1498). Az előtérben „erkélyes” nagykapu.

rajzolt fedeles kiskaput helyezett. (25. á.) Minthogy Jézus életét ábrázoló metszetein a pogányságot jellemző török arcokkal, öltözetekkel szerepelteti, hihető, hogy váraikat s nyilván kapuikat is ismerte. S ha a XVI. században a törököt a magyartól már csak a főrevaló különböztette meg, a Wolgemut-műhely várai s várbeli kapui sem törökök, hanem a törökvilág várai és kapui, ha ugyan nem európai várak és kapuk. Dürer a renaissance módja szerint realista, bizonyos mértékig és tárgykörben népies felfogású, aki a jelenségek aprólékos megfigyelése alapján dolgozott.²⁶

Ha a fedeles nagykapuk felől ma még nem is tudjuk, hogy földrajzilag honnan jöttek és milyen irányban haladtak, annyi bizonyos,

²⁴ Szilágyi: Id. m. IV. 317. 1.

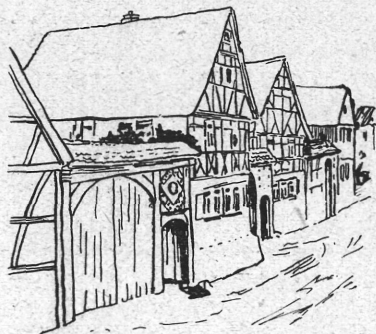
²⁵ Szilágyi: U. o. II. 21. és I. 223. 1.

²⁶ Egyik monografusa, Valentin Scherer írja műveiről: „Fließig ist alles ausgeführt, mit miniaturhafter Treue wird jede Einzelheit betont...“ L. V. Scherer: Dürer. Des Meisters Gemälde, Kupferstiche u. Holzschnitte. III. Aufl. XIII. 1.

hogy Erdélyen kívül Németország egyes területein található a legnagyobb számmal, részben még a XVII. század végéről ránk maradt olyan kapuk, amelyek legtöbb joggal azonosíthatók a székelykapukkal.²⁷ Az is bizonyos, hogy kapuinkat nem a XV. század hozta a magántelkekre sem, annál kevésbé várainkra, amelyek tömegesen épültek már az Árpádok alatt is. A nagykapu egy századdal a tatárjárás után már országosan el volt terjedve, hiszen egy 1342-i dekrétum (1342 : XIX.) a kapura veti ki a 18 dénár adót, a *lucrum camerae*, még pedig minden olyan kapura, amelyen egy szénával vagy (szalmás) gabonával megrakott szekér átmehetett. Ezt a paraszti mértéket a kapu magasságára s nem szélességére kell értenünk, hiszen a kapu szélességét öllel, tengelyhosszal vagy más módon egyszerűbben is meg lehetett volna határozni, nem is szólva a hagyomány szerint már Szent István óta használatos királyi ölről, melynek hiteles mér-

8. ábra. Német kapu (Altenland)
1683-ból.

9. ábra. Német nagykapuk. Wetterau,
Hessen. Schwindrazheim után.

tékét Székesfehérvárat őrizték s amelyről már egy 1372-i oklevél emlékezik, hossza $\frac{1}{10}$ -át pedig később Werbőczy is közli Corpusában.²³ Nagykapu azonban e dekrétum idején még nem volt mindenütt; valószínűleg azokon a helyeken sem, ahol az 1411. IV. dekrétum 2. cikke szerint *valum seu parum portam wlgo vereche dictam*, azaz csak verécét s nem nagykaput állítottak a porták elé. Ezek a helyek a *veröce* szó mai földrajzi elterjedését nézve valószínűleg a fátlanabb Alföld egyes részein lehettek (a mai Jász-Nagykun-Szolnok, Békés, Csongrád, Bács-Bodrog, Hajdú, Bihar, Bereg és Szatmár megyékben s ezen kívül a Palócföld bizonyos részein). Bár a székelyek *lucrum camerae*-t nem fizettek s így rájuk a fentebbi dekrétum rendelkezése nem vonatkozik, nincs okunk fölteni, hogy már ez időben is ne lettek volna nagykapuik.

A nagykapuk multjára nézve még egy történeti tényről kell megemlékeznünk. Köztudomású, hogy az 1514-i parasztlázadás következményeképen egyik ez évi dekrétum egyrészt a jobbágyoknak

²⁷ Részletes leírásukat l. *Schwindrazheim: Deutsche Bauerkunst*, Wien, 1904. 91–92. l. Alább a 30. jegyzetben szószerint idézve.

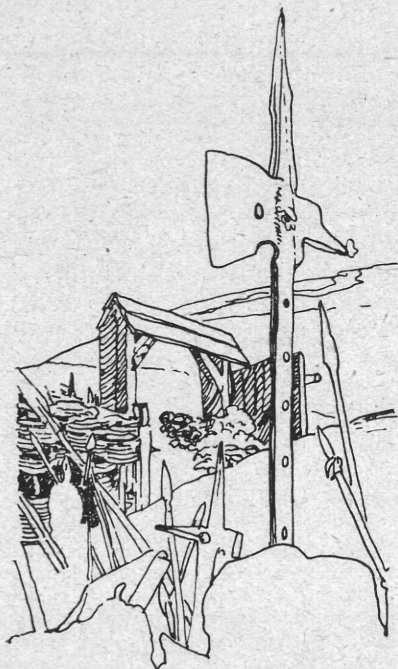
²⁸ L. *Hóman: Magy. pénztörténet*. 488. sk. 1.

megtiltotta a fegyverviselést, másrészt a nemességnek megengedte, hogy lakóházát megerősítse, kastéllá, castellummá alakítsa s hogy a nemesség védelmére minden megyében vár emelkedjék. Míg az újkorforduló hadászati, nevezetesen védelmi elvei a terjedelmes, bár primitív s az ősi technikák felújulását szolgáló módok felé fordultak, az 1514-i dekrétum engedelme a kisebb terjedelmű, középkori szerkezetű várformák divatját hozta magával, hiszen ezekben pusztán védekezésről, középkori rendű elzárkózásról lehet szó s nem ki-rohanásokról, mezei harcokról, nagyobb fegyveres készültség elhelyezéséről. A fából, sárból, *font* és *csapott* terjedelmes várakkal, helyesebben *palánkokkal*, *párkányokkal* egyidejűleg ekképen a castellumok, ez igazi váracskák is elszaporodnak, amelyeknek jellemző, részben a középkorból maradt példái a — különösen Erdélyben — szerte látható kisebb-nagyobb templomerődök is. A várfallal körülvett cinterem a vár piaca, benne jóvizű kút, a harangozó várfal-beli lakása *bástya*, a harangozó neve *várnagy*. Belül, háttal a falnak, apró házacskák, *gabonások* sorakoznak, ezekben tartják a polgárok legfontosabb eledelüket: a búzát és szalonnát. Veszedelem idején menedékhely; a középkorban is, de még a legújabb időkben is; (helyenkint az oláh betörés idején is, eleven tudatával a cinterem egykori rendeltetésének). Ha a templomerőd kapuja, a cinteremkapu: várkapu, akkor elfogadható Szintének egyébként kellőleg meg nem okolt föltevése, hogy a székelykapu a cinteremkapuból keletkezett. De vajjon Székelyföldön e most említett templomkastélyokon kívül épültek-e a nemesség oltalmára való kastélyocskák? Werbőczy szerint ugyan a székelyek mindannyian igazi, sőt „kiváltságos nemesek“, 1562 óta azonban már kevésbé, amikor János Zsigmond ellen fel-lázadván, ősi alkotmányukat, jogait elvesztették s csak a főembereket és lófőszékelyeket vették igazi nemes számba. Ha elébb nem, ez időtől fogva a székely primorok és lófők is bizonyára éltek a kastélyépítés jogával s építhettek rajta latin feliratokkal és a család nemesi címerével ékeskedő nagykapukat is. A mintául szolgálható régi várak ránk maradt primitív ábrázolásainak javarészen azonban sok olyan részlet hiányzik, ami a székelykapukra jellemző. Ilyenek: 1. a nagykapuval többnyire egy fedél alatt levő kiskapu s ez utóbbi fölött alacsonyabb volta miatt keletkező, faragással, lécezéssel, festéssel, gyakran címerelemekkel díszített mező; 2. a kapura vésett feliratok; 3. a galambbűg; 4. a székelykapu gyakori járuléka, a melléje, az útszéli árkon belül épített *szakállszáritó*, amelyet, ha nagyobb (pl. cinteremkapu mellett vagy bent a cinteremben), *portikusnak* neveznek; 5. a kapu díszítésének, címer-töredékeinek színezése stb.

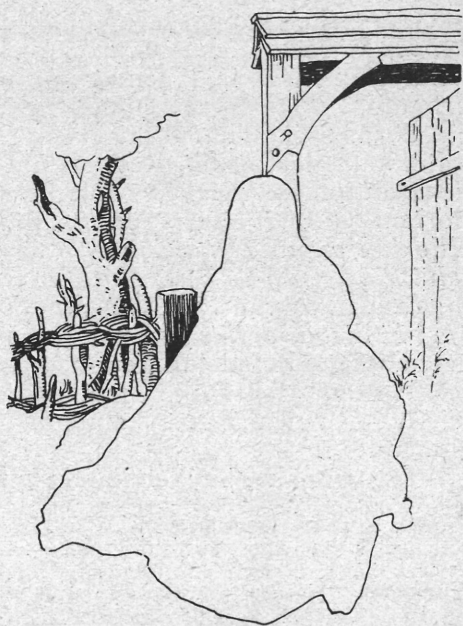
Ezekre nézve tudomásul kell vennünk nemcsak azt, amit fentebb a várrajzok hitelére nézve Takáts Sándor tapasztalataiból idéztünk, hanem azt is, hogy a régi ábrázolások általában véve a hitel kérdését illetőleg sokkal kevésbé voltak habozók, mint mañapság; másrészt az akkori sokszorosító eljárás, a fametszés, aprólékosságok kifejezésére még akkor is kevésbé lett volna képes, ha e várak rajzai minden részletükkel sokkal nagyobb alakban maradtak volna ránk. Az 1498-ban megjelent Schedel-féle Világkrónika sokatmondó ki-

fejezése Szabács rajzára nézve: „*ut sequens figura per omnem diametrum ac formam ostendit*“ mai szemmel nézve természetesen túlzás, mert az ábra alig több, mint vázlatos madártávlati rajz. A régi ábrázolások technikai és hitelbeli szerénysége tehát nem engedi meg, hogy a székelykapuk fenti részleteit keresgéljük rajtuk. Ezért azokat a szórványos leírásokat és egyéb bizonyítékokat is meg kell keresnünk, amelyek arra mutatnak, hogy e régi, várbeli nagykapuk és a székelykapuk között olyan közeli rokonság van, mint ős és ivadék között.

10. ábra. Nagykapu Dürer: *Die Gefangennehmung Christi* c. metszeten (1510).

11. ábra. Nagykapu részlete. (Dürernek tulajdonított *Maria am Hoftor* c. metszeten. 1522.)

1. A székelykapuk alakja, részeinek méretbeli viszonyai, díszítmenyei eléggé ismereteseek, belőlük példát mutatnunk itt felesleges.²⁹ Ehelyett bemutatunk néhány „székelykaput“ Pohlgöns-ből (Wetterau, Hessen), amelyek minden lényeges jegyben egyeznek a mi kapuinkkal, bizonyára azért, mert hasonló eredetűek. Mintha csak Bethlenfalva vagy Zetelaka kapusorait látnók.³⁰ (9. á.)

²⁹ Bőséges sorozatot közöl Huszka: *A székely ház*. Bp., 1895; továbbá Szinte Gábor: *A székely kapu*. Ért. 1909.

³⁰ L. ezekre nézve Schwindratzheim: *Deutsche Baukunst* Wien, 1903 93., 102., továbbá 54. l. Ugyanő a kiskapu fölötti díszítményekből is közöl mutatványokat 62. l. Leírásából is az derül ki, hogy a német kapuk alkatukra nézve a székely kapuk testvérei: „Besonders zierlich pflügt die Gartentür zu sein, monumentaler aber ist das Hoftor. Vielfach hat es eine alte Form bewahrt (besonders schön in Wetterau, so

A székelykapun, vagy ritkábban mellette, a nagykapuval egy fődél alatt mindig van kiskapu is a gyalogember számára. Ugyanígy volt ez a középkori várakban is, különösen a belső kapukon.³¹

A székelykapuk ívelt formájában is a középkori, nevezetesen románkori várkapuk emlékét gyanítjuk, bár a legrégebb, de újrendszerű várak fakapuinak ábrázolásain íves kiképzésnek nyomát sem találjuk; annál bővebben a hegyi várakon. A primitív fametszetű várkapukon, sőt Dürer kapuin is csak egy kapuszárny mutatkozik. Ez nyilván az emelcsős (felvonó, vagy függőlegesen alábocsátható) kapu maradványa, mert a betevő kapu jobbra kétszárnyú, még a huszárvároson is.³²

A székelykapu szárnyainak felső fele többnyire lécezett. (L. 14. á.) A régi várkapukon, latorkertkapukon gyakori a sorompó, amelyen nem a mai gémes sorompó, hanem rácsszerű alkotmány értendő.³³

2. A székelykapuk nagyrészen, a szemöldökfán bizonyos feliratokkal találkozunk. Rendszerint a kapu építtetőjének (s emellett néha építőmesterének) és feleségének neve van fölvésve, pl.: „*Hanc Portam Curavit Fieri Simon Andr. Cum Consore (sic). — Lucia Adorján anno 1777 die jun.*“ Vagy: *Építették (Építették) Bethlenfalvi Pál István és Biró Mária asszony 1825-dik Junii.* — Néha csak a gazda neve van fölvésve, pl.: „*Fueri (sic) Curavit Georgius Intze 1743 11 diebus aprilis.*“³⁴ Ilyen felírás szólt az építésről az 1588-i tordai galambbúgos fejedelmi kapun is.

Hasonló feliratokat találunk a középkori várakon is.³⁵ Nemkülönben a német nagykapukon, mint pl. az itt bemutatott talpas altenlandi-n.

De vannak a székelykapun mástartalmú föliratok is, amelyek

dann in Sachsen, Thüringen, im Alten Lande u. a.), es ist ein hohes, aus Balken solid gefügtes, überdachtes Tor mit grosser, zweiflügeliger Tür als Wagendurchlass und einer kleinen, in dem einen Flügel enthaltenen, oder neben der grossen Tür angebrachten Personentür. Über der letzteren entsteht infolge ihrer geringeren Höhe ein leeres Viereck, das in verschiedenster Weise durch verschrenkte Hölzer, ausgesägte Bretter u. dgl. hübsch ausgefüllt wird, obendrein sind sie, wie die ganzen Umrahmungsbalken mit kerbschnittartigen, auch bemalten Ornamenten ausgeschmückt, in denen Namen, Sprüche, Herz u. a. eine Rolle spielen. Meist sind die Flügel aus Brettern dicht gefügt, bei den Altenländern — die sie von Holland mitbrachten, denn sonst sind sie im rechts- wie linkselbischen Niedersachsen nicht in dieser Form vorhanden — bestehen sie aus dicht gereihten, senkrechten Latten.“ 91., 92. l.

³¹ „Amely várnak főkapuja mellett külön kirohanó ajtócskája nem volt, a kapu egyik szárnyába kis ajtót csináltak, hogy azon esetleg közlekedhessenek anélkül, hogy a nagykaput felnyissák.“ L. *Könyöki J.*: A középkori várak. Bp., 1906. 87. l. Még az „emelcsős“ kapun is van „betevő kisajtó“. L. *Takács*: Id. m. II. 51. l.

³² Pl. Szilágycséh huszárvárának (1682)) „öreg, kétfelé nyíló kapuja rámás, faragott tölgyfadeszkával borított, vasszegekkel sűrűn meg van verve, vaspántos, mellette betevő kisajtó.“ *Takács*: Id. m. II. 41. l.

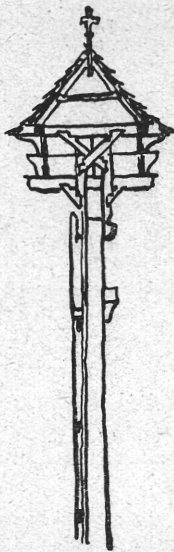
³³ L. *Takács*: Id. m. 33., 35. l. A középkori várak kapuin gyakran leereszthető rács volt. L. *Könyöki*: Id. m. 387. l. — A léces nagykaput Csíkban ma is *rostélyos*-nak nevezik.

³⁴ L. Huszka: Id. m. XVI., XVII., XIX. tábla.

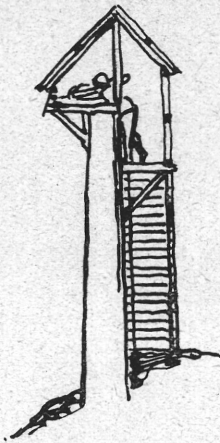
³⁵ „... a kapu felett vagy a várúrnak és némelykor nejének is a címere, vagy kökeretbe (cartouche) foglalt felírás található, melyen homorú betűkkel a vár építtetőjének neve, esetleg nejéé is, és az építési év van bevésve.“ (*Könyöki*: Id. m. 89. l.)

barátot és ellenséget emlegetnek. Ilyenek pl.: „*Jószívű jó barát kapumon bėjöhec.*“ (1798.)³⁶ — „*Az egyenes szívűt ezen kapu várja, kétös szívűt pediglen szépen kizárja.*“ (1809.) — *Isten akaratját hirdető és szóló lak, itt ne menj be prédálós kóbolló.*“³⁷ — „*Ha jó szived neved e kapun bėjöhetsz, De álnokul élvén fel s alá elmehetsz.*“ (1832.)³⁸ — „*Porta Patens Justis Pacemyue (sic) Colentibus Erexit...*“ stb. (18?1.)³⁹ Van olyan is, amelyik elég barátságtalanul mindjárt a halált idézi: „*Ember emlékezzél utolsó órádra.*“ (1847.)⁴⁰ — Aztán van olyan, amelyik mint rossz régi kézirat, másolat másolataként értelmetlenkedik s nemcsak latinságával, de ezzel is bizonyítja, hogy nem a gazda fogalmazása, pl.: „*Guid sibi puissez serit praesentis tempore vitae hoc sibi mesi cum dicitur ite venite.*“ (1747.)⁴¹

12. ábra. A mikházi kapu (1673) keresztmetszete Szinte szerint.

13. ábra. A grafenbachi védőfolyosó keresztmetszete Könyöki szerint.

Nincs ugyan adatunk rá, hogy régi váraink kapuin is lettek volna hasonló, barátnak, ellenségnek beszélő kapuszemöldökök, de azt hinni sincs okunk, hogy hiányoztak. Minthogy a várak gyengéje mindig a kapu volt, a vár e fontos része különös figyelem tárgya. Nemcsak hogy állandóan strázsáltak, de minden kapunyitás és kaputétel háromszoros Jézus kiáltással és a seregdob megverésével történt.⁴² E nagy figyelem bizonyára figyelmeztetőket is tett a kapura.

³⁶ Huszka: Id. m. 39. l.

³⁷ U. o. 14. l.

³⁸ U. o. 21. tábla.

³⁹ U. o. 73. l.

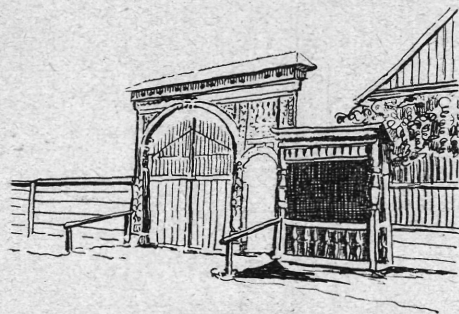
⁴⁰ U. o. 28. l.

⁴¹ U. o. 34. l.

⁴² Takáts: Id. m. 52. l.

Hogy pl. a végbeli élet a kaput ne tette volna beszédessé, néha talán incselkedővé s esetenként az ellenséget ingerlővé is, alig lehet elhinni.⁴³

3. Van a székelykapuk egyik csoportjának egy jellemző része, amely már-már állandó jelzőjük is: — ez a galambbűg. Mását, vagy mai rendeltetésének emlékét sem régi rajzokon, sem írásos emlékekben nem találjuk. A *galambbűg* szó ugyan már *Calepinus* szótárában benne van (1592) — akinek munkatársai között székely is volt —, azonban tudnunk kell, hogy Erdélyben minden galambház bűg, akárhova csinálják is s akár milyen alakú. A galamb ugyan a székelykapu bűgjében majdnem olyan ritka, mint a fehér holló, ráfestve azonban elég gyakori. A székely a galambot nem tartja hasznos madárnak. Ha minden galambbűgben annyi galamb volna, amennyi belefér, — szerinte — nem volna öröm, hanem valóságos istencsapása szegé-

14. ábra. Szovátai kapu; mellette szakállszárító.

15. ábra. Galambbűgös szakállszárító kiskapuval Udvarhely m.

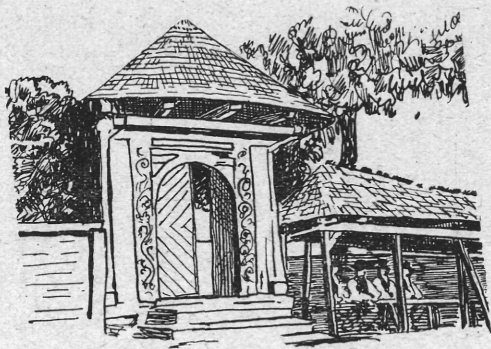
nyes vetéseire. A galambbűg ma — ha valami szépet akarunk róla mondani — szimbolikus jele a szelídségnek, barátságoknak, békének, tehát a kapufölírások emberségesebb egyik felének ábrázolt nyomatéka. E galambbűgök eredetét nem tudjuk ugyan kétségtelenül megmagyarázni, mégis rá kell mutatnunk egy lehetőségre. Mindenekelőtt meg kell említenünk — ha e folyóirat olvasói számára fölösleges is —, hogy a néprajz a tárgyak és részeik egész tömegével tudja igazolni, hogy egykor fontos, a mindennapi életben is nélkülözhetetlen művek, eszközök, alkatelemek céljukvesztetten miként zsugorodnak össze, csökevényesednek el, válnak céltalan sallanggá, díszítménnyé vagy éppen játékká. A székelykapukra épített, néha — mint föntebb jeleztük — minden gyakorlati cél nélkül két renddel is sorakozó galambbűgök magyarázatában ama *padmalyokra*, *erkélyekre*, *filegóriákra*, *csardákokra* s egyéb nevű *ügyelőhelyekre* gondolunk, amelyek úgy a középkori kővárak, mint különösen az újkori erősségek (palánkok, kastélyok, vigyázóházak stb.) részeiként jelentkeznek s amelyek a

⁴³ Hogy az ellenfél a kaput rátett üzenettel sokszor meggyalázta, ingerlő írással vagy pl. azzal, hogy lopva nyúlfarkat szegezett a kapura, Takáts kutatásaiból tudjuk. *Id. m.*

kapu védelmét szolgálták, vagy egyszerűen az őrségek, strázsák tekintő helyei voltak. Minden középkori kőváron is ott sorakoznak az ilyen ablakok,⁴⁴ amelyek többé-kevésbé a székelykaput juttatják eszünkbe. (L. 6., 7. á.) A törökvilágból már részletezőbb adataink vannak. Így pl. 1685-ben azt vallja egy rab Kanizsáról, hogy Kanizsa kapui fölött csardakok („*sat capaces schartak'*”) vannak s általában: „*A kapuk fölött rendszerint erkélyek vagy filegóriák voltak, melyek összeköttetésben állottak a porkoláb szállásával*” — mondja Takáts.⁴⁵ Ez egykor hadi rendeltetésű filegóriák, górék, csardákok összezsugorodásának útját már Takáts Sándor is jelzi, mondván: „Valamint nálunk a faoszlop-

16. ábra. Cinteremkapu portikussal (1797). Nagyernye, Maros-Torda m.

17. ábra. Cinteremkapu szakállszárazs-tóval. Mezőfele, Maros-Torda m.

kon álló góré kukoricamagtárrá lett, úgy lent a Délvidéken a csardák-ból hajdina- és tönkölyszáritóhely lett.”⁴⁶ Eredeti, még lakható s jobb alkotású kőformája látható pl. 2. ábránkon, amely ma is meglévő, ilyen „emeletes” kaput mutat Kirchheim-ből (Erfurt mellett; fényképét l. Ed. Redslob: Thüringen. 20. á. Deutsche Volkskunst. 1926. c. sorozatban.) Hasonló, de már erkély nélküli kőkapukat találhatni Erdélyben is, székely és szász földön, de Thüringiában is, amilyen pl. a 22. ábrán bemutatott lauchródeni kapu. (Fényképét l. u. o. 12. á.) A csardákok példája szerint nem lehetetlen, hogy a székelyek — történeti életükben is majdnem egy évezredig hivatásos katonák — palánkkapui, táborkapui erkélyeiből is (a górék sorsa szerint) galambbúg lett. Arany szavával: állt, aztán ült, összetörpedt s ma már csak zsugorog. Igaz, e górék, erkélyek, csardákok lakható helyi-

⁴⁴ L. pl. a milánói Visconti-kastélyt (XV. sz.). *Szilágyi*: A magy. nemz. tört. III. 549. l., Konstanza képe: *U. o.* 519. l., Litvánia: *U. o.* 499. l., vagy a regensburgi (Ratisbonae) kapu Schedel krónikájából. *U. o.* II. 21. l. — Még Esztergom régi vára is erre emlékeztet: *U. o.* II. 656. l.

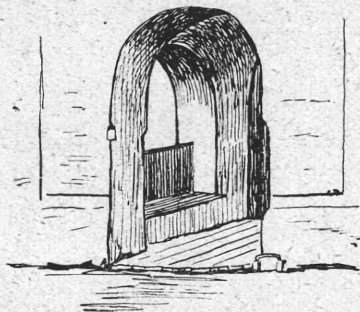
⁴⁵ *Takáts*: *Id. m.* II. 52. l. Ugyanitt több adat is.

⁴⁶ *Id. m.* II. 70. l. Ez persze nem úgy értendő, hogy a török hódoltság előtt nem lettek volna primitív alkotású (sövény, cserény stb. technikájú) górék, kasok stb.

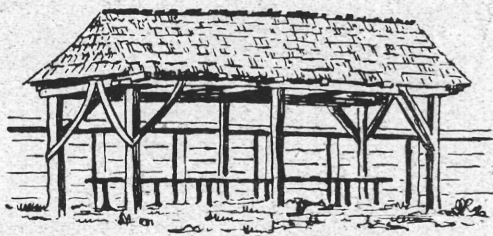

ségekké is fejlődtek, de nyilván csak fejlődtek, hiszen maga a *csárdák* szó is eredeti jelentése szerint csak „*erkély, kitekintő*” s nem házszerű építmény.⁴⁷ Az sem akadálya magyarázatunknak, hogy helyenkint lépcsők vezettek föl rá. E „*lépcsők*” a primitívebb kastélyok kapuin, határszéli csárdákokon bizonyára csak létrák voltak (mint ahogy a mai görékon, csárdákokon is azok).

De magát a kaput nézve sem kell éppen minden esetben a kapu tetején épült őrházra gondolnunk. A kapu általában nem egyéb, mint valamely kerítés elmozdítható része s így még az egykori kővárak védőfolyosós falainak önállóvá lett darabjaként is elgondolható, mikor a megváltozott hadászati módszerek kívánalmai szerint a várkerítések egyszerűbbek lettek, de a legkényesebb rész, a kapu, megtartotta erősebb alkotását. Az újkori, sárból, fából készült erősségek képein valóban ezt is látjuk: a kapuk sokkal magasabbak s pl. a latorkerteken sokkal erősebbek is, mint maga a kert. Ha egy ilyen közép-

18. ábra. A mezőbándi (M.-Torda megye) ref. templom előcsarnoka.

19. ábra. A mezőbándi ref. templom „portikusában” (cintermében) levő szakállszárító.

kori védőfolyosós fal keresztmetszetét megnézzük, feltűnő egyezést látunk benne a székelykapu keresztmetszetével. Eszerint a ma kör alakú galambbúg-nyílások egykori formája és rendeltetése nem volna egyéb, mint kitekintő nyílás, kitekintés. Ennek szemléltetésére mutatjuk be a középkori grafenbachi vár védőfolyosójának átmetszeti képét s a székely mikházi kapu keresztmetszetét, az elébbit Könyöki, az utóbbit Szinte Gábor ábrázolása szerint.⁴⁸ (12., 13. á.) Egykori ilyen rendeltetésre utal a székelykapu háztetőszerű födele (rendszerint zsindellyel vagy cseréppel fődve), valamint a tető két csúcsára alkalmazott csillag, kereszt vagy gömb, gomb is. Ez utóbbi néha cserép, mint a székely házak tetején is. Az efféle mázas (sárga mázas) gombok a régi várak bástyáinak, kapubástyáinak is arany színben csillogó díszei voltak. — „*Emi ghomboth, maazost ad propugnacula castrí*” — írják 1526-ban.⁴⁹

⁴⁷ L. *Etym. Sz.*: *csárda*.

⁴⁸ L. Könyöki: *Id. m.* 562. l. — A székelykapu metszetét l. *Szinte G.*: A székelykapu. *Ért.* 1909. 22. tábla.

⁴⁹ *Okl. Sztótár.* — A gomb feltevése bizonyára régen is, mint manapság, ünnep volt: az építmény befejezésének ünnepe. A nagykapuk tetején való „gomb”, mint 21. sz. ábránk mutatja, már Dürer idejében is (XV. sz.) divatozott.

4. Van a székelykapunak, a ház előttinek is, kicsinek is, nagynak is, de még gyakrabban a cinteremkapunak egy melléképítménye, melyet *szakállszáritónak* neveznek; benne pad, zsindeyes tetejét faoszlopok tartják, háttal a kerítésnek van építve, néha korlát veszi körül, sőt előfordul, hogy galambbúg is van rajta. (14., 15. á.) Elül és kétoldalt nyitott, legalkalmasabban a mai filegória szóval lehetne nevezni. Rendeltesége ma ugyanaz, mint más vidékek utcai kiülő padjainak. Ismerik a *szakállszárasztó* szót a Duna-Tisza közén is, ahol Szilády Aron szerint: „Halason és másutt is, az a pad a községháza előtt, amelyen a polgárok el szoktak üldögelni, beszélgetni.”⁵⁰ A kérdésre nézve számbaveendő körülmény, hogy a *szakállszárasztó* Halason csak a községháza előtti pad, a székelyeknél pedig részben a cinterem előtti vagy ennek kerítésében levő filegória. (16., 17. á.) A községháza is, a cinterem is (egykor templomerőd része) a közé, mint az egykori várak (a törökvilágban). — A *szakállszárasztó* az egykori váraknak

is jeles helye, a henyélő, heverő vitézek pihenő, pipázó filegóriája (mióta persze pipa is van a várban). Ugyanolyan rendeltetésű tehát, mint ma. Takáts több időzettel világítja meg a vár részét, amelynek régen ugyancsak *szakállszárasztó*, másként *henyélők helye* vagy *morgószin* volt a neve. A székely formával tárgyilag azonosnak látszanak Takáts következő adatai: „Kapu előtt a hidon két erkély van” (Terebes, 1612), továbbá:

„Ezen kapu előtt vagyon egy filegória, karfás, orsós, fagrádicsos, ó sindelyezés alatt három orsó helyával.” (Szentmiklós, 1673.) — „In propugnaculo ligneo zakalzarazto nuncupato.” (Sümege, 1572.)⁵¹ A székely *szakállszárasztó* az itt idézett szentmiklósival minden jelzőjére nézve megegyezik. Orsói, azaz orsóra emlékeztető faragott oszlopai ma is megvannak.⁵²

Említettük, hogy a cinterembeli székely *szakállszáritót portikusnak* is nevezik. Hasonló szerkezetet ért rajta Comenius (Janua): *Az utzák kovekkel rakattatnac meg, mint a piarccz is a tornácokkal, porticusokkal.* (NySz.) Hogy a törökvilág magyar várainak vala-

20. ábra. Bolgár fedeles kapu a Deli-Ormán-ból. Györffy István fényképe után.

⁵⁰ Okl. Szótár: *szakállszárasztó*.

⁵¹ Id. m. 53. l.

⁵² V. ö. „Folisora valo faragoth orso keouek” (1597. Okl. Szótár). — „Deszkás egész folyosója vagy altánja orsós olosz jákkal elkészül vala” (XVII. sz. NySz.). — A magyar hintó is lehetett orsós (l. NySz.). Az „orsós szekér” kifejezést, mint valami régi könyvből ráragadtat’ említi Arany is, de kéllőleg nem magyarázza.

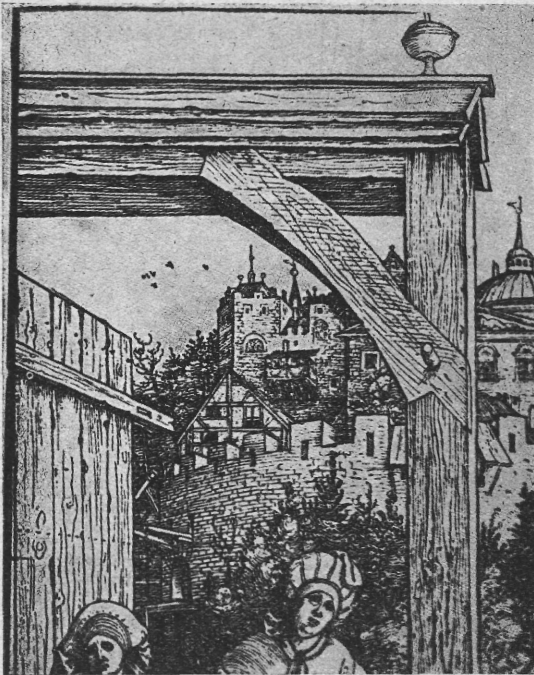
Kocsihintón, orsós, födeles szekéren

Kiki módja, rangja, tisztí szerént mégyen. (TSz. III. 1.)

V. ö. Toldi Szer. Glossz. Alighanem a Tiszántúl ma is gyakori ekhós szekér földtartó oszlopai az orsók. — Tudomásom szerint orsó volt a sárréti szárazmalmok kisebbik fogaskereke is, amit a nagykerék forgatott (de persze tengelyével együtt).

mely részét nevezték-e portikusnak, nem tudjuk. De Schedel krónikája (1498) kiemeli a török Szabács portikusainak szépségét, mondván: *Suntque ... porticus omni decore disposite*. Hogy a portikus a török várnak mely része: kapubástyája, filegóriája, kapuja, kapuköze-e, vagy ezek csoportja, pontosan nem tudjuk megmondani, de annyi bizonyosnak látszik, hogy a várnak valamely fából készült, díszesebb része s mindenesetre a bejárók közelében levő építmények valamelyike. Azt már elébb idéztük, hogy a Stájerországba vezető *Németkapu* tulajdonképen szintén „porticus, transitus” 1367-ben:

21. ábra, „Gombos”-kapu Dürer: *Christi Abschied von seiner Mutter* c. metszetén.

„vadt ad porticum seu transitum Nemethkapu vocatum”.^{53/a} Van székelly portikus a cinteremkapun belül is, a kapuhoz hozzáépítve (l. 16. sz. ábránkat), mintegy fedett bejáró; sőt önállóan is építik bent a cinteremben s neve ekkor is szakállszáritó. Ilyen a 19. sz. ábránkon bemutatott mezőbándi „szakállszáritó”, amely a „portikus”-ban (cinteremben) épült, szemben a templom kétoldalt ülésekkel ellátott belépőjével, igazában „portikusával”, azaz előcsarnokával (l. 18. sz. ábránkat). A kapun belül levő fedett, portikusszerű építmény nálunk magántelken — tudomásunk szerint — ismeretlen, de Bulgáriában Györffy István szíves értesítése és fényképe szerint előfordul (l. 20. sz. ábránkat).

Hasonló alkotású kapu pl. Brandenburgban is van.⁵⁴ A székellykapura annyi tanulság mindenesetre következik az elébbiből is,

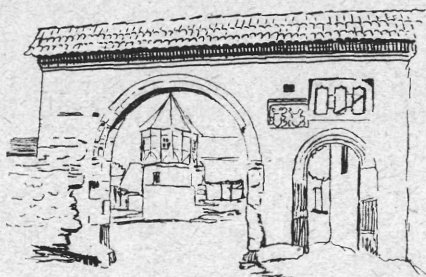
⁵³ Facsimile: Fo. CCLIII. (Acsády: A magy. birod. tört. Bp., 1903.) A *portikus* szó jelentése ma Szilágy megyében; „templom előcsarnoka” Tsz. Ugyaníly jelentéssel használja Molnár Albert: „Cedrus gerendác valának az úr házána c porticusánac.” NySz. A marostordai Mezőbándon az egész cintermet is nevezik *portikusnak*.

^{53/a} E fontos adalékot már *Tagányi* kiemeli (id. h.); minket itt különösen a folytatása érdekel, ami azt igazolja, hogy a *Németkapu* valóban „porticus, transitus”, de természetesen van kapuja is. Ez a folytatás így hangzik: „Super quo fossato venit ad ipsam kapu et in magna via que unenit de Theutonia ad orientem declinando.” (OkI Sz.)

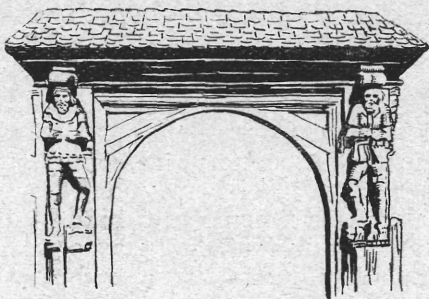
⁵⁴ L. L. W. Lindner: Mark Brandenburg. Deutsche Volkskunst. II.

hogy már a XV. századi török vár bejárója körül is díszes famunkával találkozunk, tehát oly várban, mely mint a magyarok nagy része is „*ex lignis terraque*“, azaz fából és sárból épült.

5. A székelykapuk megfigyelői a kapukon többé-kevésbé határozottan megállapítható, különböző történeti stílus elemeket állapítottak meg. Részben a kapu alakján, szerkezetén, részben a ráfaragott vagy festett díszítvényekben, sőt Huszka perzsa, föníciai díszítő elemeket is vélt rajtuk találni. Ha már a török is — a XV. században — „*omni decore*“ díszítette vára egyes faréseit, nem látjuk megokolatlannak a perzsa és egyéb keleti elemek további keresését a székely kapudíszítvényeken, s különösen olyan elemekét, amelyeknek a sokoldalúan érintett ozmán-török ornamentika alakulásában részük volt. Ezzel még nem mondjuk azt, hogy minden idetartozót az ozmán-törökségtől tanultunk, hiszen a XII. század közepétől kezdve nem egy feljegyzés beszél nagyobb szabású magyar „kapukról“. A bátrabbak

22. ábra. Német galambbúgos kőkapu (Lauchröden, Thüringia).

23. ábra. Unterfrankeni német kapu ráfaragott apródokkal.

előtt a török „*portán*“, azaz „*fényes kapun*“ túl is nyitva van Kelet kapuja, amelyen ezúttal nem volt szándékunk átlépni. Annyit azonban legyen szabad megjegyeznünk, hogy ha a biblia Királyok könyvében azt olvassuk, hogy Salamon király pálmafákat faragtatott a templom ajtaira, s pálmafák vannak székely kapukon is: ez egyezés magyarozatában nem haladunk a Huszka útján, hanem egyszerűbben azt mondjuk, hogy a székely papok és hívek is olvasták a bibliát, s ha a cinteremkapura pálmafát faragtattak, ezzel csak az Írást követték s cselekedtek hitük szerint Istennek tetsző dolgot; mint ahogy pingáltatták a mennyezetre Ádámot és Évát is, nem azért, mert Horvát István szerint ők is magyarok voltak, hanem azért, mert ezzel is az Írás szerint való, az Úrnak bizonyára tetsző képet ábrázoltak.

Föltevésünk, amely szerint a mai székelykapu közvetlen eredetét a középkori és újkori várak kapuiban kell keresnünk, nem mond ellent más korok, különböző stílusok ható lehetőségének, sőt valószínűbbé teszi a sokirányú kölcsönvételt. Talán a nyugateurópai népi nagykapuk további kutatása és elemzése jobban megvilágítja majd azt a kapcsolatot, amely szerintünk a népi nagykapuk és az egykori várkapuk között mutatkozik, hiszen középkori várrendsze-

rünk is mindenkor nyugateurópai várrendszer volt.⁵⁵ Csak ha ezt a kérdést tisztáztuk, térhetünk át távolabbi helyek és korok kapuira.

Az mindenesetre feltűnő, hogy Dürer metszeteinek előtérben lévő, tehát jobban részletezhető kapui sem mutatnak különös díszet. Ezt azzal magyarázzuk, hogy a kapuknak akkor jelentéssel bíró faragványai, színei nem illették meg azt a társadalmi osztályt, amelynek környezete stb. Dürer népi tárgyú képeihez, metszeteihez modelül, mintául szolgált s valószínű, hogy az erre áhítózó paraszti próbálkozást épp úgy tiltalmazták, mint egyéb rendjelző holmik uzorálását. Viszont éppen a székelységben efféle tilalom nem állhatott fenn, minthogy a székelység kiváltságos közösség volt (1562-ig).

A középkori várak kapuinak külsejét szokás volt a vár ura címerének színeivel festeni ki. Másutt két apródot festettek a kapura, akik a vár urának címerét tartották.⁵⁶ Ez utóbbinak emléke a mi mai kapuinkon nem található, de német területen, pl. Unterfrankenben ilyen faragott vitézekkel díszített kapura is van példa. (23. sz. ábránk. Fényképét l. J. Ritz: Franken. 40. á. Deutsche Volkskunst. 14.).

Tudvalevő, hogy a székelykapuk egy része szintén színes, mint némely középkori várkapu, sőt ma már nemcsak színes, de tarkának is mondható.⁵⁷ S nem egy olyan kapu van, amelynek kikapu fölötti mezéjében címerpajzs, címerelemek töredékei láthatók. A kapu faragómesterei nem voltak heraldikusok, csak úgy 'átaljába' rajzoltak. Azért nem volt hiábavaló egyik betlenfalvi, 1815-ben épült kapura fölvésni, hogy az ott látható ábrázolás csakugyan a Nagy család címere: „Signia nobilitaria familiae Nagy de Betl: fal:”⁵⁸

Bizonyára az akkori építés technikájához tartozik a feltűnő nagy szegek használata, ami nem egy kapun szembetűnő. Határozottan díszítő szándékúnak látszik a legrégibbnek ismert (1673-ból való) mikházi székelykapun alkalmazott sűrű szegezés.⁵⁹ Ilyen nagy szegeket már Dürer rajzain is látunk (l. 11., 21., 24. ábránkat), aki egyébként maga is Ajtós lévén, a Gyula város melletti egykori Ajtós község (családja származáshelyének) neve után úgy látszik szívesen és részletesen ábrázolt kapukat, sőt maga rajzolta beszélő címerébe is a fából való gótikus kiskaput helyezte. (25. á.). A kapu

⁵⁵ Könyöki József id. alapvető könyvében erre nézve a következőket állapítja meg: „Munkálataim folyamán hazánk várait összehasonlítván a külföldi várakkal, azon érdekes tapasztalatra jutottam, hogy hazánk várai a vidéki szokásokat tekintetbe nem véve, tökéletesen az akkori kultúra színvonalán állottak, sőt némely irányban a külföldieket felül is múlták.” (Bevezetés.)

⁵⁶ L. Könyöki: Id. m. 87. l. — Egy címeres nagykapuról külön is meg kell emlékeznünk. Ez a tordai fejedelmi kúria kapuja. A múlt század 70-es éveiben még meg volt, ma már csak képe látható: Orbán Balázs: Torda város és környéke. Bp., 1889. 344. l. E kapun, mely 1588-ban épült a fejedelem rendeletére, Báthory Zsigmond címerét tartotta két angyal s a kapu felső felének két sarkában egy-egy egyfejű sas, Orbán szerint — aki még látta — az erdélyi és a lengyel sast jelentette. (l. á.)

⁵⁷ Huszka id. munkájában minden közölt kapunak színeit is megadja, úgyhogy megállapítható volna, van-e kapcsolat e színek s az épített címerszínei között.

⁵⁸ L. Huszka: Id. m. 21. l.

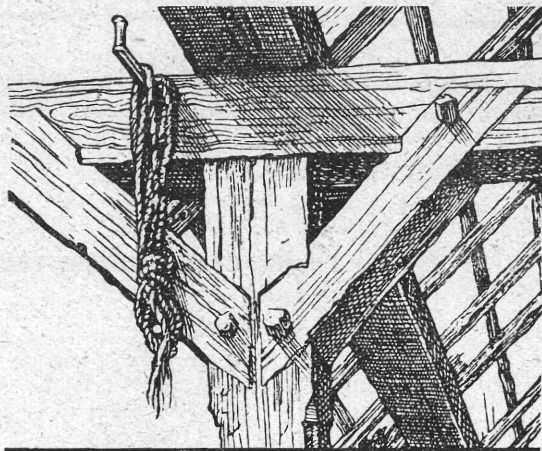
⁵⁹ A faszegeken nagy fejet — makkot — hagyni általában a nagyfaragás egyik technikai fogása. A makk magát a szeget tartósabbá teszi, védi a szeg derekát s a nyílást, amibe beleverték.

sűrű szegezése a régi várkapukon is szokásos volt. Könyöki is említi,⁶⁰ hogy némely helyen a kapu külsejét nagy szögekkel verték ki, mint az Radványban és Jászkán ma is látható. Idéz erre egykorú adatot Takáts is: Szilágycseh várának „kapuja rámás, faragott tölgyfadeszékával borított, vasszegekkel sűrűn meg van verve.”⁶¹

Végül még egy kérdést kell fölvetnünk: kik csinálták s talán csinálják a székelykapukat? A kapufeliratokról szólva, már jeleztük, hogy a feliratokban szereplő gazda és felesége rendszerint nem csinálta, hanem csináltatta. De ha a magyar felírás (építette = építtette) talán kétes is, a latin felírás nem ad okot habozásra.

A „*fieri curavit*”, „*fieri curavit*”-féle kifejezések félre nem érthetően beszélnek. Már Huszka is világosan kifejezte erre vonatkozó véleményét egy dálnoki, 1760-ban épült kapuról szólóban, a következő felirathoz fűzve vélekedését: *Michael Molnár fecit de Felcsernáton*. „Tehát a kapu készítője — írja Huszka — Felcsernátoni Molnár Mihály uram volt. Nevéről és származásáról ítélve tősgyökeres székely s a Molnár név valószínűleg egyúttal foglalkozását is jelenti, mert bár minden székely fa-

24. ábra, Faszögekkel szegelt gerendázat Dürer: *Die Anbetung der Könige* c. metszetén (1511).

ragó, a molnárok, mint egyúttal ácsok is, kiválóan gyakorolják ezt a mesterséget ma is.” E mesterséghez a faragófészén, cirkalmon s egyéb szerszámon kívül, úgy látszik, bizonyos mértékű latin nyelvtudás is hozzátartozott, bizonyára szintén a régi gyakorlat emlékeként, — legalább annyi, amennyiről a már idézett felírás tanuskodik: *Guid sibi puissez serit . . . etc.* (1747).⁶²

Hogy a várak kapuit s általában ácsmunkája javarészét régen szintén molnárok csinálták, ugyancsak Takáts Sándor nagybecsű munkájából tudjuk:⁶³ „A molnár igazában nem őrléssel, hanem malomépítéssel foglalkozott.”⁶⁴ Továbbá: „... a várakban és a kastélyokban állandóan szolgáló abrakos molnárokat tartottak.”⁶⁵ Enyicke váráról írják 1635-ben, hogy „az palánkban vagyon *molnár* csinálta, jól bélelt deszkás ajtó.”⁶⁶

⁶⁰ *Id. m.* 87. l.

⁶¹ *Id. m.* II. 41. l.

⁶² *L. Huszka: Id. m.* 34. l.

⁶³ *Rajzok a török világból.* Bp., 1915. II. „A magyar faragó molnárok.” 422. l.

⁶⁴ *Id. h.* 422. l.

⁶⁵ *U. o.* 426. l.

⁶⁶ *Takáts: Id. m.* A magyar erősségek. 17. l.

A székelykapuk tehát nemcsak az egykori várak kapuinak külsőséges jeleit tartották fenn, hanem a régi, várbeli abrakos molnárok ácsmesterségbeli gyakorlatát is, mely sem régen, sem a közelmúltban (legalább Székelyföldön) nem csupán malomépitést jelentett.⁶⁷

Mi tartotta fenn éppen a Székelyföldön a nagykapuépítés fejlett módját? Véleményünk szerint különösen három: 1. a székely nép kiváltságos jogi helyzete, 2. katonai hivatása, foglalkozása, 3. fafaragó kedve, tehetsége. Ezek fejlesztették a székely kaput olyan magas színvonalra, hogy hozzáfoghatót a mai napig sehol Európában nem ismerünk.

*

Nem állítjuk, hogy fenti kísérletünkkel a székelykapu eredetének minden kérdésére megfeleltünk, de meggyőződésünk, hogy ezt az utat meg kellett járnunk és ez út környékét még részletesebben ki kell fürkésznünk, mielőtt távolabbi idők és területek kínálkozó kapcsolataival foglalkoznánk.

Viski Károly.

25. ábra. Dürer címerének részlete (1523).

⁶⁷ Köztudomású, hogy a malmok bejáróján, malomköpadján stb. gyakran vannak vagy voltak szemrevaló domború faragások, nemcsak székely, vagy általában hegyvidéki vízi, hanem alföldi szárazmalmokban is. A molnárok fafaragóművésze tehát országsszerte általános lehetett.

A bihari cifraszűr.

A szűr¹ még a közelmúltban is egyik legkedveltebb ruhadarabja volt a magyar népnek, ennek díszesen kihímzett fajtáját, a *cifraszűr*t pedig a legszebb és legmagyarabb ruhadarabnak mondhatjuk. Legmagyarabbnak azért, mert az ország határain nem terjedt túl, sőt nemzetiségeink is csak a magyar nyelvhatár mentén vették át. Az előállító mesterek, a *szürszabók* országszerte jó magyar emberek voltak, akik a népből sarjadtak ki, nem jártak külföldi vándorúton soha, ízlésükre, művészetükre idegen nem hatott. Azt a gyönyörű ornamentikát, mely a múlt század második felében elhatalmasodott a szűrön, magyar kéz, magyar ízlés teremtette.

A cifraszűrnek három nagy gócpontja volt Magyarországon: Debrecen, Nagyvárad, Veszprém. Ezekből sarjadtak ki századok folyamán a kisebb, de azért nem jelentéktelen szürszabógócpontok, melyeket itt ez alkalommal mind nem sorolhatunk fel. A múlt század második felében például Nagyszalonta már volt akkora jelentőségű, mint Nagyvárad, s Bihar vármegyében Szalontán kívül Berettyóújfalu, Derecske is jó szürszabóműhelyekkel jeleskedtek, sőt e két utóbbi helyen még ma sem halt ki a mesterség.

A három fő szürszabógócpont három különböző cifraszűr típust teremtett. Ezek közül ez alkalommal a bihari cifraszűrrel foglalkozunk. (1. ábra.)

A cifraszűr anyagát, a szűrposztót (aba, daróc, halina) szürtakácsok, vagy *csapók* készítik a hosszúfűrtű magyar juh gyapjából. A megtisztított és megfésült gyapjút megfonják, megszővik, vízben megványolják, azután kellő szárítás után keményre préselik. A csapó készítette szűrposztó csak préselése által különbözik a házilag előállított abaposztótól, melyet Erdélyben és a Felföldön a juhtartó nép saját használatára készít.

A szűr története.

A szűrposztókészítés eredetileg házi foglalkozás volt, a gazdaszony éppúgy maga állította elő a ház szükségletére a gyapjúposztót, mint a házivásznat. Idők folyamán azonban a szűrposztógyártás több helyen a férfiak kezébe került és céhes foglalkozássá lett. A csapók már a XIV. században céhbe tömörülnek. A legelső magyar csapócéh Debrecenben keletkezett 1395-ben. Az itteni csapómesterek ez évben kapnak privilégiumot a várostól, melyet Szapolyai 1513-ban, illetőleg 1540-ben átir és megerősít. Századokon át Debrecen látta el az egész Alföldet végszűrrel annál inkább, mert az Alföldön a gyapjúfonás-szövés, mint háziipar, réges-régen kiveszett.

A törökvilág alatt a magyarországi csapómesterség is hanyatlásnak indul, valószerűleg a juhtenyésztés csökkenése miatt. Az Alföld szűrposztószükségletét főleg Erdély kezdi ellátni. Itt a szűrposztókészítés kiváló mesterei a szászok voltak. Ezeknél már 1376-ban céhes mesterség volt a csapóság.

Leghíresebb volt a szebeni, különösen a nagydisznódi posztó,

¹ Lásd szerző cikkét: „A magyar szűr.” *Ért.* 1926.

melyet nagy mennyiségben hordtak a szűrszabók az Alföldre. Már Báthory Zsigmond keményen tiltja 1592-ben a magyarországi szűrszabóknak, hogy az erdélyi posztót kivigyék.² A tilalom oka az volt, hogy a szűrposztó ára fellebb ment s a nép zúgódott. Rákóczi Zsigmond 1607-ben felújítja a szűrposztók végszámra való kiviteli tilalmát.³ 1609-ben Báthory Gábor megújítja a szűrszabóknak ama régi kiváltságát, melyről törvénycikk is kelt, hogy készületlen szírt senki se vihessen ki az országból, elkobzás terhe alatt.⁴ A következő évben Tölcséres András 110 vég szűrposztót ki akart vinni Erdélyből Váradra, de Kolozsvár bírása feltartóztatja. Báthory Gábor azonban szabadon ereszteti, mert a kivitelre előzetesen engedélyt kért és kapott.⁵ Panaszkodtak is eleget az erdélyi országgyűlésen a magyarországi szűrszabók ellen a fejedelem előtt, míg Bethlen Gábor 1631. évben a szűrposztókereskedést az ország szükségleteinek fedezése végett fejedelmi monopóliummá teszi.⁶ Pár év mulva, 1639-ben, a tordai szabómesterek a kolozsvári szabócéhet tudósítják, hogy a váradi és debreceni szűrszabók az országgyűlés és a fejedelem előtt kérdőre akarják őket vonni, amiért a szűrposztó végekben való kivitelében őket meggátolják,⁷ holott nekik erre engedélyük volna.

Az 1627. évi erdélyi általános árszabás szerint azonban szűrposztót behozni sem lehetett. Az idevonatkozó rendelkezés így szól: „Senki fejr abát se véggel, se művben minden marhájának elvesztése alatt béhozni ne merjen. Mind az, ki adja és az, ki vészi, marhája elveszzen.”

A szűrszabómesterség is csaknem olyan régi, mint a csapómesterség. A legrégebb magyar szűrszabócéhet szintén Debrecenben találjuk. A debreceni szűrszabók 1462-ben kapnak kiváltságlevelet Szilágyi Erzsébettől, Mátyás király anyjától. Ezeket a kiváltságleveleket az erdélyi fejedelmek és a magyar királyok több ízben megerősítették.

A váradi szűrszabócéh keletkezésének idejét nem ismerjük, csak annyit tudunk, hogy a váradi szűrszabók megbízásából váradi Szabó János és Lőrinc céhmesterek a Várad városa és jegyzője által kiadott céhlevelüket 1614 február 22-én megerősítés végett bemutatják Bethlen Gábornak.⁸ Az artikulusokat az 1489. és 1561. évi budai, továbbá az 1543. évi gyulai szűrszabócéh artikulusaiból állították össze. Az artikulusokat a fejedelem 1614. március 10-én megerősíti és kiadja.

Ennek első pontja a céhmesterválasztásról intézkedik.

A második pont szerint:

„Aki mester akar lenni, a céhmester előtt jelentkezzék, bizonyítania kell, hogy törvényes ágyból származott, apród idejét kitöltötte céhes

² Szádeczky Lajos: Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon. Bpest, 1913. II. 91.

³ Szádeczky I. 65.

⁴ Szádeczky II. 97.

⁵ Szádeczky i. m. II. 98.

⁶ Szádeczky I. 78.

⁷ Szádeczky II. 135.

⁸ Orsz. Lt. Gyulaf. Lib. Reg. VII.

helyen vagy valamely nagyobb úrnak a szabójánál. 4 forintot ad „folyó pénzül” a céhnek, s a céhmestereknek 25 pénzt. Ezután az artikulusokra megesküszik s a céh érdekeit lelkiismeretesen magáévá teszi. 15-öd napra 10 forintot fizet, s a céhmestereknek 2 bokor zemes kesztyűt ad, így mesterségét megnyeri. Egy esztendő alatt meg kell nőszülnie, különben mesterségét veszti. Inast szerződés nélkül 15 napnál tovább nem tarthat. Három évig szolgál, más mester e közben meg nem fogadhatja. Még a mester tulajdon fiát is „megszerződjék”. A mester apródjának az első esztendőben egy szűr csuhát, két inget, két gatyát, süveget, elegendő sarut, a második esztendőben egy baraszlai dolmánt, egy baraszlai nadrágot ad, hozzátevé a többi szükséges dolgot. Mikor pedig idejét kitölti, egy dolmánt és nadrágot kap. A dolmán övig bélelve legyen. A tanító levélért a mester fizet 25 pénzt; ha pénzért tanította az inast, akkor az inas 1 forintot. A céhjegyzőnek 12 pénzt. Ha az inas megszökött, céhes helyen nem dolgozhat. Ha az inas lop, paráznalkodik, vagy másképp vétkezik, mindaddig nem dolgoznak vele, míg vagy fizetéssel vagy könyörgéssel meg nem engeszteli őket. Inasok, legények uroknak engedelmeskednek. Úgy a vásári, mint a szűrmíves legények nagy ünnepek vagy sokadalom előtt egy hónappal tartoznak urukat bizonyossá tenni elmenetelük vagy ottmaradásuk felől. Olyan szolgának (= legény), aki az ura táblájának (az mint szokták mondani) gondját tudja viselni (= aki a mestert megbecsüli), annak egy hétre 12 pénz a bére. A szűrmíves szolgáknak egy egész esztendőre 5 forint 8 pénz a fizetésük. A szolgák nyári napon vacsora után maguk munkájához, a foldozáshoz kezdhetnek, viszontag Szent Mihály nap után déleesti 9 órakor kezdhetnek a foltozáshoz. Esztendőszolga a három nagy ünnepre maga hasznára vagy szükségére 3 ruhát csinálhat. Vevőt elcsalogatni 2 frt. büntetés terhe alatt tilos. Olyan legény, ki mesterségét nem igazolta, 2 hétnél tovább tartani nem lehet“ ...

„A szabók és szűrszabók a vásárokon a helyért sorsot vessenek. Egy mester 2 helyen nem árulhat. Egy szabó fája, vagy rúdja 10 singes légyen. A sátoros szabók előbb vesznek nyilat, azután a rudas szabók. A szabók avatatlan posztóból ne merjenek dolgozni, különben a ruha a céhmestereké lesz. Vevőket elcsalogatni nem szabad. Legények szombaton délután egy óra után művelhetnek maguknak.“

„Ha a szűrszabók valahol szűrt találnak, akárhol és micsoda helyen, akár itt Magyarországon, akár Erdélyben, akár kontár, akár céhes helyen szőtték és karlották légyen meg, csak hogy az próba szűrt az régi törvény szerint fel érje meg vehessék véggel, szabadosan fel művelhessék és az ő tőlük fel művelt kész szűrt az piacon szabadon árulhassák, másutt penigh külső helyen megszabott és készített szűr csuhát senki az mesterek közül meg ne vehesse és itt ne árulhasson, alioquin elvétessék tőlle, melynek fele az bíraké, fele az czéhé legyen.“

(Remek készítésről, vallási dolgokról nincs semmi szó a céhlevélben.)

Hogy milyen anyagból és mit dolgoztak Erdély és a Partium mesterei 300 év előtt, erről a Gyulafehérvárt 1627 október 24-én kelt általános árszabás ad felvilágosítást.

E szerint a csapók juh- és báránygyapjából dolgoznak. „Az szűrnek végit mindenütt, minden helyen csinálják egy mértékre az szűrtakácsok, úgy, hogy az rámán tartson 40 sing hosszát, ha penig az rámáról leveszik és megdöröszkölik, tartson 37 singet, az szélesége tartson egy singet és egy fertályt; ha meg nem tartana, ezt az árából tartsa ki az ki megh vészi az szűrt, vagy az takács tartozzék kiteljesíteni.“

Fehér szűrposztót végenként 5, feketét 4, szürkét 3 forintért adtak; „ezt is hátra nem hagyván, hogy az országban minden helyeken, városokban minden emberek, rendek az Colosvári singhez tartsák magukat, azzal mérjenek mindent, a szürnek is hosszát és szélit.“ A szürszabóknak előírja, hogy „Fejér szürből csinált köpönyeg vagy *bohaj szürt*, öreg embernek valót, öreget, mineműt Colosváratt szoktak csinálni, kinek galléra *prémes posztóval*, 1 f. 65 p.-en áruljanak. Ennél kisebb, fejérszürből csináltat, kinek hossza 2 sing, öreg embernek valót 1 f. 45 p.-en. *Eövedző szürt*, béres legénnek valót, jót, öreget, posztóst 1 f. 20 p.-en. Ennél valami kevéssel alábbvalót 1 p. 10 p.-en. 16 esztendősnek valót, kinek az hossza fertály héján 2 sing, 65 pénzen. 12 esztendősnek való másfél sing hosszút 55 pénzen. Ennél kisebbet 45 pénzen.

Szürke szürből csinált öreg *köpönyeg* vagy *bohaj szürt*, posztóst 1 f. 35 p.-en.“

Nincs módunkban az erdélyi és bihari szürszabómesterség történetét három évszázadon át végigkísérni, mert a kútforrások a megszállás után részint hozzáférhetetlenekké váltak, részint megsemmisültek, így csak a még élő szürszabók emlékezete után tudunk némi vázlatos képet adni a bihari szürszabómesterségről.

A bihari szürszabóság ősi fészke Nagyvárad volt, mely azonban a mult század folyamán sokat veszített régi nagyságából, mivel a vármegye területén levő városokban és nagyobb helységekben szintén támadnak kisebb szürszabó-gócponctok, vagy legalább egy-egy szürszabó tanyát ütött. Sok esetben magából Nagyváradról költöztek ki vidékre a szürszabók könnyebb megélhetés végett. Bizonyosan tudjuk, hogy a szürviselet hanyatlásával több váradi szürszabó Erdélybe költözött, hol a mult század elején kiveszett szürszabómesterséget újból meghonosította.

A 80-as években Váradon a szürszabóságot egy három főből álló „Szürszabó Társulat“ tartotta kezében. Ennek tagjai Nagy Sándor, Farkas József és Stefán József voltak. Volt egy-két szürszabó a társulaton kívül is.

A társulat 12—16 segéddel dolgozott a közös műhelyben, de a hetvenes években, a cifraszür fénykorában, csak magának Nagy Sándornak több segédje volt. Némelyek szerint a küntdolgozókkal együtt nyolcvan embere lett volna. Ez a szinte gyárinak mondható üzem kétségtelenül túlzás, de azt Várad környékén mindenki tudja, hogy Nagy Sándor uram üveghintón járt a vásárookra és a cifraszürök 500 hold földet szereztek a mesternek. Ebben az időben a színes virágokkal kihímzett fehér cifraszür volt a legkeresettebb cikk, melyet *csehi-szür*-nek neveztek egy Csehy nevű mesterről, aki azt a legszebben tudta hímezni. (1. ábra.) A *csehi-szürt* Nagyváradtól Csermőig, Bélig mindenütt viselte a magyarság, sőt a módosabb oláhság is. A váradi szürszabó-társulatba később szalontai Balogh Mihály fiatal mester is belépett, majd elvévén Nagy Sándor uram leányát, annak örökébe lépett. Ezután nemsokára feloszlott a társulat is, illetőleg Balogh maga vette át az egészet, aki még ma is működik. A társulaton kívül említésre méltó szürszabók voltak még Szabó József, Macskássy Lajos, kik már elhaltak. Ez utóbbinak egy

szép hímzett szűrét, illetőleg annak darabjait, valamint egy applikált szűrét a Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára őrzi.

Nagyvárad mellett Nagyszalontát említhetjük, mint a bihari cifraszűrök főfészekét. Az előbb említett két szűrőn kívül a Néprajzi Tár minden bihari cifraszüre Nagyszalontáról származik.

Szalontán mint legrégebbszürszabót, Szabó Jánost emlegetik. A múlt század vége felé legkiválóbb mesterek Bagossy Sándor és Nagy József voltak. Ma már csak ez utóbbi dolgozik. Úgyes szürszabó volt Katona Mihály is, akinek szép applikáció-gyűjteményét sikerült megszereznünk. Ő már azonban a háború óta abbahagyta a szürszabóságot. A Néprajzi Tár szalontai cifraszürei nagyrészt Bagossy műhelyéből kerültek ki. Ugyancsak Bagossy készített 1896-ban öt darab szép cifraszűrt gróf Almássy Dénes sarkadi uradalma számára, mely szűrök egyrésze az uradalomban ma is megvan és a pásztorok csak ünnepélyes alkalomkor használják. A szalontai szürszabók a három Körös mellékét látták el cifraszűrral Nagyváradtól egészen Bélig, Komádiig. Sőt még a megszállás óta is át-át sikeritenek a pásztorok egy-egy szalontai cifraszűrt. Ma már azonban Szalontán is kizárólag applikációs szűrt készítenek.

Szalonta után Derecskét említhetjük. Itt emlékezetre Tóth József volt a legrégebbszürszabó, utána Baranyay Menyhért és Kiss Zsigmond. Utóbbi elhalt, előbbi még él, de mesterségét nem folytatja. Utolsó, de ügyes szürszabó Erdélyi Lajos, akinek legényfia is szürszabó. Rajtuk kívül a háború előtt még több fiatal szürszabó volt, de a háborúban elesetek, vagy elköltöztek, némelyik szabó lett, másik tönkrement. A derecskei szürszabóság már nemcsak bihari, hanem debreceni módra is dolgozott. Ez érthető is, mert a debreceni cifraszűr elterjedési területe közel

1. ábra. Hímzett cifraszűr, Nagyszalonta.

ben volt, tehát azok vásárait ott kelendő portékát kellett gyártani. A 2-ik ábrán látható posztóvirágos cifraszűr Kiss Zsigmond derecskei szűrszabó műhelyéből származik.

Berettyóújfalun kizárólag bihari cifraszűr készült, még pedig e században már csak applikációs díszítésű. A 3—4. ábrán bemutatott hímzett cifraszűr 1896 táján készült. Emlékezetre egy Bakos

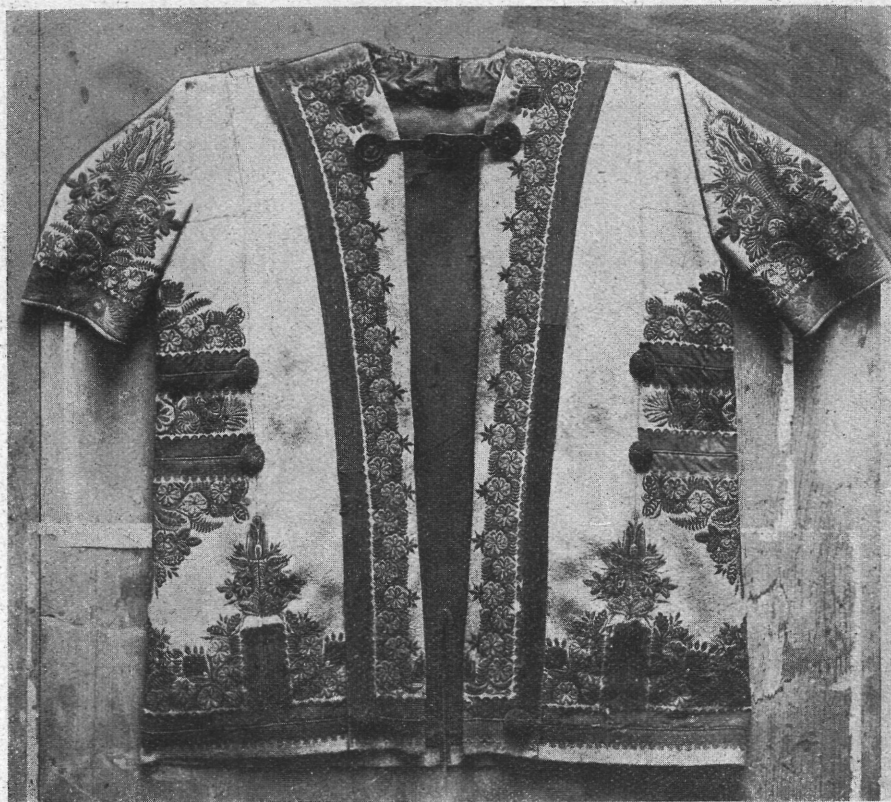
2. ábra, „Posztóvirágos“ (applikált) cifraszűr, Derecske.

nevű szűrszabó volt a legrégebb mester, utána Jeney József és Zsugovics István. Ma már csak egyetlen szűrszabó, Mezey András dolgozik, kinek keze alól az országban utolsó szűrszabóinas most szabadult. Az újfalusi szűrszabók a Berettyó mellékét, a Nagysárrétet látták el szűrrel, de feljártak vásárra egészen Székelyhídig, Diószegig.

Sarkadon, Zsákán, Nagylétán, Diószegen egy-egy szűrszabónál több nem igen működött. Nagylétán, Székelyhídon Katona Imre

debreceni szűrszabónak is volt fióküzlete, hol a helyi ízlésnek megfelelő szűrt készítettek.

Említettük, hogy Kolozsvárt a szűrszabó mesterség még a múlt század elején megszűnt. Zilahi Szabó János kolozsvári szűrszabó 1796-ban azon panaszkodik, hogy legényt nem kaphat, azért mesteriségét nem folytathatja.⁹ Az erdélyi fejedelmek idejében híres erdélyi szűrszabó mesterség lassanként elsorvadt, a szűr kiment a divatból,

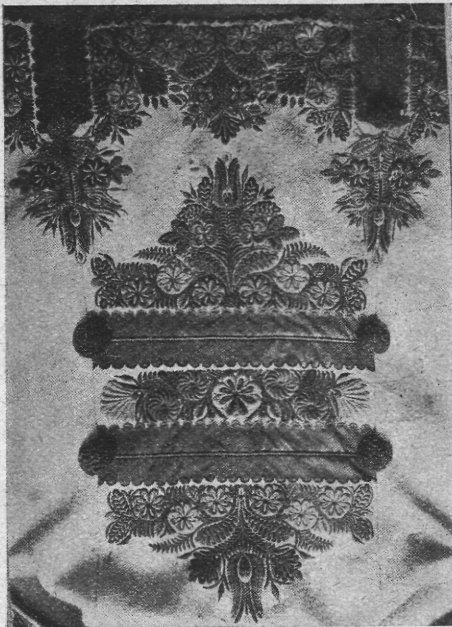
3. ábra. Hímzett cifraszűr, Berettyóújfalu.

csak a szászoknál maradt meg. A szászok azonban nem olyan posztóból csinálták szűreiket, mint amelyet a magyarok számára gyártottak. A szász szűr finom báránygyapjúból szövött ún. karazsia posztóból készült. Hímzés nincs is rajta, hanem applikált virágok, melyek azonban nem hasonlítanak a magyar applikációhoz.

A divat kiszámíthatatlan szeszélye miatt a szűr a múlt század vége felé ismét terjedni kezdett Erdélyben, még pedig Magyarországra, közelebről pedig Nagyvárad felől.

⁹ Szádeczky i. m. II. 196.

Öreg szűrszabók vallomása szerint egy Schäfer András nevű mezőberényi (Békés m.) sváb eredetű magyar-szabó került Kolozsvárra 1880 tájban. Ez ott műhelyt nyitott. Ez időtájt jött divatba ott a varrógéppel való díszítés, az ú. n. tűzés vagy nyargalás, ami alatt a ruhán színes cérnával varrt mintákat értenek, melyet a varrógép össze-vissza való nyargalásával érnek el. (5. ábra.) Mivel a kolozsvári magyar szabók a nyargalásban nem voltak elég ügyesek, Schäfer arra gondolt, hogy Biharból szűrszabó segédeket hozat, akik

4. ábra. Az előbbi cifraszűr aszaja és alja.

ebben a technikában nagyon járatosak voltak. A varrógéppel való applikációt ugyanis tíz évvel előbb, 1870 tájban kezdték a bihari szűrszabók a hosszadalmas és fáradságos hímzés pótlására. A cifraszűr a könnyebben előállítható applikációs dísz miatt olcsóbb lett s a váradi szűrszabók előbb Mezőtelegig, Élesdig, majd Bánffyhunyadig megjelentek a vásárokon, hol a nép előtt a cifraszűr mint divatos portéka hamar közkedvelt lett. A Kolozsvárra betelepített bihari szűrszabósegédek a magyar szabóságban nagyon beváltak mint gépelő mesterek, azonban a mester, Schäfer szűrt is varratott velük, mert már Bánffyhunyadon a váradi szűrszabók applikációs szűreikkel jó vásárt csináltak. Nemsokára aztán Schäfer szabóműhelyében teljes üzemmel kezdte a cifraszűröket gyártatni. Mivel segédei legnagyobbbrészt Váradról, kisebb részben Szalontáról kerültek Kolozsvárra, önként érthetőleg bihari cifraszűrt csináltak.

Tudnunk kell azt is, hogy az erdélyi szűrszabómesterség már egy évszázaddal előbb kiveszett, tehát céhe sem volt. Schäfer magyar szabó volt s mint ilyen, mellékesen üzte a szűrszabóságot. A szűrszabómesterség ezen gyámolt helyzete mai napig megmaradt. Kolozsváron ma sincs szűrszabómester, akinek csak szűrkészítés volna a foglalkozása, hanem magyar szabók vannak, akik szűrszabósegédek is tartanak s a rendes paraszti gúnyákon kívül szűrt is gyárttatnak. Újabban azonban a felszabadult inasok „magyar- és szűrszabó” címet kapnak és képesítést is nyernek mindkét iparág gyakorlására.

Érdekes, hogy a szűrszabók megjelenése a magyar szabóipart nemcsak a varrógéppel való díszítéssel, a tűzéssel vagy nyargalás-

sal termékenyítette meg, hanem a hímzést is átvitte a magyar szabóságba. Kolozsvárt s környékén a fekete posztóból készült, pitykés férfipruszlik hajtókáját, elejét selyemmel szépen kihímezik. Ezek a virágok édes testvérei a bihari színes szűrhimzésnek és nyilvánvaló, hogy egy emberöltővel ezelőtt a Biharból beszármazott szűrszabók honosították meg.

Kolozsvárt Schäfer után — ki a mesterséggel felhagyott és divatárkereskedővé lett — a Barczoni-testvérek, Jenő és Géza lettek „magyar és szűrszabó” mesterek, mint cégtáblájukon volt olvasható. Ilyen felemás szabók voltak még Lukács János, Szabó György, s a Bokor-testvérek. Ez utóbbiak Nagyváradról mentek át.

Kolozsvárt, valamint általában Erdélyben csak applikált díszítésű szűrt csináltak a szűrszabók. Janovics színigazgatónak külön kérésére a János vitéz színdarab játszásához az akkor ott dolgozó Mezey András berettyóújfalusi szűrszabósegéd brassai aba posztóból egy hét méter bő harangaljú szűrt csinált, melyet a mester, Szabó György hímezett ki.

Mint általában Biharban, Kolozs megyében is az ú. n. nyakas szűrt viselik. Ez alatt a felálló nyakú, elől a mellen összeérő szűrt értik. Az ország többi részében azonban a nép az ősbibb szabású nyakatlan, elől össze nem érő szűrt hordja. Ilyen nyakatlan szűrt készítenek a szűrszabók a tordavidéki oláhság számára is.

Az alföldi szűr nemcsak a Sebes Körös völgyén, hanem Aradról a Maros völgyén is megindult Erdély felé és már messze bent halad. Pár évtized mulva az egykor teljesen magyar ruhadarabot csak az oláhság használatában fogjuk megtalálni, mert az Alföldön rövid idő alatt teljesen kivész. Arad felől a nyakatlan szűr terjed Erdélybe.

A szűr kiszabása.

Mint előbb említettük, Bihar megyében a magyar szűrnek egy sajátos formája használatos, az ú. n. nyakas szűr. (1., 2., 5. ábra.) Ez abban különbözik az ország többi részében használatos szűröktől, hogy felálló nyaka van és elől a mellen összeér. A nyakatlan szűr (3. ábra) azonban ősbibb szabású, mert görbe vonal nincs a

5. ábra. Selyemmel hímezett fekete posztószűr eleje, Nagyszalonta.

szabásában, sőt darabjai négyszög-, illetőleg téglányalakúak. A nyakas szűrnek legalább is a nyaktoldásában görbe szabásvonalat találunk, toldott eleje pedig trapezoid alakú. A nyakas szűr egész Bihar megyében általános, sőt kizárólagos, a mult század vége felé pedig Hajdú megyébe is átterjedt. Ma már a debreceni szűrszabók is széltére csinálják és az ősi, nyakatlan formát lassanként ezen a vidéken is kiszorítja. A Tiszán azonban nem terjedt túl, sőt a Nagykunságban sem tudott tért hódítani.

A felálló nyak szürdőlományokon általános egész Erdélyben; a Kárpátok mentén, a Balkánon, sőt az egész Keleten. A magyar díszruhán, meg a közös hadseregbeli katonai egyenruhákön is ezt a felálló nyakat használták. Indokolt volna tehát az a feltevés, hogy a bihari nyakas szűr, szabását tekintve is, ősi ruhadarab. Mégis megdöngölésre késztet bennünket az, hogy az erdélyi szászok — akik nem a mult század végén vették át szűrformájukat a magyarságtól, hanem az ősi erdélyi szűrformát őrzik — nyakatlan szűrt viselnek. Nyakatlan szürdőlományt hord a bihar—szilágymegyei tótság is, még pedig a magyar szűréhez hasonló gallérral. Ezek ugyan hozzátartoztak ezt a Felföldről is, ahonnan a mult század elején települtek. A fejlettebb, körülményesebb szabás is azt bizonyítja, hogy a nyakas szűr későbbi fejlemény. Ha tudjuk, hogy a 60-as években történt nagy nemzeti felbuzduláskor még az uri rend is szűrben járt, melyet azonban nem szűrszabó, hanem magyar szabó készített finomabb fekete posztóból, azt kell feltételeznünk, hogy a magyar szabók teremteték meg a többi magyar ruhák analogiájára a nyakas szűrt s ez a szűrforma később a néphez is leszállott. Támogatja a feltevésünket az is, hogy a szűrposztóból szűrszabó készítette fekete szűr a nép között csak Bihar és Hajdú megyében van elterjedve. Az uri formával tehát a szín is vele járt s jár ma is. Nyakatlan szűrt fekete szűrposztóból a debreceni szűrszabók nem készítenek. A nyakas szűrt itt *Széchenyi-szűrnek* nevezik, a nyakatlant *magyar szűrnek*.

De lássuk a bihari szűr szabásmódját!

A szűrposztót ősi soron singgel mérik ma is. Egy sing = 63 cm. Az ősi mértékegység azért maradt meg napjainkig, mert a csapók szövőbordája egy sing széles és a szűrposztó mindig singes szélességben készül. A sing 16 fúrára, a fúrás két vonalra oszlik. Egy vég szűrposztó 28 sing, esetleg 1—1 singgel több vagy kevesebb, aszerint, hogy ványolás közben mennyit megy össze. Egy végből három rendes szűr telik ki. Szabásnál a szűrszabó arra törekszik, hogy a posztót maradék nélkül felhasználja. Arra is ügyelnie kell, hogy az ujj vége és a szűr alja szabott posztóból ne legyen, mert különben kirojtosodik. A szűr ujját úgy lehet szabni, hogy a posztó gyártott szélé legyen a kéz felől, mely nem rojtosodik ki, de a szűr aljára mindig harántul metszett posztó jut, ezért az alját tenyéryi széles, hosszanti szélből lemetezett posztóval szegik körül, így aztán sokára rojtosodik ki.

A szűr bősége rendszeren állandó. Méretét a hossza után mondják. A legnagyobb szűr 2 sing 2 fúrás hosszú. Ebbe a *kisnyak* (= felálló nyak) nem számít. Az alja szegését azonban beleszámítják. Ezen

a méreten belül fúrásokként változik a szűr hosszúsága, melyet ősi módon mesterjeggyel írnak be a szűr belső oldalába, hogy vásár alkalmával rögtön tudják, milyen nagyságú szűr van kezükben.

A szűr nagyságát mutató mesterjegyek Erdélyi Lajos derecskei szűrszabó szerint a következők:

1. |—| Egy húzású (= 10 fúrással kurtább, mint két sing).
2. |—| Egy húzásnál hosszabb (= 9 fúrással kurtább, mint két sing).
3. □ Máfélsinges (= 8 fúrással kurtább, mint két sing).
4. □ Máfélsingesnél hosszabb (= 7 fúrással kurtább, mint két sing).
5. > Rucalábas¹⁰ (= 6 fúrással kurtább, mint két sing).
6. > Rucalábasnál hosszabb (= 5 fúrással kurtább, mint két sing).
7. ⊗ Fertály híján való (= 4 fúrással kurtább, mint két sing).
8. ⊗ Fertálynál hosszabb (= 3 fúrással kurtább, mint két sing).
9. × Bő harmadik (= 2 fúrással kurtább, mint két sing).
10. × Bő harmadiknál hosszabb (= 1 fúrással kurtább, mint két sing).
11. * Két singes.
12. * Két sing egy fúrás hosszú (= 1 fúrással több, mint két sing.)
13. * Két sing két fúrás hosszú (= 2 fúrással több, mint két sing.)

A bőségre nézve pedig az 1—2. számúaknál elveszik az egész oldalt. A 3—6. számúaknál három fúrást, a 7. számúnál két fúrást vesznek el az oldalból. A 7—13. számú egyforma bőségű.

A fenti mesterjegyek mellé a szűr belső oldalába a mester ácsplajbással be szokta írni a tulajdonjegyét is, mely ma már rendszeren nevének kezdőbetűje. Esetleg a díszítés módját is jelöli a szűrön, hogy a gondosan összehajtogatott szűrt ne legyen kénytelen minden esetben kihajtogatva megnézni.

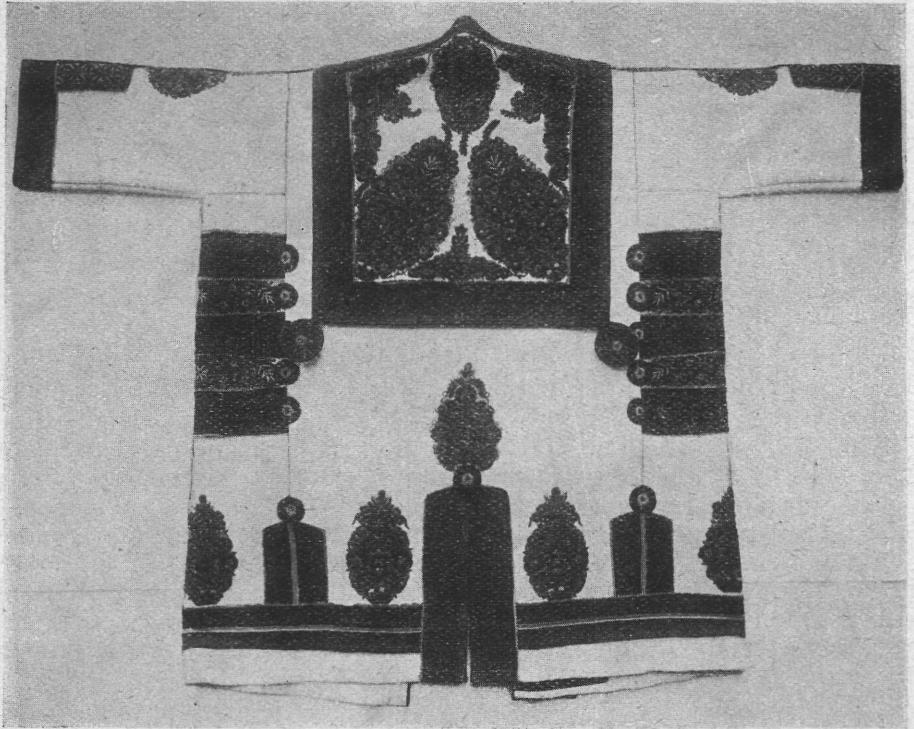
Egy fertály híján való szűr kiszabása a következőképen történik:

A szűrszabó az ujjakat $\frac{3}{4} \times \frac{3}{4}$ sing nagyságba leszabja. Ekkorára hagyja a gallért is. Az oldalt elesett $\frac{1}{4}$ szélből lesz alól az oldaltoldás. Ezután kettőbe hajtva leszabja a szűr derekát, vagyis az elülső és hátsó részét. Az elülső részt végig felhasítja, a hátsó részt alól csak egy arasznyira. De előbb a nyak nyílását kivágja s a vállat lecsapja. Itt négy ékalakú darabka posztó esik el, ebből lesz összetoldozva a felálló nyak, az ú. n. kisnyak. Az oldal hossza 1 sing 3 fúrás, mert alul az ujjából elesett rész pótolja. Az oldal hosszanti széle aljtoldásnak marad. Az elejre (kihajtó) másfél singet szoktak levágni, ezt hosszában két darabra vágják, majd az egyiket ferde vonalban hosszában ismét két darabra vágják, ebből a két trapézalakú darabból lesz az elej (kihajtó). A másik ferdén el nem vágott darabot meghagyják egy másik szűr elejének. Az elej, mivel rövidebb mint a szűr elülső része, összevarrott dirib-darab posztókkal toldják ki. A toldás nem látszik, mert a szűrt ezen helyén széles posztószegés takarja.

¹⁰ Nagyváradon *rucatalpínak*, Debrecenben *ostorhegyesnek* nevezik.

Díszítésmódok.

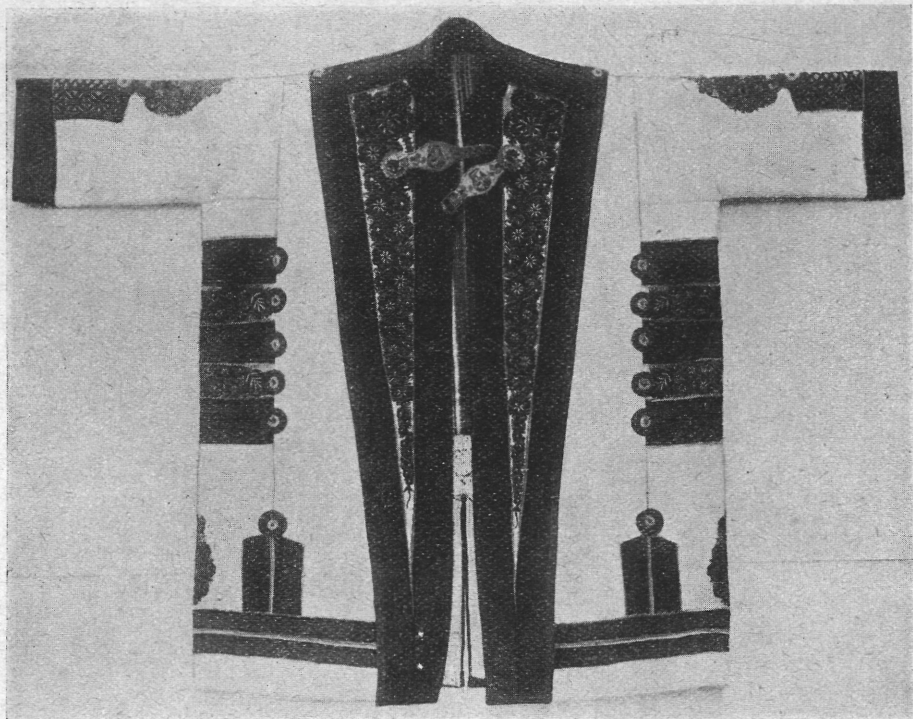
A bihari cifraszűr díszítésmódja a hímzés és applikálás. Harmadik módja a színes posztóval való szegés vagy csipkézés, de ezt az applikálás egyik válfajának is tekinthetjük. Még egy módja volna a díszítésnek, a zsinórozás. Ez a technika azonban Biharban nem fejlődött ki. Bár a Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárában őrzött legrégibb bihari szűr sem öregebb 60 évesnél, mégis a hímzés a bihari

6. ábra. Hímzett cifraszűr hátulról, Nagyszalonta.

szűrön régi lehet. Ezt onnan következtethetjük, hogy a 70-es évek elejéről származó szűrökön már kialakult és erősen elstilizált virágornamentika van, mely a későbbi évtizedeken át csak fejlődött, de lényegében azonos maradt. Ez a szűrornamentika az ország egy vidékéhez sem hasonlít. Fő jellemvonása, hogy aprólékosan kihímzett nagy foltokkal díszít. (6. ábra.) A színek a régebbi szűrökön élénkeek és csak fokozatosan sötétülnek vagy fogynak el. A díszítő elemek kizárólag növényi eredetűek. A virágok mindig színesek, többnyire a vörös különböző színárnyalataiban ragyognak. A virágok leginkább vékony piros hullámos száron ülnek. A bihari cifraszűr fővirágdíszje — más vidékek cifraszűreitől eltérőleg — a szegfű, mely két egymástól különböző formában jelenik meg. A kifeszlett

szirmú, oldalnézetben ábrázolt bimbós rózsza — melyet némelyek pávaszemnek vélnék — a bihari szűrökön ritka. Úgyszintén a rózsza-bimbós tulipánt is. Gyakoribb a felülnézetben ábrázolt rózsza, mely vagy 6—8 karélyú, vagy ú. n. forgó rózsza. A szárok és virágok közti hézagot rozmaringlevelek töltik ki. A levelek a legrégebb szűrökön zöldek, az újabbakon feketék. Jellemző sajátossága a bihari szűr-hímzésnek, hogy a rozmaringlevelek nem zárkoznak szorosan, hanem a posztó fehér színe kicsillan köztük. A bihari szüornamentikára

7. ábra. Hímzett cifraszűr elülről, Nagyszalonta.

is áll az, amit az ország szüornamentikájáról mondhatunk, hogy természetes virág ábrázolásból fokozatosan stilizálódott el. Némely virág ma már alig felismerhető. A szürszabók által használt virágnevek nem mindig felelnek meg a valóságnak. A tulipánt például semmiesetre sem tulipánt, hanem két lantalakúlag szétágazó piros levél közé foglalt rózsabimbó. A szürszabó nem tudatosan stilizál, nem a természetet utánozza, hanem egy másik szürszabó virágait, s a természettel nem is keresi a kapcsolatot. A rózsabimbót hegyével ülteti a szára, a nyíló rózsza bimbóját a piros szirmok közt zöldre hímezi, a virágok közét kitöltő rozmaringleveleket pedig feketére.

Az elstilizált ornamentika hanyatlása két irányú. Legtöbb esetben elszíntelenedik. Először a levelek vesztek el zöld színüket és

feketékké lesznek (6—7. ábra), aztán a virágok színe fogyatkozik meg. Rendesen a virágok egy szín több árnyalatában jelennek meg. (3—4. ábra.) Majd az árnyalatok száma is fogy, végül az egész hímzés — virág, levél — egyszínű lesz. Általában azt mondhatjuk, hogy a hímzés idővel egyre sötétedik. A bihari szűrőn az alapszínnek közül csak a vöröset találjuk nagyobb mértékben, a kék csak virágok belsejében szerepel, a sárga pedig végképen hiányzik. A kevert színek közül inkább csak a zöldet találjuk, azt is főleg a legrégebb szűrőkön, az ibolyát ritkán a virágokban, a narancsot soha. A szűrőszabó jól tudja, hogy a vörös kiegészítő színe a zöld s ezek egymás mellett erőben fokozódnak. A vörös szín uralkodik a bihari szűrőn, mert a fekete levelezés erősen kiemeli. A vörös színnek 3—4 árnyalatát találjuk rajta, a cinóberpirosat, meggyzínpirosat, sötétebb

8. ábra. Szüregallér, Nagyszalonta.

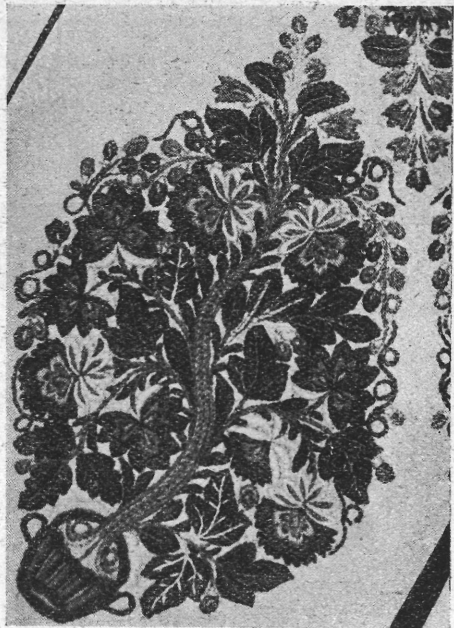
carminvöröset és világos királyvöröset. A színritmus a bihari szűrőkön kevésbé fejlett, ami annál feltűnőbb, mert a közeli Nagykún-ság cifraszűrein jut legtokéletebben kifejezésre. A bihari szűrő virágkompozíciói leveles-virágos ágak, vagy virágcsokrok, miket a szűrőszabó *bokorvirágnak* nevez. Ha galléron szerepelnek, akkor virágkosárból nőnek ki. A virágbokor kompozíció meglehetősen természetes, ezért a formaritmus fejletlen.

Mint említettük, a bihari cifraszűr virágdíszítése, mint általában a magyar szűrő, a fokozatos elszíntelenedés vagy elsötétedés felé halad. A káprázatos, élénk, üde színeket bágyadt, beteg, tompa, sötét színek váltják fel, vagy egyszínűvé válik a hímzés.

A bihari cifraszűr másik típusa az applikált szűr, melyet a szűrőszabó *posztóvirágosnak*, *posztómetszettvirágosnak* nevez. (2. ábra.)

Az applikálás, vagyis egy más színű díszítő anyag felvarrása igen ősi technika, s valószínű, hogy a szűrőn is megelőzte a hímzést.

A szűrszabómesterséggel rokon szűcsmesterség is ismeri az applikálás technikáját és mint díszít gyakran alkalmazza. A szűcsmesterség díszítő módjai között is az applikálás valószínűleg régebbi mint a hímzés. A szűr- és szűcsapplikációk mint díszítő módok Közép- és Keletázsia-ban is el vannak terjedve. A Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárában igen szép bőrapplikációkat találunk az amúrneléki gold népektől, szűrmez applikációkat pedig Turkesztánból. Általában az applikálással való díszítés Keleten igen sokoldalú s nemcsak bőr-, nemez-, posztóanyagot, hanem fakérget is applikálnak. Ez utóbbit természetesen fa- vagy kéregtárgyakra. Itt meg kell említenünk, hogy a karakirgizek¹¹ sátraik nemezeit azonos formájú és színű, applikált díszel szegik be, mint hazánk némely vidékein a magyar szűrszabók a szűrt. (10—11. ábra.) Viszont a bihari oláh szumánokon is (= szűrkankó) tökéletesen ugyanolyan applikált díszeket találunk. (12—13. ábra.) Sőt még Békés megyében applikált szűrökön is találunk hasonló motívumokat. (14. ábra.)

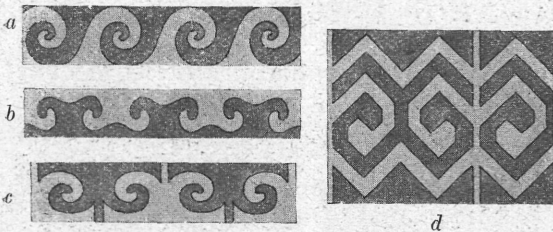

9. ábra. Szürgallér bokorvirága, Nagyszalonta.

Ha tudjuk, hogy a bihari oláhság erősen magyar kultúrhatás alatt van s mai viselete a megye majdnem minden részén olyan,

mint a magyarság régi, levetett 50—100 év előtti viselete, úgy megértjük az oláh szűrkankók keleties kosszarv díszét. Tudnunk kell, hogy a szumánnak megfelelő applikált díszítésű szűrkankót alföldszerte mindenütt viselt a magyarság. A régebbi árszabások mindegyike emlegetik, mint a

szűrszabók műveit. Öreg szűrszabók még ismerték, sőt csinálták is. Így a debreceni múzeum is őriz egy szűrkankót, melyet mint régi debreceni viseleti darabot Tóth András szűrszabó készített a mű-

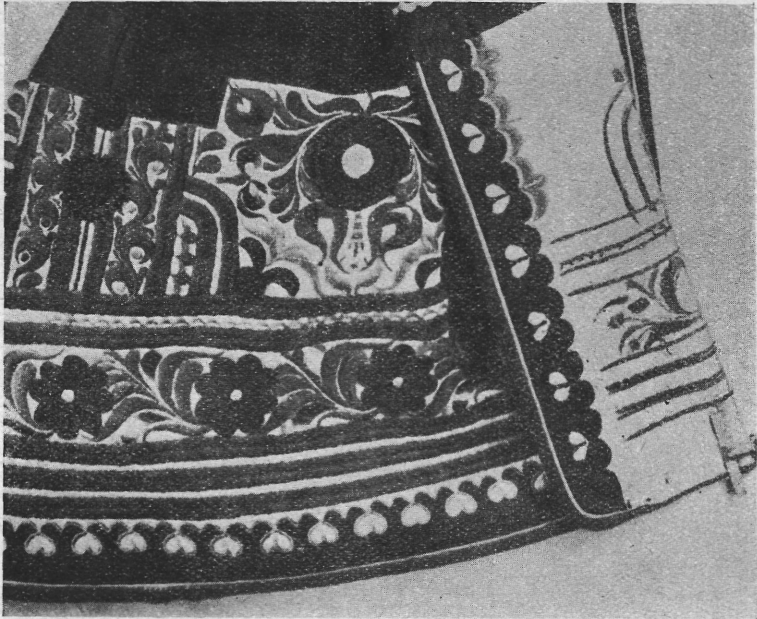
10. ábra. Karakirgiz applikált díszítmények.

¹¹ Almásy György: A karakirgizek ornamentikája. Ért. V. 171.

zeum számára. A háború előtt Csongrád megyében itt-ott még viselte is a szegényebb néposztály. Mindezek az alföldi szürkankók applikált s részben hímzett díszítményűek voltak. A magyarságnál ma már kiveszett és csak a nemzetiségek által őrzött szürkankók, tehát részben a magyar szűrornamentikának is dokumentumai.

A bakonyi szűrökön gyakori mintázott szegély (11. ábra), mint az applikáció egyik válfaja, szintén igen régi s már a XVIII. század második feléből írásbeli feljegyzéseink is vannak róla. Sőt az 1627. évi általános árszabás is említi a kolozsvári, posztóval szegett gal-

11. ábra. Applikált szegésű cifraszűr részlete, Veszprém m.

lérú szűr. A Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárában őrzött legrégebbi szűr, mely a mesterjegy szerint 1847-ben készült, szintén applikált díszítésű.

Fel kell tehát tételeznünk, hogy a bihari cifraszűrökön már régen, a mult század 70-es éveit megelőzőleg is lehettek kézzel applikált díszítésűek, de ilyenek nem maradtak ránk. Applikációs bihari cifraszűreink már mind varrógéppel applikáltak. Ez pedig azt jelenti, hogy nem lehetnek régebbiek 1870-nél, mert a varrógép ekkor jött szokásba a szűrszabóknál.

A varrógéppel azonban a szűrszabók nem a szürkankók applikációit varrták a szűrre, hanem a hímzett ornamentikát dolgozták át posztóba. Ha egybevetjük a 9. ábrán bemutatott szűrhimzést a 2. ábrán látható applikációval, rögtön megállapíthatjuk nemcsak a folt, hanem az elemek azonosságát is. Említettük, hogy a bihari

cifraszűr fő virágmotívuma a szegfű. Ugyanezt találjuk az applikált díszítményben is. A szegfűk egy hullámosan emelkedő szár mellett vannak elhelyezve. Minden posztószegfű alsó részén megtaláljuk a két kehelylevélkét is. A szegfű szirmai mindig csipkézettek. Az applikáció színe rendszeren fekete, s a fekete szegfűben gyakran ott találjuk a piros vagy zöld posztóalárakást (2. ábra), mely jelzi, hogy a díszítmény virág. A szegfűk közeit kitöltő hímzett rozsmaringlevél gyakran szabálytalan, többnyire trapezalakú levelek töltik ki, melyek a külső oldalon csipkézettek. A csipkék mindig egyike egy-egy rozsmaringlevél jelképez. Sajátságos, hogy a szűrapplikációban rózsá-(alma)-levelet nem találunk, holott ezt sokkal könnyebb volna applikációban alkalmazni, mint a rozsmaringot. Azonban tudnunk kell, hogy mikor az applikáció a hímzett díszítmény nyomán megszületett, abban az időben a hanyatlásnak az a módja, mely a stilizáltságból a természeteségre törekszik (9., 15. ábra), még nem jelentkezett. A rózsá-(alma)-levél a 90-es években kezd elhatalmasodni a bihari hímzett cifraszűrökön. Ekkor már az applikációs ornamentika régen kifejlődött, megcsontosodott és már nem táplálkozott a hímzett díszítményekből. Az applikáció foltelosztása is teljesen azonos a hímzésével.

Az applikált díszítés eredetére nézve Huszka¹² ezt mondja: „Szürdíszítéseink között számtalan rózsá látható, azonban a hímzettektől a posztóból kivágott díszek sokban eltérők. 1869-ben ugyanis Malatinszky¹³ saját szavai szerint a külföldről behozott hálóköntösökön kivágott virágokat látván, a sok munkát igénylő hímzés helyett kezdte alkalmazásba venni a kivágott díszek felvarrását.

12. ábra. Szumán eleje. Henkeres, Bihar m.

¹² *Művészi Ipar.* I. (1885.) 85. l.

¹³ Egyike a maga idejében leghíresebb debreceni szűrszabónak.

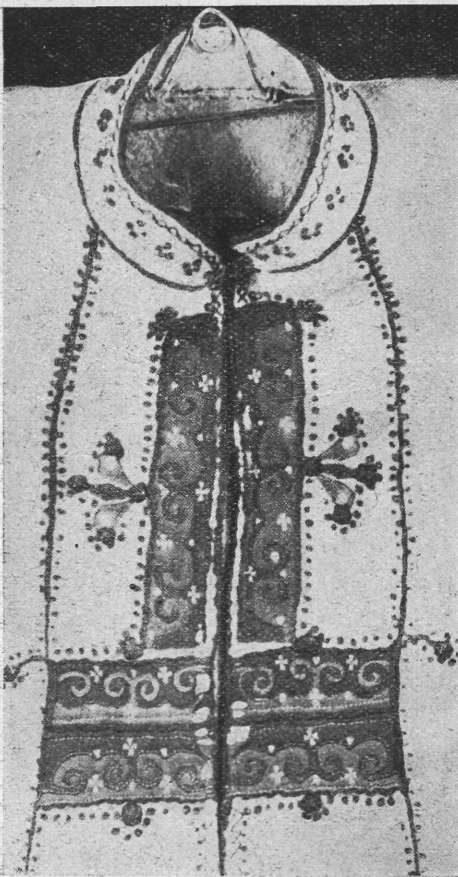
A gép megkönnyítette feladatát. A hímzett részeket is kivágott posztóvirággal kezdték helyettesíteni a többi szűrszabók is. Lassankint elterjedt Debrecentől Nagyváradig és Szolnokig. Miskolc és Eger vidékén még ma is ismeretlen. A virágok alakja kénytelenül az anyaghoz alkalmazkodni, különösen a rózsabimbó mutat feltűnő

változást, mivel a mély bemetszések elkerülésével (mi lehetetlen volt a kivágott virágnál) nagyon tömör alakú lett s a véletlen közbejársása folytán nagyon hasonlít az antik görög virágalakokhoz, mint a gallér sarokdíszén látható. A szemben rajzolt rózsza is elveszté magyaros beosztását, mert az anyag könnyebb kezelhetése miatt nagyon általános alakú rozettává vált.

Huszka megállapításaira több megjegyzésünk van.

Nem valószínű, hogy Malatinszky vezetete volna be a szűrszabóiparba a varrógéppel való applikálás technikáját. Nem pedig azért, mert Debrecenben applikálás ma sincs. Ha ilyen szűrt rendel valaki Debrecenben a szűrszabónál, az ma is bihari segéddel csináltatja meg, mert ebben a technikában a debreceni szűrszabó Malatinszky állítólagos találmánya után 50 évvel is járatlan.

A Huszka idézett cikkében bemutatott debreceni szűrgallér sarokdíszítése is teljesen bihari díszítmény. Rögtön ráismerünk a bihari szegfűkre és a szemben ábrázolt rózsákra. Már csak azért sem lehet debreceni találmány, mert Debrecenben a szűrgallért nem

13. ábra. Szumán eleje. Gyanta vidéke, Bihar m.

szokták kihímezni, s ha újabban a gallér vállnyak táját hímezik is, a gallér sarkait soha. Sőt bokorvirágot sem találunk a debreceni szűrön ma sem. A bemutatott gallérsarokdísz tehát nem lehet külföldről behozott hálóköntösökön látott applikált virágok utánzata, éppen ellenkezőleg: jellegzetes bihari hímzést, bokorvirágot utánozó applikált díszítmény. Egészen bizonyos, hogy Malatinszky műhelyében bihari szűrszabósegéd készítette.

Az sem felel meg a tényeknek, hogy Debrecenből terjedt volna

Nagyváradig, Szolnokig. Nagyvárad, Nagyszalonta lehetett ennek a szülőházaja, onnan terjedt Debrecen felé. Szolnokig azonban nem terjedt el máig sem. A közelebbi Nagykúnságon sem kell még ma sem, pedig már a Nagykúnságon nincs is szürszabó.

A varrógéppel applikált posztóvirágos szür Bihar vármegye területén született 1870 táján s innen szivárgott be Erdélybe a Sebes-Körös völgyén, még pedig akkor, amikor már a hímzett szür éppen az applikált szür olcsósága miatt kiveszésnek indult. Kolozs megyében a hímzett cifraszűrt már nem is látta a nép, így meg sem kedvelhette. Az applikált díszítményű cifraszűr Kolozsvárról tovább terjed Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos megye felé és valószínű, hogy egész Erdélyben nem sokára általános lesz. Azonban Biharban kialakult ornamentikája mind máig mit sem veszített eredetiségéből s a mezőségi oláh cifraszűrén is felismerhetjük a nagyszalontai-nagyváradai magyar szürszabók által a bihari hímzett cifraszűr ősi magyar virágai-ból megteremtett bihari applikált díszítményeket.

Az applikálás technikájáról kell még egy-két szót szölnünk.

A szürszabó régebben vékony színes posztót használt az applikálásához, ma már vékony színes nemezt használ. Vannak bizonyos sablonjai, melyek segítségével a virágelemeket kirajzolja. Először kirajzolja az egész bokorvirág körvonalát, mint egy dohánylevelet, erre felrakja a *förmákat* (= papírsablon), aztán ezeket is körvonallazza szabókrétával. Megrajzolja a szarat, aztán ollóval nagyjából kivágja a virágokat. Ügyel arra, hogy a kivágott bokorvirág szét ne hulljon, ezért a virágokat nem vágja teljesen körül, egy kis posztódarabka mindegyiket a szárhoz köti. Ha az összes applikálandó díszítményeket kivágta, felrakja a szürposztóra, eligazítja. Ha többszínű lesz az applikáció, a többi színeket aláarakja, ezután a szár és ágak mentén a géppel letűzi, majd a kisebb díszítő elemeket is körülvarrja. A szürszabó bámulatot ügyességgel és gyorsasággal kezeli a varrógépet. Ha már a díszítmények le vannak varrva, egy kis csipkéző ollót vesz elő s az applikáció részleteit ezzel dolgozza

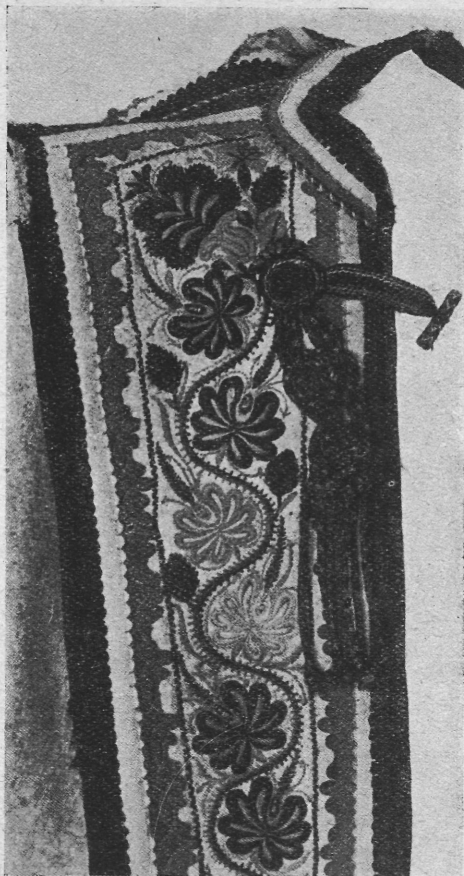

14. ábra. Applikált díszítésű cifraszűr. Békés megye. Róth B. felvétele.

ki. A többretegű applikációból a különböző színeket nagyrészt az olló csalja elő. Szokott azonban utólag is színeket felvarrni a kész applikációra.

Az applikáláshoz számíthatjuk a színes posztóval vagy nemezsel való szegést is. Minél régebbi a szűr, annál keskenyebb a szegése. A szegés a szűr szélein halad körül, az ujján, elején, gallérján.

15. ábra. Hímzett „nemzeti“ cifraszűr eleje 1896 tájáról. Nagyszalonta.

A szűr alját az Alföldön színes posztóval nem szegik, hanem csak szűrposztóval, azonban azt a varrást, amellyel ezt hozzátoldják a szűr aljához, színes posztóborítással eltakarják. (1—2. ábra.)

A szegés és borítás színe mindig összhangban van a hímzés vagy applikálás színével. Néha több (2—3) más-más színű, egymással párhuzamosan haladó posztóval szegnek vagy borítanak, más-kor a borítás belső széléhez vékony posztó *cikulát* (csipkét) fogatnak. A szegést vagy borítást színes, többnyire vörös cérnával különféle mintában varrógéppel (vízfolyás, nyolcas stb.) szépen megtűzik, vagy ahogy a Nagykunságon mondják, megnyargalják. A tűzés a bihari szűrön a kézi hímzés és applikálás mellett egy külön díszítő eljárás. A nyargalást azonban nemcsak a szűr szegésein és borításain alkalmazzák, hanem a szűr elejében belül is. Ezt a részt színes posztóval vagy nemezsel megbélelik és szebbnél szebb mintákkal megtűzdelik. Ezek a minták az applikáció vagy a hímzés mintáira emlékeztetnek.

Csipke alatt színes posztóból vágott, csipkézett szélű posztócsíkokat értenek, melyeket több rétegben egymásra tesznek. A csipkék közül az alsók szélesebbek, mint a felsők és kilátszanak. (1., 2., 14. ábra.) A csipkék rendszeren csak a közepükön vannak levarrva. A varrást színes gyapjúfonalból fonott és levarrott *sodrás* takarja. A hímzett oldalrész, a váll, a szűr alján lévő csipke *feleresztés*, általában minden csipkedísz befejezője bojt, vagy az ú. n. *galambkosár*, mely nem egyéb, mint gyapjúfonalból horgolt korongocska.

A szegés, borítás, csipke, galambkosár színe mindig összhangban van a hímzés vagy az applikáció színével. A szegés hajdan keskenyebb volt s a varrógép korszakában szélesedett meg. Ma már a hímzést helyettesítő színfolttá lett. A szűr ujja s alul a hátulja néha fel van hasítva s a hasítás összegombolására gombkötő készítette gombok és gombházak vannak felvarrva. Ezek a gombkötődíszek az úri szűrök maradvékai a nép szűrén. A szűrűt a mellen csattos szíj tartja össze. Néha e helyett gombkötő készítette összeakasztót használnak, melyhez ugyancsak hasonló készülétű *átvető* tartozik. (5., 14. ábra.) Ez nem más, mint a végén ügyesen összebogozott zsinórpamat, melyet a fejen át a hátra dobnak s ott mint dísz csüng. Ez valaha a mellen mint összekötő zsinór szerepelt, de idők folyamán rendeltetését elveszítette és dísszé lett.

A szürgallér sarkán két kis kerek korongot találunk. Ez a *csücskö*. Ma már csak dísz, de régen más jelentősége is volt. Eső idején ugyanis a szürgallért a két csücskőnél fogva csuklyává kötötték össze s a fejre húzták. Ma, amikor a gallér meghosszabbodott s a szűr külön felálló nyakat kapott, ritkán használják a gallért csuklyának.

A hímzés technikájáról még annyit kell megjegyeznünk, hogy 1880-ig durvább, a ma északi fonálnak nevezett gyapjúfonallal hímeztek, 1880 után pedig az ú. n. berlini fonallal. Ritkán selyemmel is hímeztek, de csak finomabb anyagra. A Néprajzi Tár tulajdonában Nagyszalontáról van egy kék selyemmel hímezett, puha fekete posztóból készült szűr. (5. ábra.) A szűrapplikációkat kezdetben finom színes posztóból metszették, újabban vékony színes nemezből.

A bihari hímezett cifraszűr már Bihar megyében is teljesen kiveszett, az applikált díszítésűt is Csonka Bihar megyében már csak két szűrszabó készíti. Ha ezek is elhalnak, a magyar cifraszűrnek ez a sajátos fajtája az Alföldön örökre eltűnik s csak Erdélyben él majd tovább az oláhság kezén, mint annyi sok más magyar érték.¹⁴

Györffy István.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Gyékényszövés Bodroglőn.

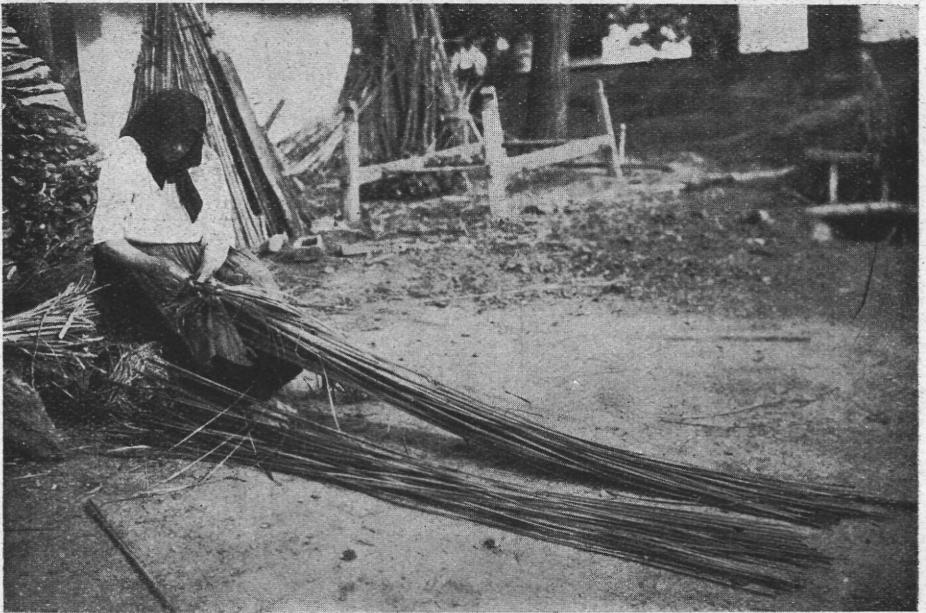
A magyar lópoknak leghasznosabb növénye a gyékény, melynek felolgozása a magyar asszonyoknak ősi foglalkozása. Sok asszonynak ez adott kenyeret, ebből vett magának életet. A lópok lecsapolásával lassanként elveszték a gyékénytermő területek s az Alföldnek alig néhány víznyelősebb helyén, Püspökladányon, Tápén és a Bodroglő egy-két falujában, többek között Cigándon maradt fenn még a gyékényszövés.

A gyékényszövés módja nemcsak önmagában érdekes, de azért is, mert belőle a vászonszövésnek primitívebb formájára is következtethetünk, bár a mai alakjában is fejlettebbnek mondhatjuk, amennyiben

¹⁴ E helyen mondok köszönetet Baranyay Lajos püspökladányi, Erdélyi Lajos derecskei, Mezey András berettyóújfalusi szűrszabóknak, kik a bihari szűrszabóipar történetére vonatkozó adatokkal támogattak.

néhány évtizeddel ezelőtti időből van adatunk a mainál egyszerűbb szövési módra, ha nem is leírásban, de legalább képen. Ezt a legegyszerűbb gyékényszövést a „Magyarország és a nagyvilág“ c. folyóirat második évf. 1866. évi 9. száma címlapjának képéről leolvashatjuk, amint majd alább összehasonlításként ismertetem.

A cigándi asszonyok a gyékény fajtáit is megválogatják. Megkülönböztetik a *lúgyékényt* és a *magyar gyékényt*. A *lúgyékényt* (*Typha latifolia*) csak kötélnek használják búzakéveketövezéshez, vagy szekérre való

1. ábra. Selymelés.

ülést készítenek belőle. A *magyar gyékény* (*Typha angustifolia*) egyedül alkalmas a jó gyékényszövéshöz s csak nagy szükség esetén pótolja a *lúgyékényt*.

Augusztus közepétől kezdve nadrágot húznak az asszonyok s bocskort kötnek, hogy a töméntelen nadálytól védve legyenek a gyékényszedés alkalmával. Sarlóval szedik, majd a vízből kiszállítva, a parton szálanként kitergetik és megszáritják. Hat nap múlva mennek kötni és hazaszállítani, hogy azonnal munka alá vegyék.

A gyékényszövést első munkája a *suskolás*. A gyékény felületéről a két külső levelet leveszik. Ez a *gyékény suska*. Ezt megáztatva felhasználják kötélkészítésre, a búza, len kévébe kötözésére.

Második munka a *selymelés*. Szálanként szétszedik a gyékényt, majd minden szálnak két széléről leszedik a *selymét* s végül a közepén marad a *béle*, amiről ugyancsak leszedegetik a finomabb *selymét*. A béliből a cigányok szakajtókosarat, kézikosarakat, szatyort s apróságokat készítenek. A *selymét* használják a tulajdonképeni gyékényszövéshöz, a gyékényspárga sodrásához.

Az innak vagy spárganak való selyem sodrása úgy történik, hogy két vagy több szál selymet vesz a spárgasodró asszony, a kezdetét megköti,

hogy vissza ne bomoljék, azután a balkéz hüvelykujjával különválasztva a két szálát, tenyérrel összesodorja. Az összesodrott gyékényspárgát nagy gombolyagokba összegombolyítják.

Mikor az innak való spárga elkészült, felszerelik az *eszvátát*.

A gyékényszövő *eszváta* áll 4 lábból, 2 talpból, 2 közfából, a 2 *zubolyból* és a *bordából*. Ha az *eszváta* hosszú s rövidebb gyékényt akar-
nak szöni, két vesszőből font *gúzst* vagy *vesszőkoszorút* alkalmaznak s ebbe teszik a *zubolyt*. A borda lehet 60 lyukú, vagy 30 *bokros* (2 lyuk egy bokor). *Kisebbrendű* (keskenyebb) gyékény 24 *bokros*.

Az *eszváta* felszerelése a *juggalással* kezdődik. Ez úgy történik, hogy a hátulsó *zubolyra* rávetik az inat és egy kis gyerek behúzza a borda lyu-

2. ábra. Juggálás.

kába a spárgát (inat) és az első *zubolyhoz* futva, ott átfordítja s újra bele-
húzza az elülső *zubolyba* is, úgyhogy a borda és a hátsó *zuboly* között az
inak kereszteződnek. Mikor a *bordalyukak* megteltek, a spárga végét
megkötik és erre következik a *szorítás*, melyet két asszony végez
olyan módon, hogy bal felől felhúzzák az első inat jó feszesre és így
mennek sorba végig az inakon. Másodszor is végigmennek ugyanilyen sor-
rendben az összes inakon s akkor még feszesesbre húzva, a felesleges
inat elszakítják, majd a végén újabb göcsre kötik.

A *szorítás* után kezdődik a *szövés*. Egy újjnyi vastagságú *vesz-*
szőt, a kezdő *vesszőt* áthúzzák az inakon s utána egy kezdő inat húz-
nak be. Erre egymás után a szál beszövése következik olyan módon, hogy
az egymásra következő szálakat váltakozva ellenkező oldalról szövik be.
A gyékényszálát a vastagabb végén begörbítik és gyors tempóban min-
den második spárga alá behúzzák. Amikor végig behúzták a gyékényszálát
a hosszában kifeszített spárgák közé, a bordával jól ráverik (ráütik). Ha
gyengébb a szál, gyengébben, ha erősebb, jobban verik rá a bordát. A gyé-
kény két szélén fennmaradt rész a gyékény *nyirája*, melyet a végén kés-
sel levágnak. A gyékény felületén kiálló szálakat, a *csatakokat* szintén
készel vágják le, hogy simább legyen a felület. A szövés befejeztével a

zubolyról levágott inakat egyenként görcsre kötik, nehogy a gyékény kibomoljon. Szövés közben a gyékényt állandóan locsolják.

Az itt leírt gyékényszövésnél a „Magyarország és a nagyvilág“ fent említett címképén ábrázolt munkát annyiban látom primitívebbnek, hogy azon külön megszerkesztett szövőszék nincs és a hátulso zuboly teljesen hiányzik. A kép rajzolója bizonyára természet után ábrázolta a gyékényszövő leányt. Semmi okunk nincs kételkedni hitelességében, ha nem is tudományos leírás ábrázolására szánta képét. Sőt valószínűnek tartom, hogy kellő utánjárással még találnánk Alföldünkön ehhez hasonló egyszerűbb szövési módot. Az első zuboly és a borda ezen is megvan s a szövőszín gerendájához erősítették. A hátsó lábak és a hátsó zuboly hiányzik s így a gyékénypárgainakat egy csomóba fogva, a szövőszínek hátsó

3. ábra. Gyékényszövés Cigándon.

falához kötötték. Ugyanilyen egyszerű módon kötik csomóba a láncfonalakat a madzagszövőtáblácskával dolgozók is, ami a vászonszövésnek ősi, primitívebb fokát mutatja.

A cigándi szövött gyékény háromféle:

1. Az *összeforgatott parasztgyékényt* úgy szövik, hogy 2—2 szálát szőnek be s ezáltal erősebb lesz a szőttemény. Ez az elsőosztályú, legerősebb gyékény.

2. A rudas gyékényt csak egy szálán szövik. Ez másodosztályú, gyengébb készítmény.

3. A kockás vagy rudastarkát a szélén 2 spárga alá verik s így az elfordítás után kiadódik egy egyszerű minta.

A megszőtt gyékénynek sokféle alkalmazása van. Használják hordáshoz, repcenyomtatáshoz, ősszel csávázáskor búzaszáritáshoz, szekéren eső, nap ellen, pálinkafőzéskor sátoznak, szél ellen enyhelyet csinálnak belőle s végül zsidó kukucskasátoznak is megveszik.

Ébner Sándor.

Cigándi cigányok gyékénymunkája. Igazi „kézzel-lábbal“ végzett munka. Nem is lehet csak a földön, vagy ágyon, mindenesetre puha helyen ülve végezni, mert a testnek sem a kéz, sem a láb nem ad semmi támasztékot. A lábak a munkába vett tárgy rögzítését, a kezek pedig a „kötés“t végzik. Három szerszáma van: egy debreceni bicsak, meg egy kisebb és egy nagyobb tű, melyet maga készít az öreg cigány. Igen alkalmas tűanyag az a rossz „paffon“ kanálnyel, melyet valamelyik gazda udvarán a szemétdombon talál. Fiatalabb cigány nem igen merne még ilyen munkába belefogni. A gyékényt nem maga szedi a cigány, hanem veszi a falusi asszonyoktól „szakajtóért“, vagy egyéb gyékénymunkáért. Nem szükséges, hogy a legjobb gyékényt adja az asszony, a cigány tud dolgozni a silányabb anyagból is. Különbözik a gyékény részeinek is nála fordított értéke van. Míg ugyanis a gyékényponyvát szövő parasztasszony a gyékény külső széleiről lefejthető finomabb „selymét“ értékeli többre, mert ebből készíti az „inát“, a belső gyékényrészeket pedig tölteléknek használja, addig a cigány a selymét használja tölteléknek, azaz „béli“-nek, a belső, lágyabb részeket: a „szíját“ pedig borító, kötőanyagának. A tüvel a bélit állandóan aprózza, hogy puhább legyen, a szíját pedig hüvelykujja körmével a belső oldalon végighasítja, hogy szélesebb legyen. Minden centiméteren ölt egyet. A szíj kb. 75 cm hosszú, ebből 50-et használ a kötésre, a többit pedig a bélihez fogja, de előbb ezt is meghasogatja. Ez állandóan pótolja a bélit, de azért nem elegendő. Pótolni kell külön is. Vesz a bélinek valóból maga mellől, a földről és azt a béli középebe helyezi. Szerez olyan gyékényt is, melyet zölden szárítottak meg, ezt is szíjának használja időnkint, hogy díszítsen vele. Nagyon kell igyekeznie, hogy egy szakajttal aznap készen legyen. A kész munka értékesítése az asszony dolga, aki elől-hátul megrakodva vonul be a faluba, hol zsírért, lisztért, szalonnáért árusítja. Nagyon ritka eset, hogy pénzt vegyen el érte. Tudja ő, hogy náluk rossz helyen van a pénz. Italra megy el a legtöbbször.

A cigándi cigány készít: *szakajtot, tojástartót, kenyértartót, kékesskosarat, köpüt* (méhkas), *lábtörőt, falvédőt*. Régente kármentőt, azaz komlóskorpatartót is készített, de ez már kiment a divatból.

Kántor Mihály.

Lakodalmi torták Boldogon. Arra a jelenségre vonatkozólag, hogy miképpen válhatik egyetlen ember találmánya általánossá és hogy mily hamar terjed néha és lesz egy egész vidék jellegzetességévé, jellemző például szolgálhat a boldogi lakodalmi torták esete.

Laczkó Istvánné 43 éves boldogi asszony a feltalálója és jelenleg egyetlen készítője a lakodalmakon Boldogon (Pest és Heves megye határán) má már elmaradhatatlan tortáknak. Ő maga meséli, hogy húszéves fiatalasszony korában látott a boldogi tanítónőnél cukrászdából hozatott és dióval kevert égetett cukordíszítésű tortákat. Maga is utánózni kezdte ezeket, azonban a tortának csak a külső vázát és a díszítését csinálta meg, az égetett cukorhoz pedig örletlen mákot kevert kevert dió helyett. Egy megbízója unszolására — mert ekkor már rendelésre is készített tortákat —, aki páros galambalakú tortát kívánt, megpróbálkozott egy állatalaknak ugyanezen anyagból való alakításával. A sárgarépával lappá kinyújtott mákos-égetettcukor anyagot csészére vagy tejesköcsögre simítja, s ez lesz az állat teste, ehhez nyakat, fejet, szárnyat, farkot stb. meglepő kényes-séggel formáz és illeszt rá. Az így felépített alakot azután tarkára kifesti, kockacukrokkal díszíti és gyertyákat tűz a tetejére. Leggyakoribb alak a páros galamb, tyúk csibékkal, kakas, gólya pólyásgyermekkel, továbbá szarvas, templom és völgyény-menyasszony-figurák.

Miután majdnem mindegyik lakodalomra meghívott asszony visz egy tortát a menyasszonynak, Laczkó Istvánné az ilyen alkalmakra megren-

delt 20—30 tortának csak a formálását végzi, a festést, díszítést néhány általa betanított fiatalabb asszony csinálja.

Az ország más részeiben, így az Alföldön is készítenek hasonló anyagú lakodalmi süteményeket és így talán ez magyarázza nagy népszerűségüket és azt, hogy régi, meggyökeresedett szokásokat is megváltoztatott kedvükért a nép Boldogon. Így pl. ezelőtt a vőlegény piros almával váltotta ki a menyasszonyt a táncból, ma páros galambalakú tortát kell adnia, vagy pedig, hogy a hérérszbe régebben csak a kivilágított, nagy menyasszonykalácsot vitték, mostanában e mögött viszik sorban az égő

Lakodalmi torták.

gyertyájú tortákat is. Egy új szokás gyors elterjedésére jellemző, hogy ma már nemcsak a boldogi, hanem a turai és jászfényszarui lakodalmakra is rendelnek ilyen tortákat.

Palotay Gertrud.

Nyárádremetei szigonyok. Az 1912. év július havában a néprajz ösfogalkozási ágának tanulmányozása érdekében gyűjtőutat tettem Körtefája, Vajdaszentivány, Köszvényes, Nyárádremete, Mihháza, Szováta vidékére, mely alkalommal a vajdaszentiványi szigonyos halászat megismerése után¹ a Nyárád folyó völgyében, *Nyárádremete székely lakóinál* is megtaláltam az ősi szigonyos halászat utolsó maradványait. Két darab szigonyt sikerült e helyen megszereznem.

Mindkettejük szakátlan s kovácsoltvasból készültek. Eredetileg 7 ágúak voltak, de használat közben egyiknek egy, a másiknak két szélső ága letörött. Rúdhoz való megerősítési módjuk köpús, 1—1 szeglyekkel ellátva, melynek analógiájával már a bronzkori lándzsákon is találkozunk. Hosszúságuk: 15·7 és 18 cm. Használati helyük a „Vármező” nevű határrész.

Orosz Endre.

¹ Lásd: *Ért.* 1929. 19—21. l.

A csókai hivatalos acél. 1908 augusztus hó 22-én a torontálmegyei Csóka község Kremenyák nevű hírneves őskori telepén végzett ásatás alkalmával egyik kubikos magyar napszámosom egy régi, az apjától örökölt, ú. n. számárszűrő típusú, 20 cm hosszú csiholó acélt juttatott gyűjteményembe, melynek érdekességét szokatlan nagyságán kívül az kölcsönözött, hogy a hagyomány szerint az Csóka község hivatalos tulajdona volt. Rendeltetése az volt, hogy szükség esetén vele a község lakói tüzet csiholhattak. Ilyen hivatalos jellegű acél létezéséről egyszer olvastam csak, arról t. i., melyet *Herman Ottó* kerített elő Czegléd város irattárából.¹ A csókai acél is ilyen alakú.

Orosz Endre.

RÉGI FÖLJEGYZÉSEKBŐL.

Viselettörténeti adatok.*

Alföldi adatok:

1772: Pascha Sándor kisújszállási (?) 26 éves magyar „fekete haját két csimbókban viseli. Fekete gubában, cifrán kivarrott ráncos ingben, póre gatyában, bocskorban, kalapban szokott el“. Túrkeve, Curr. jk. I. 304.

1815: Domák István tiszakeszii (Borsod m.) 25 éves zsvány „üstökét befonva hordja. Zsíros ingben, gatyában, sarkantyús csizmában jár“. Túrkeve, Curr. jk. XIV. 217.

1770: Kiss Mihály 23 éves miskolci magyar „kisodort bajuszt, körül lebocsátott kalapot, fekete gubát, kék lajbit fehér lapos kapcsokkal, kék nadrágot, fekete csizrát“ hord.

1797: Ismeretlen nevű nagyiváni (Heves m.) magyar, kurta hajú, szürös. Túrkeve, Curr. jk. VIII. 606.

1797: Ismeretlen nevű nagyiváni magyar „szőke bajusza most ütöget, nagy szőke haja körös-körül le van eresztve, úgy hogy majd a mellyén is alól ér, üstökbe van fonva. Cifra kivarrott ing és lábravaló volt rajta. Zsíros bundában volt“. Túrkeve, Curr. jk. VIII. 606.

1771: Több rabló Kenderes határán „A kocsisnak és két mellette levő személyeknek hosszú hajok, ráncos bajuszok, mindnyájoknak csákós süvegek vólt és köpenyegjek, fehér magyar nadrágjok, a lábaikon pedig bakkancs vala. Kenderesen megtámadtak és kiraboltak egy bécsi kereskedőt. A szekereseknek 4 lovuk vólt előre befogva. Az elsőkön könnyű hám, az utóbbiakon lójárom vagy kemmut (kumet)“.

1797: Nagy Gáspár 29 éves nádudvari (Hajdú m.) magyar „ködmön, rövid sima ócska fekete guba, kék nadrág, csizma“ van rajta. Belényes, Curr. jk. 1797.

1788: turai lakos zsidó fiú „zöld hacuka ratinból, fekete bőv bugyogó, magyar csizma“ rajta. Belényes, Curr. jk. 1788.

1804: Vastag János 30 éves apagyai magyar-orsz „fekete guba, ócska lajbi, csizma, kalap, fehér ruha“ rajta. Belényes, Curr. jk. 1804.

1770: Szentesi László 28 éves hódmezővásárhelyi magyar „gesztenyeszín hajú, melyet két csimbokba visel, verhenyeges fennálló bajuszú. Ócska magyar süvege, melyet leginkább a megvakult bal szemére lebocsát. Magyar inget kötő nélkül visel. Lábravalóban, paraszt bocskorban jár.“ Kunmadaras, Curr. jk. III. 33.

¹ Lásd: *Ért.* 1906. 13. 1.

* Elejét lásd *Értesítő* 1929. 55—57. lapon.

1794: Rác Péter 27 éves ágyai (Arad m.) református magyar „hosszú szür, rövid szürkankó, ing, gatyá, kerek kalap, patkós csizma van rajta“. Belényes, Curr. jk. 1794.

1760: Moza Mitrophán 32 éves oláh, a váradi püspökség jobbágya „a haját elől köti meg, hogy azzal feje kopasszát befedezhesse. Fejér dolmánya és nadrága, fekete süvege és bocskora van“. Kunmadaras, Curr. jk. 2a. 261.

1760: Pannai Karácson 20 éves oláh, a váradi püspökség jobbágya „középtestű, sovány, kullogó járásu, haja gesztenye szín, két felől gombokba hordja. Isten beretváltá. Fejér dolománya és nadrága, fekete süvege és bocskora van“. Kunmadaras, Curr. jk. 2a. 261.

1760: Láz Demeter 26 éves oláh, a váradi püspökség jobbágya „hosszú haját két gombokba hordja“. Kunmadaras, Curr. jk. 2a. 261.

1770?: Kósai Ferenc magyar „gesztenyeszínű hosszú haját 3 ágban befonva hordja“. Túrkeve, Curr. jk. I. 334.

1783: Vad Péter 36 éves bakonszegi (Bihar m.) magyar „gubában, kalapban, ingben, lábravalóban, bocskorban szökött el“. Belényes, Curr. jk. 1783.

1784: Kozma On 20 éves meziádi (Bihar m.) oláh „haját két csimbókban viseli“. Belényes, Curr. jk. 1784.

1784: Erdélyi László 23 éves székelyhidi (Bihar m.) magyar „kék lajbit hord sárga gombokkal, melyekben üveges forma veres kövek vannak. Rövid kankót visel“. Belényes, Curr. jk. 1784.

1787: Volentér Mihály 26 éves biharmegyei oláh „fekete hajú, melyet üstökben és hátul befonva visel. Leborotvált bajszú. Leeresztett kalapban és gyolcs ingben jár. Pistoly van nála“. Belényes, Curr. jk. 1787.

1795: Boda Ferenc 20 éves álmosdi (Bihar m.) magyar „hosszú zsiros hajú, egy kis csimbók van a hunczfutkáján. Kifordított bunda, bőv rövid gatyá, sarkantyus csizma van rajta“. Belényes, Curr. jk. 1795.

1797: Szusza János 30 éves cséhteleki (Bihar m.) oláh „gesztenye színű hajú s bajuszú, haja elől üstökbe van fonva, oldalt csimbókot visel. Nagy hosszú szür, ing, gatyá, bakkancs“ van rajta. Belényes, Curr. jk. 1797.

1801: Nagy Péter nagyváradi magyaron „Öltöző ruha kék nadrág, veres lajbi, egy szederjes ujjas köpönyeg“ van. Belényes, Curr. jk. 1801.

1785: Bergye Onul nadánytelki oláh kondáslegény „egy ingbe, gatyába, hosszú szürben, bocskorban szökött el“. Belényes, Curr. jk. 1785.

1805: Andre Mihály 40 éves református bihari (?) magyar „csaknem köldökig érő magyaros inget visel, széles lábravalót, sarkantyús csizmát, nagy kerek kalapot“ visel. Belényes, Curr. jk. 1805.

Erdélyi adatok.

1796: Opre Péter 28 éves szentmihálytelki (Kolozs m.) oláh „egy ingben, gatyában, bocskorban, kalapban, ködmönben“. Belényes, Curr. jk. 1796.

1755: Jánk Demeter 40 éves Offenbányai oláh, kissé németül is tud. „Középszer ember, vállas, hosszú orrú és ábrázatú, kék szemű, vastagbeszédű. Többnyire aláfélé néz. Barátságos. Örömet iszik, de nem hamar részegszik meg. Józan korában keveset beszél. Verhenyeges hosszú hajú. Üstököt visel magyarosan, bajusza is verhenyeges. Nyakravalója nincs. Kalapot visel. Ködmön mellyrevalója, fekete szukmánya kék sinórral meghányva oláhosan. Fejér harisnya posztóból a nadrága. Bocskorban jár. Az öve szíjj.“ Kunmadaras, Curr. jk. 2a.

1785: Hóra másként Nyikora Ursz, albakúti (Nagyaranyos) 48—50 év közti oláh, „közép, inkább karcsú vagy sugár, hogysesm vastag testű. Hossz-

szas ábrázatu, ovális szeplős képű, kicsiny hegyes orrú, kiváltképp a felső és alsó szempillája szőkés, a szeme körületi vereses, egyenes tartású, gesztenye színű rövid hajú, verhenyeges rövid bajuszú. Fekete, térdig érő darócza, mind a két oldalán késsel tarkázott ködmönbe, fehér szűk magyar nadrágba, inkább szűk mintsem bő, félig befűzött csizmába, hosszú juhász bundába, fekete báránybőr süvegbe jár és többnyire egy vékony mogyorófapalcát hordoz az kezébe". Túrkeve, Curr. jk. III. 334.

1785: Kloska Juon kerpenyesi (zalatnai uradalom) 40 éves oláh, járta tába és áltába egyenesen hordja magát. Alacsony köpcös állású, barna, teli, egy kevéssé gömbölyű ábrázatú, pisze orrú, erős, csontos, vállas. A beszédje néki némelykor dadogó. Nyers beszédű. Barna hajú verhenyeges bajuszú. Olyan ruhában jár, mint Hóra, csakhogy az felül ujjatlan báránybőrös ködmönt visel. Egy világos könnyű jó hegyi lovon jár, melyen egy magyar fekete báránybőrös és csak közönséges fekete bőrből való szerszámú nyereg vagon. Némelykor fekete báránybőr kucsmába, némelykor pedig egy ujjnyi szélességű arany galanggal fejül beszegett csákó nélkül való fekete süvegben jár, melyen arany bojt csügg, de sinór nélkül. Túrkeve, Curr. jk. III. 334.

1755: Abrugyán Domján 34 éves offenbányai oláh. „Középszerű, száraz, macska vagy világos barna szemű, száraz és hosszú ábrázatú, czigányhoz hasonló, fekete hosszú nyakú. Mikor beszél, beszédközben mintha szippantaná a nyakát. Nyálás. Örömet iszik. Sokat beszél, dicsekvő, szaporán járó. Fekete hajú, de ritka bajuszú, a szakállja is igen ritka. Üstököt visel. Nyakravaló nélkül jár. Fekete szukmánya, az is ócska, sinór nélkül. Kék nadrágas, az is rongyos. Néha csizmában, néha bocskorban is jár. Kék mentéje is van fekete bárány bőrrrel prémezett, de ócska.“ Kunmadaras, Curr. jk. 2a.

1771: Hebe Cirill 40 éves „fekete hajú, hosszú két gombra viseli. Fekete bajuszú. Kék mentéje fekete bárányprémes, veres szőr zsinórra, sárgaréz gombokkal. Hasonló színű dolmánya sinórral és gombokkal. Kék köpenyege. Fekete csákós süveget visel“. Túrkeve, Curr. jk. I. 3.

1788: Lénárt Sámuel 35 éves nagyenyedi magyar „hosszú haját csöfben kötve hordja. Magyar nadrág, csizma vagy stibli, pásit szín lajbri, kaput és köpenyeg van rajta. Borzbőr trisznyája van“. Belényes, Curr. jk. 1788.

1801: Becski Trézsi Nagy Péterné, bergói. „Kék bagazia fessing, de van egy kék szöttes előruhája is, szederjes bagazia, derekán van egy kurta kozsokja és egy ünneplő tüdöszin tafota szoknyája. Van egy csergéje is“. Belényes, Curr. jk. 1801.

Györffy István.

Népi elemek Württembergi Sándor költeményeiben.

Württembergi Sándor gróf néhány érdekes néprajzi vonást örökölt meg a *Bilder vom Plattensee* című versciklusában. A költő 1832-ben feleségül vette Festetich Ilona grófnőt s ez alkalommal járt a Balaton (Keszthely) vidékén. Itt való tartózkodását az említett költeményekben örökítette meg. Hazánk sajtósága néprajzi viszonyai mély benyomást gyakoroltak rá, költeményeiben finom megfigyelőnek bizonyul. Szereplői balatonmelléki csikósok, betyárok, halászok. Igaz, hogy nem sikerül neki a magyar nép lelkületébe annyira behatolni, mint *Lenaunak*, hanem a *külsőségek rajza* lép gyakran előtérbe, de néprajzi szempontból épp ezek érdekelnek, hiszen úgy írja le, amint 100 év előtt látta.

A „Betyár párbaj“ban két féltékeny betyár csikós párbaját rajzolja. A csárda melletti gyepen, pislogó lángtól megvilágítva, csikósok pihen-

nek. Néhány cigány Rákóczi-nótákat húz, mire táncra-perdülnek. Az esti szél játszik *vörösszegélyű szűrűkkel*¹ s a lányok selyemszalag s selyemkendőivel. A csárda tulajdonosának leánya különösen Ferkó és Pali — két akasztófára megért legénynek — figyelmét köti le. Bátor legények, kiknek *tetteit a puszta dalai dicsóítik*. Pali *telt palackot téve fejére* táncol anélkül, hogy csak egy csepp is kiömlene belőle. Ferkó *fokosával* táncol, melyet társai felett feldob, s ismét ügyesen elkap, így akarván a leány tetszését megnyerni. Majd odaszól Palinak, hogy az ő fehér lova a leghitványabb állat, perlekednek s azt is odavágja neki, hogy ő nem is magyar, hanem cigány.

Erre a sértésre a csikósok vezetője fokosát emeli, a legények körbe állnak s megparancsolja: vívjanak meg egymással. Leterítik cifra szűrüket, ráállnak, azon vívnak meg s ezt a helyet nem szabad elhagyniok, különben vezetőjük agyonsujtana. Először szemmel mérkőznek, majd Ferkó fokosával halálosan sujt Palira. A vezér *megáldja* a győztest, társai örömmel üdvözlök. Palit szűrűbe takarják s elviszik a *naspolyafa* alá, hol cigány anyja várja, megsiratja, *régi ígéket rebeg felette s régi szokás szerint fehér legelbe borítja*.²

A többiek hajnalig mulatnak, míg vezérük parancsára felkantározzák lovaikat s elvágtatnak.

A „Gyuri csikós halála”-ban egy életűt csikós utolsó óráját rajzolja. Annak ígéri fegyvereit, aki fokosával agyonsujtja. Visszagondol a pandúrokra s huszárokra, kik halált esküdtek neki s oly sokat üldözték hasztalanul. Társai közben mély sirt ásnak neki, vezérük intésére az egyik csikós fokosával agyonsujtja s Gyuri holtan rogy le sírjába. A sír felett *kőhalmot* emelnek.

A „Betyár párbeszéd”-ben a csikós szenvedélye, mely nem ismer akadályt, ha szép ló megszerzéséről van szó, mesteri kézzel van rajzolva. Ferkó csikós menekülő ménest lát a Balaton felé vágtatni, köztük hősínű, gyönyörű állatot, melyet minden áron meg akar szerezni. Egyik társával üldözik, démoni erő hajtja őket. Társa borzadva látja, hogy Ferkó *büvös paripán ül*, melynek fehér színe feketévé válik, *párája kéniszagú, sörényéből kígyók bujnak elő*. Figyelmezteti társát, de hiába. A lovak a Balatonba száguldanak, Ferkó utánuk, csak mikor már a vizet érzi, tér magához. De késő, lovát már nem bírja visszarántani, mert ezer kígyó köti le karját, elsüllyed. De még ekkor is, igazi csikósszenvedéllyel felkiált: De kár ezért a szép állatért!

A „Nádi hangok”-ban (leíró költ.) célzás van a *balatoni kecskepásztorra*, a „Cigány symphoniá”-ban pedig a Kinizsi-mondát dolgozza fel. (Egy török basa Kinizsi szobrára ló, de a golyó visszapattan a basára, ki holtan rogy a lováról).

Két leíró költeményében („An meinen lieben Nikolaus Lenau“ és „Der Friedhof“) a *sirdombokra tűzött feketelobogós póznákat* említi, ami kétségtávol a *kopjafás temetkezés*³ emléke, melyet hazánk több vidékén ismernek még, de a Dunántúl már feledésbe ment.

Relković Davorka.

¹ A vörös cifrasággal ékes bakonyi szúrt Kohl J. magyarországi útjában is említi 1842-ben „Népünk és Nyelvünk“, 1929, 120.

² A fokosvetés ügyességét ugyancsak Kohl J. is említi, u. o. 122. l.

³ Értésítő: 1910. 221. l., 1911. 124. l. Ethn.: 1918. 27. és 102. l.

IRODALMI SZEMLE.

Mészöly, G.: *Mióta lovas nép a magyar?* („Népünk és Nyelvünk” I. évf. 1929. Külön füzetben is).

Éles meglátásáról és finom boncoló-képességéről ismert nyelvtudásunk ebben az egyetem-évezáró felolvasásában fenti kérdést tárgyalja *Hóman*-nak (és *Zichy*-nek) arra a tanítására válaszolva, hogy az ugorokat törökfajú népek szereztek meg lovas néppé.

A történettudós hangsúlya, jegyezzük meg nyomban, kétségtelenül a megszervezésen, vagy „magasabb színvonalú és intenzív hatáson” van.

Ezzel szemben *Mészöly* azt mondja, hogy az a nyelvtudományi alap, melyre a tanítás épül, „nem helyes”, mert *ló, nyereg, ostor, fék és kengyel* szavaink, továbbá *gyermekló, lófi, kettjú, főló és elleni* (= lóra szállni) kifejezéseink még az ugor (osztják-vogul-magyar) együttélés korából valók, s ezek egészen fel-tűnően a finn ág eredeti szókincséből mind hiányoznak.¹

E pozitívum és negatívum szerinte már most „azt mondja, hogy az elő-magyarok, még a török hatás előtt lettek nagy lótenyésztőkke, igazi lovas-sokká”. (214 l.) Ezt (szabatosabban a harcoss lovas mivoltot), „állapította meg más bizonyítékokkal *Munkácsi* és hirdette *Szinnyi* is”. Ezt tanítja *Pápay* is („MNyK”, 43.). Sőt a legfontosabb érveket *Munkácsi* sorakoztatta fel, aki e kérdésre nemcsak többszörösen vissza-tért, hanem azt széles kultúrtörténeti beállításban tárgyalta.

Hozzátehetjük, hogy ezt hirdeti a finn tudomány is, indoiráni hatásokat véve föl (szkitha lovas vadászok),² de föltételezve azt is, hogy az osztjákok és vogulok ősei csakugyan tagjai voltak az ugor csoportnak, vagy pedig, hogy *nem is voltak ugorok* (amint fajlag valóban nem azok), hanem csak átvették az ugor nyelvet, s aztán elváltak a magyaroktól (*M. Ny. XIX, 51 és XXII, 275*). Ezek a felfogások bizonyára sokoldalú megfontolások eredményei. Engedtessék meg mégis, hogy egy-két megjegyzést tehesünk rájuk.

Mészöly cikke elején arra figyelmeztet, hogy a nyelvtudósnak vigyázni kell, hogy nyelvi alapon olyan „messze-

ható, részletes történeti következtetéseket ne kockáztasson meg”, amilyenekre egyik idevonatkozó tudomány sem jogosult (205. l.), s „aggodalmasan kell tartania magát a hangtani útmutatók irányához” stb. (209. l.).

Nekünk azonban úgy tetszik, hogy bizonyító buzgalmában ő is többet talált mondani, mint amennyire „a legdön-tőbb” nyelvi anyag feljogosítja.

Értem ezen azt a megállapítást, hogy már az „előmagyarok (akik közé az osztják-vogulok ősei is belevétnek 212. l. és 214. l.), nagy lótenyésztőkke, igazi lovasokká váltak”. Mert ez van szembeállítva *Hómannak* azzal a véleményével, hogy „csak egy-egy nemzet-séggő nevelt magának fényűzésből v. áldozat céljára lovat, s az ugorok nem lettek lovas, harcoss, állattenyésztő néppé” stb. (206. l.).

Világos, hogy egészen leegyszerűsítve a nagy és mondjuk kisméretű lótenyésztés körül forog itt a kérdés és áll az ellentét. Mi az a „nagy lótenyésztés” és mi a „lovas nép”, ezt kellene talán először tisztázni. Majdnem azt mondhatnánk, hogy az előbbi kérdés elintézése inkább a nyelvész, az utóbbié inkább a történetész feladata, mert kettejük, részben magától adódó más-más elgondolása rejtőzik itt a háttérben. A történetész helyzete *ebben az esetben* (!) könnyebb, mert őt véleménye megalkotásában *események* támogatják v. nem támogatják, a nyelvészé nehezebb, mert bizonyító anyaga kevés és *ebben az esetben* (!) föltötte óvatosan értékesíthető.

A nyelvész ugyanis azt mondja, hogy a *ló, nyereg, ostor, fék, kengyel* ugor szó, vagyis közös mind a három néppel, s ebből ez meg ez következik.

Amdé *Kannisto* szerint (*F. U. F. XVII.*) ebből az öt szóból a három utolsó egészen fiatal tatár eredetű. Ha pedig ez így van, akkor néhány érv már elesik a vogulok, még inkább az osztjákok (és föltehetőleg a magyarok) régi lókultúráját vagy lovas voltát illetőleg is. (Régi török hatás a vogulban bajosan igazolható, l. *Pápay*: „MNyK”).

De fordítsuk meg a szerepet. Fiatal tatár átvétel ezek mellett még a vogulban néhány *háziállat* neve, továbbá az *árpa, búza, rozs, zab, boglya* stb., melyek ugyancsak kölcsönszók a magyarban is.

Most tegyük fel a kérdést a nyelvész számára: A mai vogulban egész sereg

¹ Az utolsóira mi is hoztunk fel egy helynevet (*F. és E. 1927. 121.* „Keeskeellö” hegy 1412-ben).

² Ilyenek voltak a kelták is. (l. *Arch. Ért. 1892.* lovas szárvadvadászjelöllet az egyik soproni urnán).

állattenyésztési és földművelési szó van (az mindegy, hogy kölcsönzött), s ha mondjuk, ez a nép eltűnne és csupán ezek az „emlékei“, vagy *Munkácsi szerint* „kövületei“ (*Ethn.* XVI, 83.) maradnának ránk, mondhatná-e ezen az alapon, hogy „nagy állattenyésztő és földművelő“ volt.

Bizonyára mondhatná, holott jól tudjuk (*Munkácsira, Pápai Károlyra, Pápay Józsefre és Sireliusra* is hivatkozva), hogy ma sem az, s korábban, minden jel szerint, még kevésbé volt az. Erről csak ennyit. A tanulság így is magától adódik.

De marad még a *ló* és a *nyereg* (fölteve, hogy ez lovaglónyereg!)³ E szók alapján mégis csak föl kell tennünk, hogy az ugorok ismerték a lovat, tenyésztették is, sőt rá is ültek (legalább az egykorú (?) énekekben, igaz, hogy néha nyilvánvalóan nem egykorú tárgyi felszereléssel együtt szerepelnek a lovon járó hősök!). Am ebből még nem következik, hogy „lovas-nép, vagy nagy lótenyésztő nép“ voltak.

De ha csakugyan nagy lótaratók és lovasok voltak, s ha igaz az is, pedig igaz, hogy a vogulok még a tatárjárás idején is az Uralon innen laktak (*Hózman* i. m. 15., I. még *Kannisto*: „Mémoires“ etc. LVIII.) egy, mai hazájuknál valamivel barátságosabb vidéken, sőt ebben az időben már lovas népektől nem is nagyon távol, miképpen magyarázzuk meg, hogy ezek az „igazi lovasok“ ma a lovat csak éppen hazájuk déli szegélyén tartják, itt is úgy látszik újabban, a mezőgazdálkodás terjedésével.

Megjegyezzük, hogy az ugorok lóáldozatát *Munkácsi* maga is tatár befolyásnak mondja. Az *áldozati lakoma* neve tatár, a *föisten* neve pedig csuvas. (*Vogul Népkölt. Gyűjt.* XCI, CCCIV.).

A finn tudósok (*Setälä*: „M. Ny.“ i. h. és *Sirelius*: „Herkunft d. Finnen“) erre azt felelik, hogy az *obi-ugorok*, elváltván a magyaroktól és északabbra költözvén, korábbi műveltségi szintjükre súlydtek vissza és (a klíma zordsága miatt szamojéd hatás alatt) a réntartásra kényszerültek, míg a magyarok lovas török népek közé kerültek. Készséggel elfogadjuk, hogy e magyarázatban van igazság, abban azonban mégis kételkedünk, hogy az előmagyarok (minzig beleértve szerző szerint a vogulokat és osztjákokat is) „lónép“ volt,

olyan értelemben, mint szerző gondolja. Ennél a pontnál sem akarunk hosszabban időzni ez alkalommal, csupán egy példát hozunk fel arra, hogy „igazi lovas nép“ nem egykönnyen mond le lótenyésztéséről és mindarról, ami ez-zel jár.

Tudvalevő, hogy a jakutok a Felső-Jeniszej mellől szakadtak fel az Alsó-Léna vízvidékére az V. sz.-ban vagy még korábban, s ami fontos, *magukkal vitték egész ősi török kultúrvagyonukat és „hagyományaikat“*. Nagyon valószínű, hogy már akkor *vérbeli lónevelők és lovasok* voltak, mert ma is azok. Asszony, ember egyaránt megüli a lovat s helyenkint a rént is nyereg alá fogják, mint néhány sarkvidéki nép. *Szarvasmarhá*t is sokat tartanak (l. pl. *Vámbéri*: „Földr. Közl.“ X.), pedig az is köztudomású, hogy *Jakutország a lakott világ leghidegebb tájéka*; jóval hidegebb, mint Osztyák-Vogúlia. Míg emitt, t. i. az Ob vidékén, a gabona és ló északi határa egybeesik, amott a gabona vonala mélyen délre szorul, s a hó határa messzebb hatol a legészakibb osztják telepeknél s csak *ezután* jönnek a réntartó jakutok. Hogy a két vidék földje-talaja nem egyforma, készséggel elismerjük.

Elég az hozzá, hogy mi a címbe tett kérdést sokkal bonyolultabbnak látjuk, s azt hisszük, hogy a vitába keveredett álláspontok szabatos megfogalmazása után is, a kérdés tisztázása körül még sok tinta fog elfolyni. Bátor fölvetéséért és tüzes védelméért teljes elismeréssel adózunk a tudós szerzőnek, s reméljük, hogy az alkalomszerűség korlátozta bővebb kifejtéssel nem marad adós. Mostani érveivel t. i. szerény nézetünk szerint, a problémát annál kevésbé tekinthetjük elintézettnak, mert újabban legilletékesebb vogul tudósunk, *Munkácsi* is engedett korábbi álláspontjából. Nevezetesen ezt írja: „*lovas hadakozót* a följegyzett vogul-osztják hősköltészet nem ismer; mert ha szerepel is a ló néhány nagytekintélyű istenség képzetében, ez ott csak imádott „szent állat“, a csodás erejű paripa, anélkül, hogy harci alkalmazása volna. Tekintettel e tényre, meglepő, hogy a többször idézett Jevra-vidéki hősének *rénparipás* embert emleget“ (i. m. 0621. I.)

Ebből az semmiestre se olvasható ki, hogy az előmagyarok lovonjáró és ebből természet szerint kifolyólag hadakozó, mondjuk „nomád“ nép voltak,

³ A szamojédoktól pld. átvették az *iner* = „nyereg“ szót, de nem ülnek a rénre, mert ez elsődlegesen teherhordó nyereg.

⁴ Nem szamojéd hatás ez, akik járnak rénháton?

vagyis „a nagy magyar lovas mult” tárgyi bizonyítékai sorából az ősenekesket körülbelül ki kell rekeszteni, s ezt a multat egyelőre a Hóman megállapította időtől kell számítani.”

Bátky Zsigmond.

Solymossy Sándor: *Bevezetés a néptudományba.* (Beköszöntő előadás az újonnan szervezett néptani tanszéken.

⁵ Hogy pld. az „isteneket hordozó szárnyaslábú szép állat” (t. i. a ló) kifejezés a mi esetünkben mennyire értékesíthető (213. l.), arra elég legyen a „hadi szán” díszjelzőjét ideiktatnunk: „szárnyas állat, lábas állat festésű szánok” (V. N. Gy. 0619).

Hogy az osztják-vogulok mai gyakorlatában, de más mai népekében is ismeretlen lovas medvevadászatnak is aligha van reális alapja, nagyon valószínű. (Pallas szerint „Reise” etc. St. Petersburg 1773. II., 19 a baskirok kutyákkal és lándzsákkal támadnak a medvére, pedig ezek igazán „lovas népek”).

Az ősmagyarok már nagy futóvadra, szarvasra, farkasra, lóra stb. vadásztak — amint az ottani népek részben ma is cselekszik, — de ugyanakkor bizonyosan vadásztak emberekre is.

A bivalybőröket pedig (213. l.), Solymossy után (Ethn. XXXIII. 33—35) éppen ezen a helyen és vonatkozásban nem ajánlatos emlegetni.

A tegész, új és ideg meg a vadászat körébe való.

Hogy tisztán lássunk, ideiktatjuk Hóman véleményét: Az előmagyarok Uralon innen hazájukban ismerték ugyan a lovat, de nem voltak lovas, harcos, állattenyésztő nép. Ezzé csak Uralon túli hazájukban lettek (ősmagyarok), ahova időszámításunk előtti költöztek. Itt érte őket a török hatás a Kr. u. I. sz.-tól kezdve. Ez a folyamat századokig tartott, míg megszületett a „történeti magyar nép”, mely aztán innen nyugatra húzódott s újra török befolyás alá került.

E kérdéssel a nagy svéd nyelvész *Wiklund* is foglalkozik (Ebert: „Reallexicon” etc. III. k. Finno-Ugrier” című pompás összefoglalásában, a magyar forrásokat is fölhasználva). Fölfogása lényegében egyezik Hómanéval. Ezt mondja: Lehet, hogy a vogulok és osztjakok korábban magasabb kultúrszinten voltak, de kedvezőtlen földrajzi és társadalmi viszonyok miatt ez alább szállott. Korán érintkeztek iráni népekkel, de talán törökökkel is. A ló és nyereg szavak megvoltá az utat, hogy ismerték a paripát. Nomád lovas néppé az *Uraltól nyugatra eső vidék* nem nevelhette a magyarokat (itt már csak róluk van szó a cikkben), hanem csupán az *Uralon túli pusztaság*. Csakis az itt lassan megszerzett fölszereltség képésítette őket arra, hogy török vezetés alatt megtehessék a hosszú utat Nyugat-Szibériából a Kaukázus aljái.

Egyszóval szerinte is csupán a magyarok voltak nagy lovas nép, de nem az ugor együtételés korában a vogulok és osztjakok is. Lovasokká török hatás alatt lettek. Ennek az ősmagyar hazának kérdését, melyre annyi fáradságot fordítottak aránylag kevés eredménnyel, szerinte régészeti, illetve régészeti-embertani úton lehet megoldani.

A vogulok mindig az Uralon innen laktak, ellenben az osztjakok őshazáját — szerinte — nem ismerjük pontosabban.

Szeged, 1929 szept. 20.). Napkelet, 1929, 584—590 l.

Az előadás bevezető részében arról szól az új professzor, hogy népkun tanulmányozása még elhanyagolt állapotban van. „De — folytatja — komolyabb téren is mutatkoznak kedvező jelek.” Nevezetesen „a népzene, énekeknek bűvárai akadtak s közöttük buzgalommal indul meg a *folkloristák* gyűjtő működése is. Eredményeiket a M. Tud. Akadémia is méltányolja s ezt honorálta kultuszminiszterünk is, mikor a néprajznak katedrát szervezett. Ennek legalkalmasabb helye Szegeden van, mert itt gyűjtött össze hatalmas anyagot Kálmány Lajos, s itt működött az újabb korszak legkiválóbb népies íróinak gárdája. Szóval ilyen jól előkészített talajjal egyetlen város sem dicsekedhetik.”

E kijelentések után mintha érthető volna, hogy a bevezetőből kimaradt a Városi Múzeum, melynek néprajzi (és régészeti) osztályánál különben csak ugyan egyetlen városunk sem dicsekedhet.

De mégis azt hisszük, hogy véletlen kifelejtésről van szó, mert nem történik említés az *Alföldkutató Bizottságról* sem, melynek „Népkun és Nyelvünk” címen derék folyóirata is van, meg az egyetemi ifjúság lelkes, gyakorlati néptanulmányozó *Bethlen Gábor-köréről* sem, melynek szintén van dícséretet érdemlő kiadványsorozata, meg arról sem, hogy a magyar néprajznak már *docenturája is van* a szegedi egyetemen.

Hiszük, hogy az új tanszék mind-ezeket magához fogja ölelni, sőt módját találja majd annak is, hogy ez az utóbbi tevékenység kiszélesíttessék. A Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára pedig *továbbra* is felajánlja támogatását a szegedi egyetem új néprajzi intézetének. *Bátky Zsigmond.*

Szabó Kálmán: *XIV. sz.-beli alföldi magyar konyha tárgyi emlékei.* („Népkun és Nyelvünk” 1929, 16 ábra).

A Kecskeméti Tanítók Árvaháza udvarán talált anyag bemutatása és leírása, ú. m. két darab 5—6 literes réz-üstformájú cserépedény, 3 kisebb cserépfazékféle, egyiknek fenekén bélyeg, melynek alapján megállapítható hogy az edények a XIV. sz.-nál későbbiek nem lehetnek; 1 cserépkorsó, néhány vasszerszám, köztük egy fölötté primitív nádvágó, 1 rézüstördék és 1 kerek vasháromláb. Szerző szerint a lelet a

várostól mintegy fél km-nyire fekvő, XIII—XIV. sz.-beli tanya, vagy a Homoki kapu kapusának fölszereléséhez tartozhatott.

A magyar parasztház multja szempontjából végtelenül fontos leleten felbuzdulva, Szabó Kálmán a kecskeméti múzeum fáradhatatlan igazgatója a Baracs-pusztán, egy, a török világban elpusztult falu helyén folytat újabb ásásokat. Már eddigi eredményei is a legszebb kilátásokkal biztatnak, mert olyan anyagot sikerült föltárnia, amilyennel eddig, tudomásunk szerint, egyetlen múzeumunk sem rendelkezik. B. Zs.

Csutak Vilmos: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. A Székely Nemzeti Múzeum kiadása. Sepsiszentgyörgy, 1929, 780 l. (Kapható Budapesten a Studium könyvkereskedés bizományában).

Alig hisz az ember a szemének, hogy az erdélyi magyarság, nyomorgatásának tizedik esztendejében, ilyen testes külsejű és súlyos tartalmú komoly könyvvel tudjon előállni. Nem is a magyarság, csak egy része: a székelység, s nem is az egész székelység, csak egyik intézménye: múzeuma. A magabizó hit, a törhetetlen élniakarás, a köz javáért mindenre kész önmegtagadó áldozatkészség olyan bizonyossága ez a könyv, aminek nincs párja a vidéki múzeumok történetében. E szép példaadáshoz mindekelőtt a szerkesztőnek, a múzeum igazgatójának, Csutak Vilmosnak fáradhatatlan tettereje kellett. S az a bizodalom, hogy a magyar közönség sem hagyja cserben ezt a vállalkozást, amely tetemes anyagi áldozatot is kívánt. A könyv hét csoportban adja szakemberek tanulmányait bőséges illusztrációval s a tanulmányok sorozatából a Székelyföld új, modern monografiája kerekedik ki. A legszebb példa arra, miképen kellene vidéki múzeumainknak a maguk területén végzett régibb és újabb kutatások eredményeit könyvformába öltetni s közönség elé tárni. A néprajzi és néprajzi vonatkozású cikkek (a könyvbeli sorrendben) a következők: **Csutak Vilmos:** A Székely Nemzeti Múzeum alapítása és gyűjteményeinek ötvenéves fejlődése. — **Balogh István:** Az ősi vagyon jogi védelme a régi székelyeknél. — **Bogáts Dénes:** Háromszéki helynevek. — **Dömökös Pál Péter:** A csiki énekeskönyvek. — **Elekes Andor:** Szemelvények a székelyek sajátlagos jogtörténetéből. — **Eröss József:** Háromszék telepedési története. — **György Lajos:** Andrád Sámuel elmés és mulatságos anekdotái. —

Kodály Zoltán: Ötfokú hangsor a magyar népzeneben. — **Sándor József:** Báró Orbán Balázs élete és működése. — **Sebestyén Gyula:** Miként bizonyosodott be a székely rovásírás hitelessége. — **Roska Márton:** A Székelyföld őskora. — **H. Schroller:** Die bemalte Keramik im Kom. Háromszék. — **Ch. Gordon:** Erösd and Dimini. — **Sebestyén József:** A középkori nyugati műveltség keleti határai. — **Viski Károly:** A székely népművészetről. — **Haáz F. Rezső:** Egy székely falu öltözete. (Lövete, Udv. m.) — **Roediger Lajos:** A Székely Nemz. Múzeum őrzött székely eredetű varratasokról. — **Huszka József:** Székely kapuk meséje. — **Balogh Ernő:** Tulipán-ornamentikánk eredete. — **Cs. Sebestyén Károly:** A székely sütökemence keletkezése. — **Bitay Árpád:** Újabb szempontok és adatok a román nyelv magyar elemeinek kutatásához. — **Siculul:** A székelyek eredetéhez. (Újabb adatok.) — **Kós Károly:** A székely ház. — **Solymossy Sándor:** A székely népballadáról. — **Csutak Vilmos:** A székely nép s a Székelyföld bibliográfiája. — **E.:** A székely nyelvjárások bibliográfiájához. — **Szöcs Lajos:** A székely kérdés és székely történet irodalma. — A Székelyföldre vonatkozó néprajzi irodalom rövid ismertetése. V. K.

Faller Jenő: *Csetény község monografiája.* Veszprém, 1929, 8°. 19 l. (Különlenyomat a Veszprémvármegyei Múzeum és Múzeumi Könyvtár 1928/29. Évi Jelentéséből).

A füzet egy, a Bakony északi lejtőjén fekvő szinmagyar község földtani, történelmi, gazdasági, régészeti és néprajzi viszonyait adja, meglehetősen széles irodalom alapján. A sovány néprajzi fejezetből álljanak itt a következő lényegesebb megállapítások: A község lakói besenyőivadékoknak vallják magukat. A lélekszám a mult század közepe óta visszaesést mutat, aminek oka a Bakony „gazdaságtechnikai” nehézségeiben rejlik. A község léte ki-mondottan termőföldjének erején nyugszik — a lakosság földművelésből és állattenyésztésből él — ami, egyéb lehetőségek hiányában életét évszázados egyformaságra, sőt megállásra kényszeríti. Kár, hogy az életmód, viselet, szokások tárgyalásánál a szerzőnek nincsen több mondanivalója, mint az a jellemzés, amit **Kis Ernő** Veszprém vármegye gazdasági leírásában a vármegye lakóinak életmódjáról, nagy általánosságban mond! Madarassy.

Oprescu, G.: *Peasant Art in Roumania*. Special autumn number of the Studio, 1929, (8°., 182 o. szöveg, 129 fénykép és 9 színes tábla).

A néplelék minden megnyilatkozása iránti érdeklődés tükröződik Oprescu gazdagon, — de nem mindég a legjellemzőbb példákkal — illusztrált könyvéből, amely ismét az angol *Studio* kiadásában jelent meg. A politikai szempontok mellőzésével, kizárólag esztétikai méltatást igyekszik nyújtani. Sajnos, nemcsak az oláhság, hanem a mai tarka nemzetiségű Románia népművészetével foglalkozik. Célja szemlélláthatólag — főleg külföldi — laikus nagyközönség érdeklődésének felkeltése, s gyűjtésre, tanulmányozásra serkentése.

A népművészetek keletkezéséről, fejlődési irányairól és a „nagy” művészekkel való kapcsolatairól szóló, általános jellegű fejtegetések után rátér az egyes ágazatok részletesebb tárgyalására. A templom és a falusi ház, bútör, háziesszközök, díszített tárgyak, a parasztruházat, a hímzés, a szöttesek és faliszőnyegek, a kerámia a mű főbb fejezetei. A módszert nézve, ügyes ötlet, hogy az egyes ágazatok tárgyalása közben a népeletnek idevonatkozó mozzanataival is (pl. mezői munka, temetés, tánc, stb.) megismerttet; ezzel nemcsak színesebb, elevenebbé teszi művét, hanem közelebb is hozza a tárgyakat az olvasóhoz.

Mondanunk sem kell, hogy a bemutatott anyag nagyrésze és éppen a legszívesebb, legbecsebb része Erdélyből, a kolozsvári múzeum gyűjteményéből való. A szerző nem kebelezi ugyan be a magyar készítményeket, de viszont azt sem említi meg, hogy egyik vagy másik tárgy magyar kéz munkája, vagy a magyar népművészet emléke. Így az erdélyi fatemplomokat, melyek a magyarországi román és csúcsíves stílusú székesegyházak utánérzéseiből születtek, igazán nem tekinthetjük eredeti oláh népművészeti termékeknek. Általában kissé hiányosak a lelőhelymegjelölések, ami — amellett, hogy a néprajznak is veszteséget jelent — mindég a magyarság rovására történik. A kissé tág meghatározással „Kolozsvár körzetéről” közölt cserépedények névelikéről nem tartotta érdemesnek megjegyezni, hogy ezek a kalotaszegi magyarság tulajdonai. A könyv igen tekintélyes részét szenteli a szőnyegeknek, melyek pedig oláh népművészeti szempontból sokkal kevésbé érdekesek, — mert leginkább keleti (perzsai-török-bol-

gár) befolyást tükröznek — mint a pásztorfaragások, melyek a maguk ismétlődő zuhatagával, geometrikus primitívességükkel jobban jellemzik az oláh paraszt népművészeti készségeit, fantáziáját és technikai tudását.

Ha az itt-ott felbukkanó, kissé felületesebb östörténeti „megállapítások” az etnográfiai tudományban nem is fognak sok vizet zavarni, a nagyközönséget mégis többnyire tévesen informálják. Azt is el kell ismernünk, hogy meglehetősen objektíven nézi és ismeri el a szomszédos népek művészetének tökéletesebb fokát.

Palotay Gertrud.

St. L. Kostov: *Broderies Nationales Bulgares*. I—II., Sofia, 1929. 4°. (8 o. bolgár és francia szöveg, 24 színes tábla).

Az 1913-ban megjelent munkának második kiadása. A bolgár Nemzeti Néprajzi Múzeum érdemes igazgatója, St. L. Kostov, helyes műzeumi érzéssel és áttekinthető formában adta közre a múzeum gyűjteményének hímzésanyagából ezt a sorozatot. A gyönyörű tipográfiai kiállításban, eredeti színeiben bemutatott csaknem 200 db hímzés minta mindegyikéhez aprólékos, gondos leírást ad és lelkiismeretesen közli minden egyes darab lelőhelyét, készítésének hozzávetőleges idejét, méretét és alkalmazását. Maga az anyag az általános balkáni mustrákon kívül alig nyújt különlegesebbet; ami első rápillantásra szembeütő, az a formáknak, színeknek, de még a technikáknak is feltűnően törökös íze.

Palotay Gertrud.

La Bulgarie Illustrée. Iv. V. *Mrkvitchka* festményeivel. Sofia 1929. A Bolgár Tudományos Akadémia kiadása, (8°., bolgár és francianyelvű előszó, 48 színes tábla).

A Bolgár Tudományos Akadémia történelem-filológiai osztálya „La Bulgarie Illustrée” címen hosszabb néprajzi sorozatot ad ki, azzal a megokolással, hogy pótolni óhajtja azt a hiányt, mely néprajzismertető illusztrált kiadványokban mutatkozik. Sajnos, ez a megszívlelendő kijelentés nem nálunk, hanem Bulgáriában hangzott el. A megjelent első kötet képanyaga felöleli a népelet egyes mozzanatait: szokásokat, mesterséget stb. Különösen becses a között népviseleti és típusanyag. A helymeghatározások, sajnos, nem pontosak és az egyébként igen mutatós és szép, de meglehetősen gen-

reképszerű illusztrációk helyett szívesebben láttunk volna, tekintettel a kiadvány komoly voltára, nem kevésbé szép, de hiteles autochrom-felvételeket. *Palotay Gertrud.*

Geramb, V.: *Ein Beitrag z. Geschichte der Walkerei.* („Wörter u. Sachen.“ Bd. XII, 7 á.).

Az egyiptomi és római korban a kalás úggy történt, hogy a megszőtt gyapjút lábbal tiporták egy dézsában. Később, főképen germán területen (északon a gyapjút, délen a vásznat) mozsárban rúddal sulykolták. A Kr. u. V—IX. században a római-germán érintkező vidéken jöttek divatba a gabonaörlő vízi malmok hatása alatt a sulykoló kallómalmok.

A német *walken* szó azonban egyik műveletet sem fedti, kellett tehát lenni egy harmadik, nevezetesen *dörzsölő-mángorló* eljárásnak és megfelelő szerzőszámoknak is. Egy ilyen szerzőszámot — horonyolt teknő, megfelelően horonyolt mángorlódeszkával — talált szerző Stájerben, s kiderült, hogy az valamikor általános volt. Ebből az is következik, hogy a mosáskor és kallózáskor használt horonyolt szerzőszám (a ma is elterjedt *Waschrumpel* és *Waschroll*) származásilag együvé tartoznak.

Ha a magyar *kall* ige (finn-ugor?) eredeti jelentése a m. *üt, ver, paskol* („Nyelvtör“ 43., 106.), akkor nem lehetetlen, hogy nálunk is *sulykolták* pl. a gubát (l. ehhez „Nyr.“ 23., 32. és 22., 566., ahol *kallani* = mángorolni, avatni, főretni). Ezzel a témával is érdemes volna nyelvi és tárgyi szempontból foglalkozni. (A *kölyü* török szó). *B. Zs.*

Fischer, Adam: *Zarys etnograficzny wojewodztwo pomorskiego, Precis ethnogr. de la Pomeranie* (68 l., 45 á., 1 térkép. Torun, 1929, a Balti Intézet kiadványa).

A lembergi egyetem fiatal és munkás néprajztanára ebben a szép képekkel és úgy látszik kimerítő bibliográfiával felszerelt könyvében a német tudósok által külön szláv népek hirdett, de nyelve és műveltsége alapján lengyelnek, jelesül a nagyobb részben elnémetesedett pomerán törzs egyenes leszármazottjának, a lengyel tenger melléki *kis kasub* népek tárgyi és szellemi kultúráját mutatja be és főképen veszi vizsgálat alá, kimutatván, mennyi benne a szomszédos szláv, a balti, a minden szláv és a germán elem. Vizsgálatainak eredményeiből elég talán annyit említe-

nünk, hogy ez az utóbbi egészen jelentéktelen.

A munka, amint ebből látjuk, határozott nemzeti célkitűzéssel, de az eddigi néprajzi ismeretek alapján szigorúan tárgyilagos elemzéssel, s módszertani tekintetben követésre méltó eljárással készült. *Bátky Zs.*

Byhan, A. und Krohn, E.: *Das Kunstgewerbe der Völker Nord-, Mittel- und Vorderasiens.* (Különlenyomat: „Geschichte des Kunstgewerbes aller Zeiten u. Völker“ von Dr. H. Th. Bossert, Bd. II., 50 l.).

Ázsia két óriási, földrajzi környezetére szerint barátságatlan, természeti ellátottsága szerint szegény darabjának, illetve az ittlakó óázsiai és jobbára törökfajú népeknek, a néprajzi értelemben vett műipari színvonalat megütő tevékenységéről és termékeiről, a feldolgozott anyagok és technikák szerint, nyújt ez a nagy tárgyismeretről tanuskodó munka, tömör, világos és tanulságos áttekintést, válogatott gyönyörű ábrák kíséretében. *B. Zs.*

Giese, W.: *Über portugiesische Brunnen.* („Wörter u. Sachen“ Bd. XI, 12 ábrával).

E folyóirat mult évi számában Észak-Portugália kútformáiról írt cikk kiegészítése. Három típust mutat be, ú. m.: 1. közönséges kutak, 2. gémes kutak és 3. fogaskerékes kutak. Mindegyiknek több altípusa van. A gémes kutak (itt „gólya“ a nevük) már az egyiptomiak és rómaiak is ismerték. A kettős gémes kút a *Puszta*-kon is előfordul. (Az adatot nem idézi).

Kétségtelen, hogy az egyes kútformák földrajzi előfordulásának vagy hiányának pontos megállapítása is értékesíthető adatokat szolgáltat a népkultúrák kutatójának számára. A cikkről is azért emlékeztünk meg, hogy felhívjuk a figyelmet a magyar kút és általában víz-ellátásunk történetének megírására. Igen szép és hálás feladat. *B. Zs.*

Donner, Kai: *Quelques traîneaux primitifs.* (Finnisch-Ugrische Forschungen XV. k. 91—104, 7 ábra).

Néhány primitív szánkóformát ismertet az észak-szibériai népek köréből s ezek keletkezéséhez és fejlődéséhez fűz reflexiókat.

Megemlítjük a két végén felgörbített deszkából vagy lapos teknőformájú edényből csinált szánkókat, amelyeken

a vadászszákmányt húzzák haza a lapok és még néhány törökfajtájú nép. *A vadászorkoszak találmánya.*

A primitív vehikulum tökéletesen megegyezik azzal, amit *Banner* közölt Békésről (*Ért.* 1911, 39), csak hogy itt ló van eléje fogva s az húzza a nagy sárban a gabonászákokat a malomba. Neve *csámesz*, a török *csam* = fenyő szóból (*Ért.* 1928, 20), s délszláv közvetítéssel kerülhetett hozzánk.

A fenti adatok alapján nem lehetetlen, hogy az oszmánság közt ősi ázsiai török hagyomány. Hogy az alföldi *csámesz* v. félhajó, sárhajó őse vízi járómű lett volna, mint *Györffy* gondolja (i. h.), semmiképen sem valószínű. B. Zs.

Sprygin, N. I.: *Die Kleidung der Mordwinen—Mokscha der Kreise Krasnoslobodsk und Bjednodemjanowsk des Pensaer Gouvernements nach den Materialen der Expedition i. J. 1925, Penza 1929* (46 lap, XIV. autotip. tábla és 24 szöveggép, oroszul, német kivonattal).

A penzai mordvin múzeum néprajzi osztálya 1927-ben nyílt meg szerzőnő buzgólkodásából, aki az ottani természet- és földrajzbarátok egyesületének elnöke. Ebben a derék munkában a moksa—mordvin mai és korábbi női viseletet s annak válfajait (összesen 8, ebből 3 erza és 5 moksa—mordvin) írja és mutatja be kimerítő onomasztikon kíséretében. B. Zs.

BEÉRKEZETT KÖNYVEK.

Minerva. Jahrbuch der gelehrten Welt...

Herausg. von Gerhard Lüdtke. Band I., II., III. = Nachtrag, Register, Index. Berlin u. Leipzig, 1928.

Bardón, P., César, Moran: (Folklore.) Salamanca, 1924.

Takáts Sándor: (A török hódoltság korából.) Rajzok a török világból. [Budapest.] É. n.

Takáts Sándor: Régi magyar asszonyok. Budapest, é. n.

Takáts Sándor: Régi magyar kapitányok és generálisok. Második kiadás. [Budapest.] É. n.

Takáts Sándor: Magyar nagyasszonyok. [Budapest.] É. n.

Takáts Sándor: A magyar mult tarlójáról. [Budapest.] É. n.

Takáts Sándor: Emlékezünk régiekről. [Budapest.] É. n.

Takáts Sándor: Szegény magyarok. [Budapest.] É. n.

Manninen, Dr., I.: Führer durch die ethnographischen Sammlungen. Tartu, 1928.

Mendöl Tibor: Szarvas földrajza. [Debrecen, 1928.]

Heikel, Axel, O.: Die Stickmuster der Tscheremissen. Helsingfors [1910—1915].

[*Balogh, Joseph:* Nocheinmal: „Tänze in Kirchen und auf Kirchhöfen.“ (Sonderdruck aus der „Niederdeutschen Zeitschrift für Volkskunde“. VI. Jahrgang, Heft 4, Dezember 1928.) H. n., é. n.

Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat. IV. Tartu, 1928.

Lach, Dr. Robert: Die Musik der turk-tatarischen, finnisch-ugrischen und

Kaukasusvölker in ihrer entwicklungs-geschichtlichen und psychologischen Bedeutung für die Entstehung der musikalischen Formen. (Sonderabdruck aus Band I. [der dritten Folge Band XX.] der Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien.) Wien, 1920.

Glasznik Etnografskog Muzeja u Beogradu... Tome III. Beograd, 1928.

Glasnik Muzejskega Društva Slovenije... Année IX. 1—4. cahier. Ljubljana, 1928.

Wichmann, Julius: Beiträge zur Ethnographie der Tscheremissen. Helsinki, 1913.

Norsk Folkemuseum. Beretning om virksomheten. 1927—28. XXXIII. Oslo, 1928.

Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia. LVIII. Juhlakirja Yrjö Wichmannin kuusikymmänvuotispäiväksi. Helsinki, 1928.

Borbély István, dr.: A régi Torockó. Cluj-Kolozsvár, 1927.

Makovský, S., K.: Lidové umění Podkarpatské Rusi. Praha, 1925.

Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja. XLII. Helsinki, 1928.

Sociedad Española de Antropología, etnografía y prehistoria. Actas y memorias. Tomo VII. Año 1928. Cuaderno 1º. Madrid, 1928.

Roncsik Jenő, dr.: A tűz a babonában, néphitben és a népszokásban Magyarországon. Debrecen, 1927.

Bene Lajos: Kalotaszegi népmesék. I., II., III. [Homok] é. n.

Siebnbürgisch-sächsische Leinenstickereien. 12 Tafeln in Farbendruck. Her-

- ausgegeben von *Emil Sigerius*. Dritte Serie. Hermannstadt [Sibiu], 1922.
- Darré, K., Walther*: Das Bauerntum als Lebensquell der Nordischen Rasse. München, 1929.
- Berger, Arthur*: Az örök tavasz szigetein. [Hawaii.] Ford. *Halász Gyula*. Budapest, é. n.
- Wegener, G.*: Egy világljáró emlékeiből. Ford. *Halász Gyula*. Budapest, é. n.
- Mungo Park*: A Gambiától a Nigerig. Ford. *Halász Gyula*. Budapest, é. n.
- Hedin, Sven*: Belső-Azsia küszöbén. Fordította *Halász Gyula*. Budapest, é. n.
- Cholnoky Béla*: Gróf Teleki Sámuel útja Kelet-Afrikában. Budapest, é. n.

MÚZEUMI HÍREK.

† **Uno Taavi Sirelius**. (1872—1929.) Nagy veszteség érte a finn néptudományt a nyár végén. Egyik legkimagaslóbb művelője, legmunkabíróbb vezére, szervezője és tanítómestere távozott az élők sorából. Még hozzá munkaközben, élete javakorában, nagyszabású tervek megvalósítása előtt. Alig van valaki a finn tudományos életben, aki 35 éves tudományos munkássága alatt nemcsak szaktudományában, a tárgyi etnográfiaiban, amelynek valóban mestere volt, hanem közvetve a kultúrtörténet egyéb területein is olyan nagy hatással lett volna tudóstársaira, mint Sirelius. Az a tárgyilagosság, éleslátás és finom értékelőképesség, amellyel a javarészen magagyűjtötte anyagon uralkodott, mintául szolgálhatott a többi rokon tudományágaknak is. Egyrészt azért, mert a néprajznak annyi érintkező felülete van más tudományokkal, másrészt pedig azért, mert roppant anyagának széteső volta miatt éppen a néprajznak van leginkább szüksége szilárdan fölépített tudományos rendszerre.

Sirelius még egyetemi évei alatt — a 90-es évek elején — először filológiai munkával lépett a nyilvánosság elé. Felsődolgozta szülőfaluja, a nyugatkarjalai Jääski és vidéke nyelvjárásának mondatát. Majd 1900-tól kezdve a Finn Nemzeti Múzeum szolgálatába lépett, résztvett archeológiai ásatásokon és így egy füst alatt megismerkedett a néprajz legfontosabb segédtudományaival: a nyelvészettel és régészettel. De legfontosabb érdeklődési köre már ekkor a finnugor néprajz. Tanulmányútjain (1897—1900-ig osztják és vogul földön, 1907-ben a zürjéneknél és votjákoknál) rengeteg anyagot gyűjtött és ezt eleinte kisebb analitikus munkákban dolgozta föl: „Die Handarbeiten der Ostjaken und Vogulen“ és „Ornamente auf Birkenrinde und Fell bei den Ostjaken und Vogulen“, 1904. Ezekben a tanulmányaiban a kutatott tárgyakat, motívu-

mokat és leőhelyeiket földrajzi és történeti összefüggésükben a legapróbb részletekig nyomozza. De következő munkáiban már nagyobb problémákhoz nyúl, szélesebb alapon, a legtavolabbi vonatkozásokra is kiterjedve, felkutatja a finnugorok egyik ősi foglalkozásának, a halászatnak, minden csinját-bínját: „Über die sperrfischerei bei den finnisch-ugrischen Völkern“ 1906 és „Suomalainen kalastus“ I—III. 1906—08. Majd a finnugor népek lakás- és építkezésmódjairól ad teljesen kimerítő képet: „Über die primitiven Wohnungen der finnischen und ob-ugrischen Völker“ FUF. VI—IX. 1906—09. és XI. 1911. E munkája különösen a finnugor őstörténet számára nélkülözhetetlen forrás munka. Nagy gonddal tanulmányozta az északi népek legfontosabb közlekedési eszközeinek, a szánnak, a hótálpnak külső- és belső előfordulásait: „Über einige Traggeräte und Umschlagetücher bei den finnisch-ugrischen Völkern“ 1912 és „Über einige Prototype des Schlittens“ 1914 és eleven képet rajzolt a rénszarvastyenyésztés keletkezéséről és fejlődéséről a finnugor népeknél: „Über die Art und Zeit der Zähmung des Renntiers“ SUS Aik. XXXIII. 1916.

Későbbi, a háború alatt és után megjelent munkáiban inkább a finn nemzeti néprajz felé fordult figyelme és a finn népviseletről: „Suomen kansanpukujen historia“ 1915 és fali szönyegekről: „Suomen ryijyt“ 1924 — megjelent angolul is — mintaszerű monográfiákat írt. Majd pedig egy nagyszabású össze-foglaló művel ajándékozta meg nemzetét: „Suomen kansanomaista kultuuria“ (Finnország népi kultúrája) 1919, amelyben a finn tárgyi néprajz összes eddigi eredményei össze vannak gyűjtve, kitűnő illusztrációk kíséretében. Sirelius mindenre kiterjeszkedő megfigyelőképessége, hatalmas koncepciója, tudása és élesen elemző logikája talán ebben a művében jut legjobban kifejezésre.

„Intuitív megismerésben nem nagyon gazdag, annyira hozzátapad anyagához, hogy sokszor nem tud szabadulni tőle, de ítéletei, következtetései annál biztosabbak. Volt érzéke az igazság meglátásához és nagyszerű anyag, kitérő adatok felett rendelkezett csodálatos emlékezőtehetsége révén.” Így jellemzi emlékbeszédében Tallgrén A. M., a legkiválóbb finn archeológus. Félbemaradt munkái a finnugor népek ruházatkódásáról, ornamentikájáról, szokásairól és társadalmi berendezkedéséről, valamint az osztják, vogul és zürjén népről írt összefoglaló művei csak az előmunkálatokig jutottak el, az utóbbi kettő így is kb. 1600 nyomtatott oldalra terjed.

De Sirelius nemcsak mint elméleti tudós, kutató és író volt nagyszabású, hanem mint szervező és tanár is párját ritkította. A helsinki Finn Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának, úgy a rokonnépek gyűjteményének — kivéve a nagyon szegény magyar anyagot —, mint a változatosabbnál változatosabb, a tárgyi összetartozás szigorú megtartása mellett a művészi szépségeket is kidomorító finn gyűjteménynek összehozása és elrendezése határtalan szakismeretre és tárgyszeretetre vall. Ott igazán össze van gyűjtve minden és a rengeteg anyagból nem vész el semmi, sőt az egész finn népelet mintha színe sebb, gazdagabb, azt mondhatnám, mozgalmasabb milióbe került volna. Ennek a hangulatnak elővarázsolása pedig csak annak sikerülhetett, aki örökké friss szellemével a finn néplelek minden rezdülését felfogta és annak minden tárgyi megnyilatkozását töviről-hegyire ismerte. Csak az átélés közvetlensége, a tudás otthonossága hozhatta létre azt az összhangot, amely a tudós alapos munkája és a múzeumrendezőnek a nagyközönség számára is élvezetes művészi alkotása között uralkodik. Alkotó és hódító munkát végzett Sirelius. Mint tudós, anyaggyűjtő és rendszerező, egészen új területeket fedezett föl és művelt meg a néptudomány számára, mint múzeumrendező pedig közönséget hódított gyűjteményeinek és tartós szociális értékekkel gazdagította nemzetét.

Helsinki, 1929 szeptember 20.

Wéeres Gyula.

Néprajzi Múzeumunk az 1929. év II. és III. negyedében 1637 drb. tárgyyal gyarapodott. Ebből vétel 1303, ajándék 324, letét 4 és csere 6 darab. A vételből ruhaféle és női kézimunka 600, használati tárgy 26, kerámiai tárgy 43, fénykép, rajz és színnyomat 625 darab.

Ajándékozott özv. Ritter Károlyné 3, Mihályi Zoltán (Glenfield, Egy. All.) 80, Banner János 39, Baranyi Sándor 1, Grünbaum Gyula 5, báró Hatvani Lajosné 1, Jaschik Almos 10, Geese Balázsné 2, Csallány Gábor 1, Ref. egyház Hollóháza 2, Kacsokovics Aladárné 1, Kiss Géza 7, Batty Zsigmond 2, Ferenczi Jolán 1, Isov Kálmán 7, B. Balogh Benedek 151 és Palotay Gertrúd 11 darabot.

Könyvtári szaporulat 127 kötet. Ebből vétel 23, ajándék 80, csere 24 kötet. Ajándékozott Batty Zsigmond 9, Nyelvtud. társ. 2, Bibl. központ 3, Bartucz Lajos 1, N. Múz. Tört. oszt. 1, Finn kormány 2, Bartucz Lajos 1, Debreceni Múzeum 1, Czákó Elemér 1, Ernyey József 1, Hevesy Iván 1, Népr. Társ. 2, Kiss Lajos 1, Bán Aladár 53 és ismeretlen 2 kötetet.

Látogatók száma 7166. A kiállított gyűjteményekről magyar és francia nyelvű *Kalauz-t* adtunk ki.

A székesfehérvári múzeum megnyitása. Október 6-án nyílt meg a város által átengedett egyemeletes szép épületben a Fejérvármegyei és Székesfehérvári Múzeum Egyesület újonnan berendezett múzeuma. A gyűjtemények (várostörténeti, régészeti, kegyeleti, iparművészeti, néprajzi, természetrajzi) minden tekintetben kifogástalan felállítására *Marosi Arnold* cisztercita tanár, múzeumigazgató fáradhatlan munkáját dícséri. A meghatározan meglepő ünnepek közé tartozik az ő közismert tudós és szerény személye volt. B.

Magyar Népművészeti Albizottság. A Szellemi Együttműködés Nemzetközi Intézetének Magyar Bizottsága, a múlt évi prágai nemzetközi népművészeti kongresszus (*I. Ért. 1928, 127*) határozatából kifolyólag megalakította a Magyar Népművészeti Albizottságot. Elnöke gróf *Zichy István*. Az Albizottság terjedelmes memorandumot nyújtott be a vall. és közokt. miniszter úrhoz és a M. Tud. Akadémiához a magyar népi díszítő művészet, zene és tánc emlékeinek minél teljesebb monumentaszerű kiadására.

A M. Tud. Akadémia Néprajzi Bizottsága. A Bizottságot az ősz folyamán alakította meg az Akadémia. Elnöke *Hóman Bálint*, előadója gróf *Zichy István*. A Bizottság a fenti Albizottság gyűjtőmunkálatainak támogatására kétezer pengő kiutalását kérte az Akadémiától. Mindkét Bizottság megalakításáért elsősorban *Balogh Jenőt*, az Akadémia főtítkárárt illeti köszönetünk.

ANZEIGER

XIX.

DER ETHNOGRAPHISCHEN ABTEILUNG

1929.

JAHRG.

DES UNGAR. NATIONAL-MUSEUMS III-IV. HEFT

Seite 65—88. VISKI, K.: *Beiträge zur Geschichte des Széklertores*. Auf keinem anderen Gebiete Europas finden wir in so grosser Zahl und Verschiedenartigkeit die auf die Gassenzeile, vor dem Hofe aufgestellten, unter einem Dach vereinten grossen und kleinen Tore, wie im Széklerlande. Nach den klassischen Exemplaren werden solcherart geformte grosse Tore vom Ungartum *Széklertere* genannt. Mehr oder weniger ähnliche grosse Tore sind aber auch anderswo in Ungarn, sowie auch in Bulgarien, Deutschland, Mähren, Kroatien vorhanden und auswandernde Székler nahmen diese Form auch in die an Siebenbürgen grenzenden Gebiete Rumäniens mit sich. Die charakteristischen Merkmale dieser Tore weisen — was die Frage nach ihrem Ursprung anbelangt — auf die mittelalterlichen und neuzeitlichen (Türkenzeit) Tore der Stein- und primitiven Holzburgen zurück. Das mit einem Taubenschlag versehene Dach ist ein Rudiment der Cordonshäuser („*čardak*“) der Türkenzeit, die Laube ist der *porticus* der Burgtore, sie wurde damals, wie auch heute neben dem Széklertere ungarisch vulgo „*Bartrockner*“ genannt, weil die Männer dort ihre Mussestunden verbringen. Auf solche alte Beziehungen verweisen die Wappenfragmente, Aufschriften der Tore; ihre Anfertiger waren die „*molnárók*“ (Müller), wie auch die Tore der alten ungarischen Burgen von den Müllern (Zimmermännern) der Festung gebaut und geschnitzt wurden. Ihr Vorhandensein in so grosser Zahl — auch heute noch — liesse sich in erster Reihe mit dem jahrtausendalten Grenzwächter- und Militärberuf des Széklervolkes erklären.

Abbildungen: 1. = Schlosstor, Torda, 1588. 2. = Deutsches Torhaus. 3. = Gr. Tor, Debrecen. 4. = Gr. Tor, deutsch. 5. = Festung Sabac, mit offenem gr. Tor. 6. = Linz, 1498. 7. = Regensburg, Torhaus. 8. = Deutsches Tor. 9. = Gr. Tore, deutsch. 10. = Gr. Tor. 11. = Dselbe. 12. = Tordurchschnitt, Mikháza. 13. = Durchschnitt d. Mordganges, Grafenbach. 14. = Tor mit „*Bartrockner*“, Kom. Udvarhely. 15. = „*Bartrockner*“ mit Taubenschlag u. kl. Tor, ebendort. 16. = Kirchofftor mit *porticus*. 17. = Kirchofftor m. „*Bartrockner*“. 18. = Vorhalle einer ref. Kirche. 19. = „*Bartrockner*“ im Hof derselben. 20. = Bulgarisches Tor, Deli Orman. 21. = Tor mit „*Knopf*“. 22. Deutsches Steintor mit Taubenschlag. 23. = Deutsches Tor. 24. = Balkengerüst mit Holznägeln. 25. = Detail aus Dürers Wappen.

Seite 89—109. GYÖRFFY, I.: *Der Biharere gestickte Filzmantel* („*szúr*“). Der gestickte Filzmantel (s. den Artikel „Der ungarische Filzmantel“ desselben Autors, *Értesítő* 1926.) ist das allgemein beliebte Kleidungsstück des ungarischen Volkes. Das Ungartum trug ihn fast in allen Gegenden des Landes, doch verbreitete er sich nicht über die Landesgrenze. Auch unsere Nationalitäten übernahmen ihn nur an der Sprachgrenze. Ein besonderer Handwerker, der Filzschneider verfertigte diese Mäntel, die er nicht nur zuschnitt und nähte, sondern ihn auch reich bestickte. Das Filzschneider-Handwerk hatte mehrere Mittelpunkte, einer derselben war Nagyszalonta (Grosswardein), später auch Nagyszalonta. Hier wurden die gestickten Filzmäntel für das Volk des Komitates Bihar verfertigt. Die Biharere Filzmäntel wichen von den übrigen des Landes sowohl im Schnitt als auch in der Verzierung wesentlich ab. Der Biharere gestickte Filzmantel ist, in Anbetracht seiner Verzierung zweierlei: der mit Stickerei und der mit Applikation verzierte. Die Applikation ist als Verzierungsart die ältere. Die auch heute noch gebräuchliche Applikationsornamentik ist jedoch nicht die ursprüngliche, da es sich bloss um eine Übertragung in Tuch der in den 70-er Jahren des vorigen Jahrhunderts beliebten Stickereiornamentik handelt. Diese Ornamente werden mit der Nähmaschine auf den Filzmantel aufgenäht. Die ursprüngliche Biharere Applikations-Ornamentik besteht auf den *szuman* genannten Filz-Dolmanen der Biharere Rumänen weiter fort. Diese haben grosse Ähnlichkeit mit den Applikationen der Bakonyer gestickten Filzmänteln und der Filz-Zelte der Karakirgisen. Die mit der Nähmaschine verfertigte Applikation verbreitet sich auch derzeit mehr und mehr zum Nachteile der Stickerei und durch das Tal des Sebes-Körös hielt der Biharere gestickte Filzmantel Ende des vergangenen Jahrhunderts mit dieser Verzierungstechnik seinen Einzug in Siebenbürgen. Die Stick-Ornamentik der Biharere gestickten Filzmäntel ist das Resultat einer stufenweise fortgeschrittenen Stilisierung von naturalistischen Blumentheilen. Ihr wichtigstes Merkmal ist, dass die Verzierungen minuziös gestickte grosse Flächen bilden. Das Hauptornament ist die Nelke; die Rose ist seltener. Die Blumen sind färbig, zumeist in den verschiedenen Schattierungen von rot. Die Zwischenräume der Blumen füllen sog. „*Rosmarin*“-Blätter aus, diese sind schwarz. Der Biharere gestickte Filzmantel, welchen ursprünglich nur das Ungartum trug, zog gegen Siebenbürgen und verbreitete sich seit 30—40 Jahren auch bei den Rumänen. 1. = Nagyszalonta, 2. = Derecske, 3. = Berettyóújfalú, 4. = Detail desselben, 5. = Nagyszalonta, 6—9. Dselbe, 10. = Karakirg. Ornamente, 11. = Detail, Veszprém, 12., 13. = „*szuman*“ Bihar, 14. = Békés, 15. = Nagyszalonta.

Seite 109—115. *Kleinere Mitteilungen*. (Mattenflechterei im Bodrogeköz, Hochzeitskuchen etc.)

Seite 115—118. *Aus alten Aufzeichnungen*. (Costumegegeschichtliche Beiträge. Folklor. Elemente in den Gedichten d. Grafen A. Württemberg.)

Seite 119—125. *Litterarische Besprechungen*.

Seite 126—127. *Musealnachrichten*. († U. T. Sirelius.)

Seite 128. *Anzeiger* (Deutscher Auszug).

A kiadásért felelős: Dr. BATKY ZSIGMOND.

Kir. Magyar Egyetemi Nyomda. 1929. Budapest VIII., Múzeum-körút 6. — (Dr. Czákó Elemér.)

